

Zorgmonumenten en monumentenzorg in Sint-Truiden

ZORG

Zorgmonumenten en monumentenzorg
in Sint-Truiden

ZORG

Inhoud

Deze publicatie wordt opgedragen aan Linda Van Langendonck.

*Voor deze enthousiaste kunsthistorica kon de zorg geen oplossing meer bieden:
zij overleed op 11 juni 2009.*

*Linda heeft zeker 380 studenten in het bouwhistorisch onderzoek in Antwerpen opgeleid en
vele onderzoeken begeleid, ook in Sint-Truiden. De studie over het Speelhof en
het kasteel van Nieuwenhoven zijn daar een mooi voorbeeld van.*

Woord vooraf	
ELS SNEIJERS, <i>schepen voor monumentenzorg stad Sint-Truiden</i>	
Armenzorg en ziekenzorg in Sint-Truiden voor 1800	9
FERDINAND DUCHATEAU	
Een 17 ^{de} -eeuws dispuut tussen cellebroeders en grauwezusters	23
THIERRY GHYS	
Het klooster van de cellebroeders	27
THIERRY GHYS	
Unieke 17 ^{de} -eeuwse ontwerptekeningen van het gasthuis en het weeshuis in de Stapelstraat	33
PETRA BOEKSTAL	
Het poortgebouw van de abdij in Sint-Truiden ontworpen door Laurent Benoît Dewez?	41
PETRA BOEKSTAL	
De infirmerie van de abdij	51
PETRA BOEKSTAL	
Jong volk in de oude abdij	57
JOZEF SMEESTERS	
Iets over refugehuizen	61
JOZEF SMEESTERS	
Het refugehuis van de abdij van Herkenrode of het latere Sint-Trudo-instituut	66
PETRA BOEKSTAL	
Kerkelijke heraldiek in Sint-Truiden	73
JOZEF SMEESTERS	
'Alles met zachtheid'. Over het voormalig begaardenklooster Sint-Mathias in Sint-Truiden	79
PIET VERHEYDEN	
Het burgerlijk gasthuis aan de Hoge Veser	87
PETRA BOEKSTAL	
Het Psychiatrisch Centrum Ziekeren	101
BRUNO RENSON	
Monumentenzorg: een visie	115
WARD BESSEMANS	
Bronnen en bibliografie	120

Voorwoord

Voor deze 21ste editie van de Open Monumentendag werd het thema 'zorg' gekozen. Het onderwerp mag in een breed verband gepresenteerd worden. Daarbij kan er onder andere aan het geestelijke, het lichamelijke en het maatschappelijke welzijn (onderwijs) van de mens gedacht worden.

De religieuze orden speelden een belangrijke rol in de oprichting van hospitalen. Het zal dan ook niet verbazen dat Sint-Truiden als religieus centrum een overvloed aan zorginstellingen herbergde, en dat tot op vandaag nog steeds doet.

Het vroegste hospitaal dateert uit 1139 en bevond zich in de nabijheid van de abdij. In 1239 werd het hospitaal verplaatst naar de Stapelstraat. Tijdens het opzoekingswerk voor OMD 2009 werden ontwerptekeningen uit 1683 van het hospitaal uit de Stapelstraat teruggevonden en dat mag zonder meer uniek genoemd worden.

In Sint-Truiden specialiseerden de religieuze ordes zich in specifieke richtingen van de ziekenzorg. Zo hielden de cellenbroeders¹ zich vooral met de verzorging van de pestlijders bezig. De grauwezusters vervulden eveneens een belangrijke rol in de ziekenzorg: zij hielpen vooral vrouwelijke pestlijders, gebrekkigen en zinnelozen. Maar hun hulp werd ook dikwijls ingeroepen bij het afleggen van de overledenen.

Een sleutelmoment in de zorgsector is ongetwijfeld het jaar 1794. De Franse bezetter vaardigde nieuwe wetten uit, richtte nieuwe instellingen op en sloot en onteigende kloosters.

Doordat de religieuze ordes verdwenen, werd ook de zorgsector sterk geschonden en om dit te verhelpen, richtte men in 1796 de '*commission des hospices civils*' (Commissie van de Burgerlijke Godshuizen) en het '*bureau van Weldadigheid*' op.

In 1925 werden het 'Bureau van Weldadigheid' en de Commissie van de Burgelijke Godshuizen samengevoegd tot de Commissie van Openbare Onderstand (COO). In 1976 werd de COO omgevormd tot ons huidige Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW).

De commissie wenste in eerste instantie het leegstaande kapucijnenklooster te gebruiken als ziekenhuis om er de arme zieken te plaatsen. Geleidelijk aan ontwikkelen er zich in de nabijheid van dit ziekenhuis meerdere gasthuizen. Deze site mag dan ook beschouwd worden als één van de belangrijkste historische zorgsites in de stad.

Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw besloot de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen een nieuw en tevens burgerlijk gasthuis op te richten. Voor het ontwerp ervan werden verschillende

1 Schrijfwijze celle(n)broeder: Volgens Van Dale, 14de editie, 2005, is de juiste schrijfwijze 'cellenbroeder', dus met 'n'. Een aantal auteurs in deze publicatie hebben er, uit historische redenen, echter voor gekozen om de oude schrijfwijze 'cellebroeder' aan te houden.

architecten gevraagd, maar uiteindelijk zou de eer aan de Doornikse architect Bruyenne te beurt vallen. Blijkbaar werden zijn kwaliteiten geapprecieerd, want hij werd in 1863 ook betrokken bij de bouw van een 'krankzinnigengesticht'. De gebouwen van deze instelling veranderden sinds het eind van de 19de eeuw regelmatig en het zorgcentrum werd groter en moderner. Vandaag staat dit instituut bekend als het Psychiatrisch Centrum Ziekeren. Binnen het brede kader van het thema 'zorg' schenken wij ook aandacht aan de seminaries en refugehuizen.

In Sint-Truiden waren twee seminaries gevestigd. Het eerste huisde tot de Franse tijd (einde van het ancien régime) in de gebouwen van het voormalige bogaardenklooster. Een tweede seminarie werd opgericht in de gebouwen van de oude abdij, die door de Gentse architect Lodewijk Roelandt vanaf 1839 werden aangepast aan de normen van die tijd.

Veel mensen zullen niet weten wat zij zich bij een 'refugehuis' moeten voorstellen. Een refugehuis functioneerde als toevluchtsoord voor kloosterlingen. Het refugehuis van Herkenrode is bij de Truienaars bekend als het 'Sint-Trudo-instituut' en het refugehuis van Averbode staat bekend als de ursulinen. Deze twee refugehuizen waren bijna meer dan een eeuw in gebruik als onderwijsinstellingen, maar door de modernisering en centralisering van het onderwijs, trekken de scholen weg uit het oude stadscentrum. Dit heeft tot gevolg dat grote oppervlakten leeg komen te staan en dat er dringend nagedacht moet worden over nieuwe bestemmingen voor deze waardevolle monumenten. Het refugehuis van Averbode (ursulinenklooster) werd al door de stad in erfpacht genomen. Op deze wijze wil de stad bijdragen aan de herbestemming van dit complex. De vzw Kant in Vlaanderen startte bovendien een kantcentrum en het klooster zal in de toekomst een verdere herbestemming krijgen.

Het thema 'zorg' kan op een directe wijze verbonden worden aan de zorg voor monumenten en de zorg voor archieven. Toch blijkt herhaaldelijk dat het publiek zich niet realiseert dat Sint-Truiden bijzonder is doordat ze uit een groot aantal monumenten bestaat. De stad heeft haar eigen monumentenbeheerder die probeert de burgers bewust te maken, te stimuleren en te adviseren voor het behoud van de monumenten.

De Sint-Truidense Open Monumentendag biedt het publiek een unieke kans om kennis te maken met vergeten monumenten. Natuurlijk hopen wij dat u ook na deze dag een actieve bijdrage blijft leveren voor het respect, het beheer en het behoud van deze monumenten.

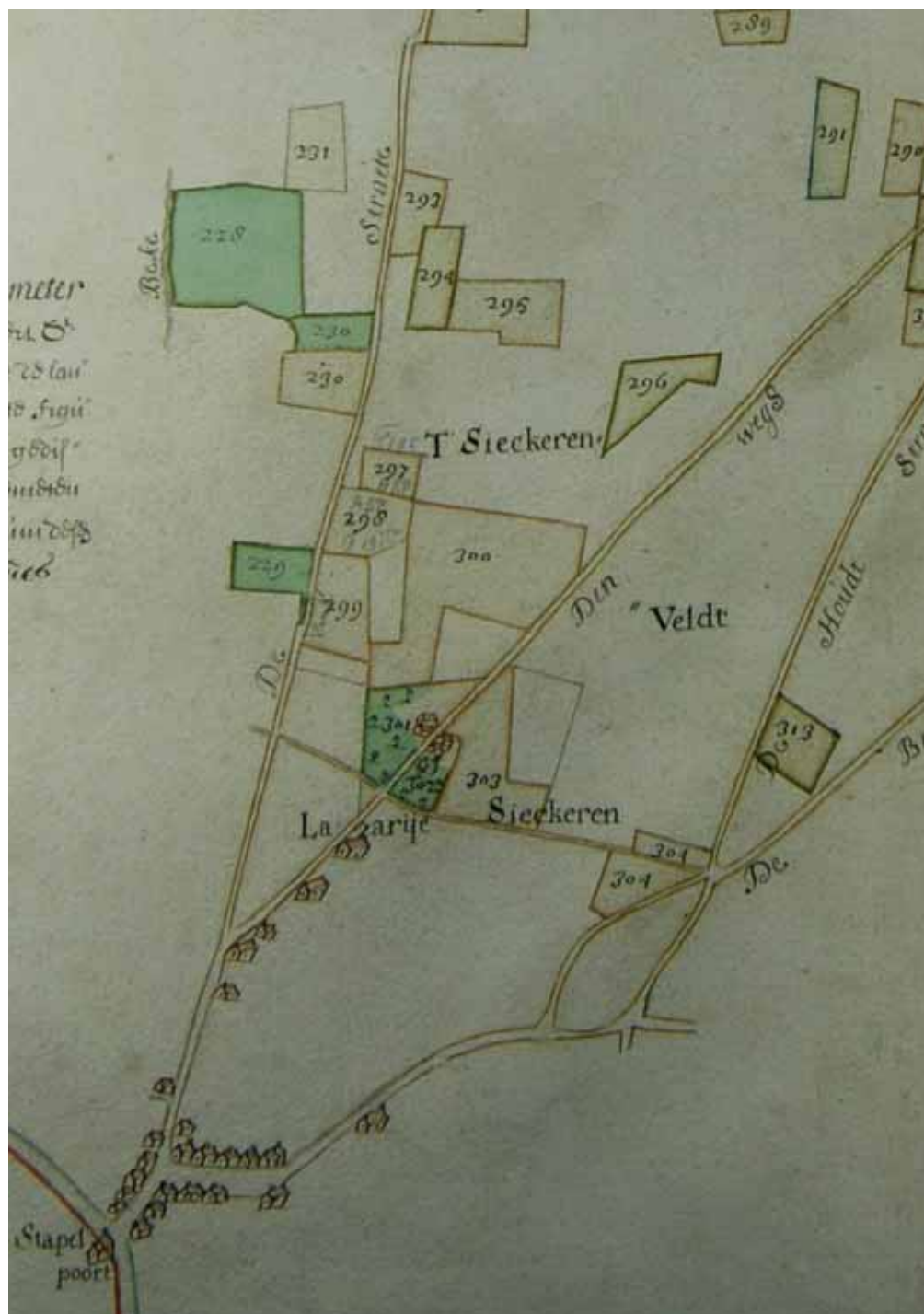
Wij wensen u een fijne 21ste Open Monumentendag toe en hopen u talrijk in Sint-Truiden te mogen verwelkomen!

Els Sneijers
schepen voor monumentenzorg
voorzitter lokaal comité Open Monumentendag

Ludwig Vandenhove
burgemeester

In 1687 bracht landmeter Lambrecht Warnouts het uitgebreide grondbezit van de Vijf Gulden in kaart. Daarbij hoorde ook de leprozerij Ziekeren. Warnouts tekende het kerkje en twee leprozenhuisjes. Er waren op dat ogenblik nog maar twee leprozen.

Armenzorg en ziekenzorg in Sint-Truiden voor 1800

FERDINAND DUCHATEAU

Vijf Gulden

IEDERE MIDDELEEUWSE STAD HEEFT EEN netwerk van armenzorg en ziekenzorg uitgebouwd. De sporen daarvan zijn aanwezig in monumentale gebouwen, resten van gebouwen, plaatsnamen, het patrimonium van het OCMW. In Sint-Truiden zijn er naast parochiale armentafels vijf stedelijke 'gulden', instellingen voor armen- en ziekenzorg. Eén ervan is 'het gasthuis'; van dat gasthuis zelf blijft alleen de hospitaalkapel in de Stapelstraat bewaard. Een ander is het 'huis van malaten' of de leprozengulde die Ziekeren beheert; Ziekeren heeft pas in de 19de eeuw een heel andere inhoud gekregen. Voor ziekenzorg komen we ook terecht bij twee van de vele kloosters: de cellobroeders en de grauwezusters. Onbedoeld krijgt ook het kapucijnenklooster een rol in de ziekenzorg wanneer het in 1798 gekozen wordt als nieuw hospitaal. Dat verklaart waarom tot vandaag dat voormalige klooster nog steeds de zetel is van het OCMW. Dat OCMW is de opvolger van het Bureau van Weldadigheid en de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen (in 1925 samengevoegd tot Commissie van Openbare Onderstand). Bij die twee is op het einde van de 18de eeuw het rijke bezit van de vijf gulden, de parochiale armentafels, de infirmerie van het begijnhof en nog meer terecht gekomen. Het verleden raakt het heden sterker dan men zou vermoeden.

De vijf stedelijke armeninstellingen werden na verloop van tijd aangeduid als de Vijf Gulden (vaak vermeld als V Gulden). Gulde is een variant van gilde, een woord dat vooral bekend is van de middeleeuwse ambachtsgilden. Maar net de ambachten worden in Sint-Truiden nooit gilde genoemd; wel is er de lakengulde maar dat is een soort kamer van koophandel. Met gulde wordt vooral aangeduid wat elders 'tafel' wordt genoemd, inz. Tafel van de H. Geest of armendis. De allereerste is de Sint-Eucheriusgulde van de abdij. Die is ontstaan in het midden van de 11de eeuw als een religieuze broederschap maar evolueerde naar een instelling van armenzorg die tot het einde van de abdij in 1794 bleef bestaan.

Maar veel belangrijker zijn de Vijf Gulden. Het gaat om vijf caritatieve stichtingen met ieder een eigen ontstaansgeschiedenis. Er is 'het gasthuis' of de 'gasthuisgulde' die de goederen van het in 1139 gestichte hospitaal beheert. De 'leprozengulde' beheerde Ziekeren en de eraan verbonden goederen. De oorsprong van de Onze-Lieve-Vrouwgulde is een religieuze broederschap – waarbij het caritatieve nooit ver weg is – die evolueert naar een

stedelijke armengulde. De 'H. Geestgulde' draagt in zijn naam een duidelijke verwijzing naar armenzorg: H. Geesttafel is op vele plaatsen zoveel als synoniem van armentafel. Ten slotte is er de 'Schoengulde' die – en dat is wel heel bijzonder – schoenen verschaft aan de armen; tot in de 17de eeuw werden schoenmakers betaald voor het maken van schoenen voor de armen en de Schoengulde betaalde ook het schoeisel van grauwezusters en cellebroeders. Door prins-bisschoppelijke reglementen in 1393 en 1417 krijgen de vijf – *dat gasthuys, der heylige geest, onser Vrouwengulde, die Schoengulde en dat huys van de Malaeten* – een gemeenschappelijk beheer: de armengoederen en de bedelingen aan de armen zullen beheerd worden door zes jaarlijks te kiezen personen, drie van de prins-bisschop en drie van de stad.

Op het einde van de 17de eeuw wordt inzake armen- en ziekenzorg één en ander op punt gesteld. Er is een reglement voor gasthuis, weeshuis en lazarij in 1682 en het rijke grondbezit van de Vijf Gulden wordt opgemaakt en in kaart gebracht door Lambrecht Warnouts. Samen met de gegevens van het bondergeld blijkt dat in Sint-Truiden de V Gulden de zesde belangrijkste grondbezitter is (na vier abdijen en de commanderie van Bernissem) met nog behoorlijk wat bezittingen in omliggende gemeenten. Het bezit in Sint-Truiden heeft in 1798 een kadastraal inkomen van 3118 livres (het gaat om ponden, hier voor het laatst gebruikt). In de loop van de 18de eeuw wordt duidelijk hoe de 'openbare onderstand' georganiseerd is. De V Gulden blijven beheerd door een raad van zes mombers: de twee burgemeesters, twee schepenen, twee burgers; ze vergaderen iedere

eerste zondag van de maand in het hospitaal en er zal één ontvanger zijn voor de Vijf Gulden. Die ontvanger moet de priester zijn, die dient te wonen in het hospitaal en er directeur van het weeshuis is. Het maakt duidelijk hoezeer het gasthuis het centrum van de openbare onderstand is geworden. Er zijn daar schone en voldoende graanzolders om al het graan van de armen op te slaan. Het zal nodig zijn: naar het einde van de 18de eeuw toe is bijna de helft van de Sint-Truidense huishoudens op steun aangewezen.

Al zijn de V Gulden doorslaggevend inzake armen- en ziekenzorg, er zijn ook de parochiale armentafels. Het zijn zuiver kerkelijke instellingen voor armenzorg waarbij leken, gekozen door de parochianen, de leiding hebben. Uit goederen en stukken die in 1798 bij het *bureau de bienfaisance* kwamen, wordt duidelijk dat het in Sint-Truiden gaat om *de huys-armen onser Lieve Vrouweparochie*, de 'armen' van Sint-Marten, Sint-Gangulfus, Sint-Pieter en Sint-Niklaas (in 1725 samengevoegd), Sint-Jan, Sint-Catherina, Guvelingen, Schurhoven, Melveren en Bevingen (pas in 1795 bij Sint-Truiden). De inkomsten uit hun bezit, waarmee eeuwenlang de eigen parochianen in de miserie werden gesteund, lagen beduidend lager dan die van de V Gulden.

Er is nog een apart geval: het begijnhof. Dat is ook wel een parochie maar ook meer dan dat. Er is daar de Sint-Agnetengulde die behoeftige begijnen ondersteunt uit een niet onaardig bezit. Ook hier weer 'gulde' waarmee het onderscheid wordt gemaakt met een gewone parochiale armentafel. Naast de gulde is er ook de infirmerie. Die infirmerie

De infirmerie van het begijnhof aansluitend bij de begijnhofwinning. De infirmerie was meer dan de ziekenafdeling van het begijnhof, ze was ook de beheersinstelling voor het hele begijnhof en zijn vele bezittingen.

is veel meer dan de ziekenafdeling van het begijnhof, ze is de beheersinstelling voor het hele begijnhof en zijn vele bezittingen. Het onroerend bezit in Sint-Truiden heeft een geschat inkomen van 1968 livres, niet zo veel minder dan de V Gulden, en bijna tien keer meer dan de huisarmen van Onze-Lieve-Vrouw.

Het gasthuis

Voor stedelijke armen- én ziekenzorg moeten we naar het gasthuis of het hospitaal (dat net dezelfde betekenis heeft). Een eerste initiatief brengt ons naar de abdij. Kroniekschrijver Rodulfus vermeldt er in 1114 twee huizen voor de armen, één voor de zomer en één

voor de winter. Het was Chrodegang, bisschop van Metz en abt van Sint-Truiden in de 8ste eeuw, die aan de abdijen de verplichting oplegde over een gasthuis voor de armen en de pelgrims te beschikken. Verder in de 11de eeuw zijn er geen gegevens meer over dat 'gasthuis'. Dat hangt samen met de stichting in 1139 van een hospitaal buiten de abdij. Het was een lekeninitiatief, nog wel onder gezag van de abdij, maar met een eigen beheer onder controle van de schepenen, toen de stadsbestuurders. Het hospitaal lag tussen de abdij en de O.L.V.-kerk, op de hoek van de huidige Meinstraat en de Plankstraat. In 1685 kan men het nog goed situeren zo blijkt uit een goederenregister van het hospitaal: 'we zijn in het bezit gekomen van het (nieuwe) gasthuis in 1240 door een erfmingeling met de abdij van Sint-Truiden van het oude gast-

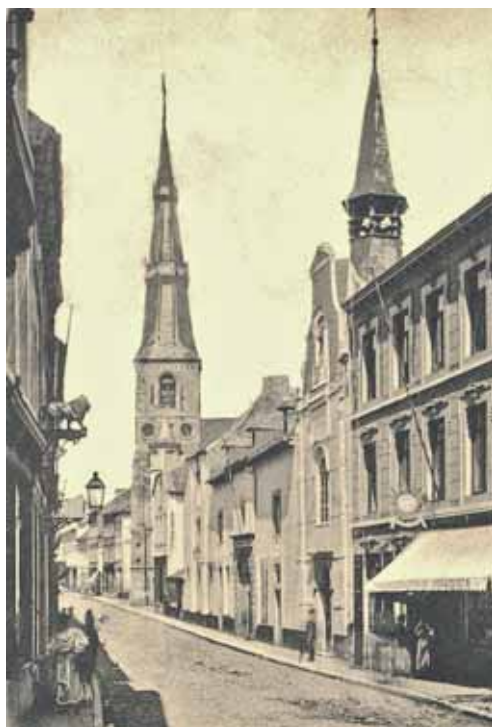

huis dat stond van aan de ingang van de abdijkerk tot aan het huis in de Plankstraat waar tegenwoordig de plebaan van Onze-Lieve-Vrouw woont (dat is niet de huidige dekenij maar een huis nog wat verder in de Plankstraat, dat afgebroken werd bij de bouw van het seminarie)'.

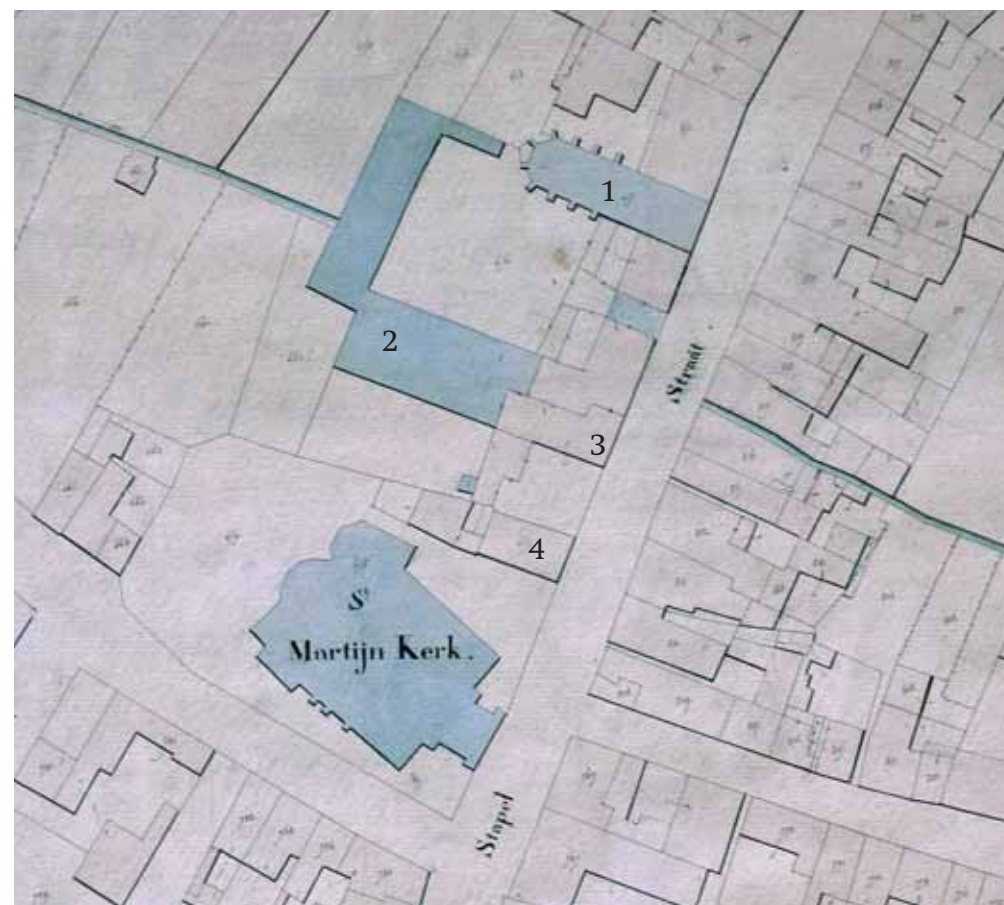
Het hospitaal is inderdaad in 1239 verplaatst. Men zocht een geschikter plaats verder van de abdij en zo kwam het hospitaal in de Stapelstraat op de Scheibeek, de oude loop van de Cicindria. De nog bestaande hospitaalkapel wijst de plaats aan. Van de middeleeuwse gebouwen bleef alleen het gotische koor van dat kerkje behouden. Nieuwe gebouwen kwamen er in de jaren 1683-1684 toen er naast een nieuw gasthuis ook een weeshuis werd gebouwd. Een deel van het gasthuis brandde uit in 1714, de heropbouw gebeurde behoorlijk laat in 1751-1765. Er werden in 1751 twee kareelovens besteld voor 240.000 karelen. In 1752 vermeldt men 'de oude blauwe stenen voortkomende van den afgebrande bouw'... Een laatste vermelding in 1765 luidt: 'betaald aan meester-schrijnwerker Jan Dubois voor de tekening van de poort der kapel tegen de straat'. Van deze periode stamt het gebouw zoals het bewaard bleef tot 1911.

Over het beheer zijn we geïnformeerd vanaf de prins-bisschoppelijke reglementen van 1393 en 1417. Het gasthuis is één van de vijf armeninstellingen die steeds meer onder vorstelijke controle kwamen. Die betreft de benoeming van de ontvangers en de controle van de rekeningen. Het gasthuis beschikte over aanzienlijke inkomsten uit grondbezit dat van schenkingen voortkwam.

Het werd bediend door broeders en zusters, die professie deden onder de regel van de H. Augustinus. Aan deze heilige was ook de kapel toegewijd. In 1472 wordt geordonneerd dat prins-bisschop en abt om beurt de broeders en zusters zullen benoemen naargelang het geval zich voordoet. Enkele jaren eerder had de prins-bisschop vastgelegd dat broeders voortaan ouder dan 50 en de zusters ouder dan 40 moesten zijn. Dat gebeurde op vraag van het stadsbestuur dat bezorgd was om het schandaalsfeertje in het hospitaal. Het reeds vermelde register van 1685 stelt dat

Wat op de prentbriefkaart uit 1903 het 'collège' wordt genoemd (tussen hospitaalkapel en Sint-Marten) is in werkelijkheid de rijksmiddelbare school. Die werd opgericht in het oude gasthuis-weeshuis in de Stapelstraat. Het gebouw, behalve de kapel, ruimde in 1911 de plaats voor de aanleg van het Sint-Martenplein.

De kadasterkaart, opgemeten in 1825, geeft een goed beeld van het gasthuiscomplex in de Stapelstraat. Van boven naar onder: de nog bestaande hospitaalkapel (1); het vierkant van het gasthuis dat na de verbouwingen in 1766 weeshuis werd (2); in het roze twee vleugels van het oorspronkelijke weeshuis van 1683-1684 (de meest noordelijke vleugel (3) werd geïntegreerd in het gasthuis en het pand bij de 'St Martijn Kerk' (4) werd geprivatiseerd).

er vroeger broeders en zusters in het hospitaal waren maar dat is al meer dan honderd jaar niet meer het geval. Voor het einde van de 16de eeuw hield die gemeenschap dus op te bestaan, al zijn er ook daarna nog enkele zusters in het gasthuis vermeld.

1682 betekende een nieuwe start. In dat jaar werd een reglement uitgevaardigd en als drukwerk verspreid met als aanhef 'de arme

wezen der stad bijeen te brengen op één plaats, de arme zieken te ontvangen en te dienen in het gasthuis, de melaatsen op de lazarierij'. Daaruit blijkt de uitdrukkelijke bedoeling te komen tot een *gasthuys ende sieckhuys*. Voor de zieken betekende dat onder meer: de namen van de zieken zullen opgetekend worden met aankomst en vertrek of bij overlijden waaraan, wanneer en waar begraven; de dokter zal dagelijks de zieken bezoeken; de

grauwzusters en de cellebroeders die zieken aan huis verzorgen, zullen hetzelfde moeten doen in het gasthuis respectievelijk voor vrouwen en mannen.

Voor die doelstellingen werd in 1684 een volledige nieuwbouw van gasthuis (met ziekenhuis) en apart weeshuis gerealiseerd. Het was een ambitieuze onderneming waardoor Sint-Truiden over een voor die tijd modern ziekenhuis beschikte. Helaas heeft het slechts een dertigtal jaren dienst gedaan. Uit de beginjaren is er een visitatieverslag: 'men treft er een aantal zieken aan zoals in het ziekenboek is opgetekend', maar verder in de 18de eeuw is er geen spoor van ziekenzorg in het hospitaal. De omslag ligt mogelijk bij de brand van 1714 en de late heropbouw. Een reces van het stadsbestuur in 1788 vermeldt dat 'al de ellende bij oude, zieke en behoeftige mensen voortkomt uit het feit dat er in de stad geen publiek ziekenhuis is, waar de oude en incurabele behoeftige zieken in één plaats en die met een besmettelijke ziekte in een andere plaats bijeengebracht kunnen worden zoals dat in andere steden het geval is'. Het hospitaal is in de loop van de 18de eeuw behalve weeshuis – waarover verder – het centrum geworden van de openbare onderstand. Hospitaal wordt zelfs een synoniem voor de V Gulden. Bij de uitgaven zijn er heel wat tussenkomsten voor ziekenzorg aan huis: het salaris van een chirurgijn en een 'doctoer' (de arts verdient meer dan de chirurgijn) en er zijn terugbetalingen aan apothekers, die aan de armen leveren. Maar een ziekenhuis is er niet. In nieuwe omstandigheden wordt in 1798 besloten uit te kijken naar een nieuw hospitaal.

Wezenhuis

In 1580 vaardigden de Luikse prins-bisschop en zijn medeheer, de Sint-Truidense abt, de *Ordinantien ende statuyten vande weescamere der Stadt S.Truyden* uit. Met de oprichting van die Weeskamer, een rechtscollege, werd bedoeld de misbruiken van de voogden ten opzichte van de wezen (en volwassen onmondigen) vooral in het beheer van de onroerende nalatenschap recht te trekken. In de ordonnantie van 1580 is er sprake van een weeshuis. Wordt daarmee bedoeld dat sommige wezen werden opgevangen in het hospitaal of is er eerder de verwachting dat er een apart weeshuis zou zijn? Alleszins is er nergens een spoor van een apart gebouw voor de arme wezen. Dat verandert in 1682 wanneer in de *Statuyten voor het weeshuys, het gasthuys ende laserie* duidelijk de nadruk wordt gelegd op 'de arme wezen der stad Sint-Truiden in de toekomst bijeen te brengen op één plaats'. Bij de bouwcampagne van 1683-1684 werd dan ook naast het gasthuis een weeshuis gebouwd. In 1766 verhuizen de weeskinderen naar het gasthuis, zo noteert chroniqueur Joannes Debruyne. Dat is onmiddellijk na de werken van 1751-1765. Debruyne heeft het verder over het 'weeshuis' in de Stapelstraat, vooral als priester de Merode pastoor van Sint-Marten is geworden en zijn functie als rector van het weeshuis niet wil opgeven. Daarover wordt een proces gevoerd. Slotsom: van de grote poort en alle andere deuren worden sloten en sleutels veranderd en de eerwaarde staat voor schut. Het illustreert dat het gasthuis weeshuis is geworden. In de kadastrale gegevens van einde 18de eeuw is er een huis in de Stapelstraat dat *Weesenhuijs*

wordt genoemd en een groter huis (en hof) dat 't *Groot Weesenhuijs* wordt genoemd. Dat laatste heeft een geschat inkomen van 35 livres. Ter vergelijking: het cellebroedersklooster 40 l., het kapucijnenklooster 60 l., de grauwwusters 30 l.

In de statuten krijgt de werking van het weeshuis ruim aandacht. De leiding is in handen van een priester, de meester van de jongenswezen. Voor de huishouding is de meesteres verantwoordelijk. Ze zal met de meid en de oudere meisjeswezen naar de markt gaan en ze zal met een beurtrol de oudere meisjes aan het werk zetten in keuken en huis. Zo zullen ze ook voorbereid zijn om in dienst te gaan. Daarnaast wordt de nadruk gelegd op het leren van kantwerk. De jongens zullen vooral voorbereid worden op het uitoefenen van een ambacht: de zwaksten kunnen kleermaker worden, de sterksten smid. Vastgelegd is ook waar en wanneer en wat de maaltijden zijn. Meester en meesteres zullen een eerlijke portie meer hebben dan de kinderen maar ze zullen de huishouding goed moeten in het oog houden 'zo veel te meer ellendige weeskinderen kunnen geholpen worden'. Veel aandacht krijgt ook het gebed: de dag begint met het morgengebed, de litanie van O.L.V. van Loreto en de mis; uitgebreid gebed voor en na de maaltijd; de dag eindigt in de kapel met het avondgebed en het De profundis voor alle overleden weldoeners van de armen. Zakelijker is het 'Keucken Boek' uit 1684, opgelegd door de vermelde statuten. Al is het 'de gemene uitgever voor weeshuis en gasthuis' toch gaat het vooral om het weeshuis. Directeur van de 'knegtiens' was Lambertus Heusdens, pastoor van Sint-Jan en Sint-Cathe-

rina. Joanna Luycx was de directrice van de meisjeswezen en zorgde voor het huishouden. Zorgvuldig tekende ze op wat ze uitgaf aan abberdaan, stokvis of boksharing of koecken voor Sint-Niklaas.

In 1796 wonen er priester J. L. Libens, directeur van het weeshuis, Gertrude de Pac, huishoudster, 14 jongens en 6 meisjes. Dat is een momentopname vlak voor het einde onder Frans bestuur. In 1798 worden door het gemeentebestuur belangrijke beslissingen getroffen: 1. er moet een inventaris gemaakt

Als slot van de heropbouw van het gasthuis in 1751-1765 maakte meester-schrijnwerker Jan Dubois 'de tekening van de poort der kapel tegen de Stapelstraat'.

worden van de sacristie en alle meubelen in het weeshuis; 2. het pas opgerichte *Bureau de Bienfaisance* moet voorstellen doen om de kapel tot nut van het algemeen te gebruiken; 3. Libens moet zijn rekening indienen binnen de tien dagen en hij moet het gebouw binnen drie weken ontruimen; 4. het gebouw moet verhuurd worden. Toch blijft het oude hospitaal/weeshuis ook nadien nog de vergaderruimte van het bureau van weldadigheid en de commissie der burgerlijke godshuizen. Ook de heropgerichte Berg van Barmhartigheid vond er een plaats tot hij in 1886 werd opgedoekt (er was al een Berg van Barmhartigheid in de 17de-18de eeuw, gevestigd in de Minderbroedersstraat). Bijna was het wezenhuis opnieuw wezenhuis geworden: de broeders van liefde begonnen er een volksschool en namen er de weesjongens op, maar enkele jaren later trokken ze naar de kapucijnen. Helemaal nieuw is de rijksschool die er in 1845 kwam en die in 1851 werd omgevormd tot 'école moyenne de l'état' – rijksmiddelbare school. De stedelijke tekenschool ten slotte nam er de plaats in van de berg. Toen beide instellingen in 1911 verhuisden, was het gebouw gedoemd te verdwijnen.

Melaatsen in Ziekeren

Zoals iedere middeleeuwse gemeenschap werd ook Sint-Truiden geconfronteerd met lepra. Melaatsheid werd een permanent verschijnsel met een beperkt aantal lepralijders in tegenstelling met een besmettelijke ziekte als de pest die op korte tijd veel slachtoffers maakte om dan weer te verdwijnen. Leprozen

werden zoveel mogelijk geïsoleerd in lazarij- en of leprozerijen. In 1216 wordt tussen de kerken en kapellen van de abdij de Heilige Maria Magdalena ter zieken vermeld: dat is Ziekeren. Ziek werd gebruikt voor leprozen omdat er een taboe rustte op lepra. Dat is overigens ook het geval met het Franse *malade*, waarvan melaats is afgeleid. Ziekeren was dus de plaats waar gedurende een vijftal eeuwen de melaatsen verbleven, de Sint-Truidense lazarij. Er is in de 13de eeuw een vermelding van een tweede lazarij, gesitueerd tussen Schurhoven en Bautershoven, maar daarvan is verder geen spoor meer.

Omdat de naam Ziekeren bewaard is gebleven voor het ziekenhuis van de broeders van liefde kunnen we het goed situeren. Landmeter Warnouts heeft het oorspronkelijke Ziekeren opgemeten en gesitueerd in zijn Atlas van de V Gulden. De vorm van het perceel is goed herkenbaar en daarbij blijkt dat de gebouwen van het nieuwe Ziekeren vlak naast het lazarijterrein zijn opgetrokken. Warnouts tekende naast de kapel twee huisjes maar dat is een beeld van de jaren 1680-'90 toen er maar twee melaatsen meer waren. Daarvoor moeten er meer huisjes geweest zijn. Het is bekend van vergelijkbare instellingen dat een huisje na het overlijden van de melaatse bewoner opgestookt werd. Aantallen kennen we vanaf 1527: toen waren er 32 leprozen, in 1555: 24, 1598: 6, 1650: 5, 1670: 7. In 1682 worden er nog twee met naam vermeld, Margriet Veriannen, voor wie per maand 3 gulden wordt uitgegeven en Abraham Abertyns met 30 stuivers (de helft van 3 gulden). Die laatste betaling stopt plots omdat bleek dat hij geen Sint-Truidens burger

was. Margriet is de laatste in 1689: ze wordt dan Margriet Leproos genoemd, zo uniek was ze geworden.

Wat meer gegevens over de werking komen uit stedelijke reglementen en eigen rekeningen. Rond 1525 is er een grote toeloop in Ziekeren. Voor hun onderhoud zijn de inkomsten van de leprozengulde onvoldoende en de specifieke armengulden moeten bijspringen. De kosten van onderzoek tot toelating moeten gedragen worden door de armentafels van de parochie waarvan de echte of vermeende zieke afkomstig is. Dat onderzoek was nodig om niet-melaatsen op wie levenslang onderhoud in de lazarij aantrekkingskracht uitoefende uit te sluiten. Dat kwam al tot uiting in een vorstelijke ordonnantie uit 1417: niemand zal brood en onderhoud in de lazarij mogen hebben of er in komen tenzij hij of zij poorter of poorteres is van de stad en hij of zij inderdaad met de ziekte besmet is. Buiten onderhoud werden de leprozen in Ziekeren ook getraceerd: een aam bier op Verloren Maandag, Vette Donderdag en kermis Sint-Truiden, een half aam op de dag van de verkiezingen en op Sacramentsdag en een pot wijn op 'kermis tot siekerendag'. Voor onderhoud en extra's stond de leprozengulde in. Die beschikte over een eigen patrimonium. Tot dat patrimonium behoorde de leprozenwinning bij de lazarij gelegen. De verkoop van deze winning in 1665 wijst op het afnemend belang van Ziekeren.

In het reglement van 1682 voor weeshuis, gasthuis en lazarij zijn er amper drie punten vermeld voor Ziekeren. Na 1689 is er geen leproos meer. In 1739 worden kerkhof en moeshof van de lazarij verhuurd. Het kerkje

bleef alleszins tot op het einde van de 18de eeuw bestaan want in 1797 wordt betaald voor het afdoen van het kruis. In 1834 geeft de commissie van de godshuizen opdracht de grachten van het terrein genaamd 'Lazareth' te dempen en daarmee verdwijnt het laatste spoor van het eerste Ziekeren.

Van de pest ...

De eerste grote pestepidemie midden 14de eeuw, die bekend bleef als de Zwarte Dood, wordt met een geleende tekst beschreven door de kroniekschrijver van de abdij. Daarbij wordt geen melding gemaakt van de sastreuze gevolgen in eigen stad of streek. Dat wordt bevestigd in een verslag van een onderzoek naar de geringere ontvangsten van de abdij: 'er was godzijldank geen grote sterfte'.

In de volgende eeuwen zou Sint-Truiden echter evengoed zijn deel krijgen. De maatregelen van het stadsbestuur lichten ons in over de opeenvolgende epidemies, een tiental tussen 1458 en 1668-1669. Zo 1479-1480 (pestilentie), 1520-1521, 1531 (van der haestiger zieckheit), 1545, 1565 (contagieuse ziekte), 1574-1576, 1579-1580, 1631, 1652 en 1668-1669 (die besmettelijcke sieckte der peste). Mede door de getroffen maatregelen zijn de gevolgen van de epidemies minder desastreus dan uit de verhalen over de 14de eeuw naar voor komt. De vraag zal ook blijven of het werkelijk de pest is die heerst dan wel een andere besmettelijke ziekte. Na 1669 zijn er van stadswege geen maatregelen meer in verband met de pest. Wel is er nog een gekozen pestmeester

die in 1682 gratis het poorterschap wordt verleend. Debruyne noteert dat er van juni 1732 tot januari 1733 een 'pestiale koorts' onder de mensen is, waaraan velen zijn gestorven. En nog eens in juni 1770 'dan begint er hier en elders in steden en dorpen een pestiale ziekte'. Zijn woordkeuze sluit aan bij de twijfel over echte pest. Een epidemie die wel een naam krijgt is dysenterie, die zich voordoet in 1676, 1691 en 1693. In dat laatste jaar waren er veel slachtoffers: 1500 volgens de laatste voortzetting van de abdijskroniek, waarvan er alleszins enkele honderden (zonder de kinderen) in de begrafenisregisters zijn vermeld.

Maar het is en blijft de pest die gevreesd wordt. Het reglement van 1458 verbiedt de Truinaars pestlieders van buiten te ontvangen of te huisvesten en kleren van gestorven pestlieders binnen de stad te brengen. Wie buiten de stad zieken wil gaan oppassen moet zes maanden wegblijven. In 1597 wordt voor een dreigende epidemie bepaald dat de bewoners van een huis waar de ziekte heerst, zes weken moeten binnenblijven en aan de deur een bussel stro aanbrengen; voor hun bevoorrading kunnen ze een mand voor hun deur zetten. Ook werd het hospitaal wegens de grote toeloop gesloten. Men wordt ook veel strenger op de hygiëne: alle afval moet weg uit de straten, niemand mag nog konijnen of katten houden, rondlopende honden mogen doodgeslagen worden en ook op de verkoop van groenten en fruit werd strenger toegezien.

Een pestmeester wordt voor het eerst tijdens de epidemie van 1579-1580 aangesteld. Hij krijgt een jaarwedde van 50 gulden en de

stad moet zorgen voor huisvesting en verwarming. Wie geneest moet betalen, behalve de armen. Op 11 november 1668 wordt een bogaardenbroeder als pestmeester aangenoemd, maar reeds op 5 april 1669 moet in zijn vervanging worden voorzien: Jan Rox, die de functie reeds in 1652 bekleedde wordt zijn opvolger. Hem wordt een huis bij het zwartwater ter beschikking gesteld. Jan Rox, *chirurgus pestiferorum*, overleed te Sint-Truiden in 1679. Ook minderbroeders en kapucijnen staken meer dan een helpende hand toe in 1669. In het dodenboek van de minderbroeders is vaak bijgevoegd: in dienst van de pestlieders overleden. In de hof van de minderbroeders werd zelfs in 1669 een pesthuis gebouwd. In hetzelfde jaar stierven er vijf kapucijnen in dienst van de pestlieders.

Grauwzusters en cellebroeders

De belangrijkste ziekenverzorgers in Sint-Truiden waren de grauwzusters en de cellebroeders. In 1473 werden door het stadsbestuur met goedkeuring van de prins-bisschop vier broeders toegelaten vooral met het oog op dodenzorg. Daartoe zouden ze inkomsten van de stad en van de parochiale armentafels genieten. Tweemaal per week mochten ze van deur tot deur bedelen. Al in 1479, een pestjaar, werd door de stedelijke overheid gevraagd hun aantal op zes te brengen. Telkens opnieuw bij pestepidemies duikt de naam van de cellebroeders op. In 1520 wordt beslist dat de mannelijke pestlieders, die naar het hospitaal waren gebracht, er zullen verpleegd worden door de cellebroeders. In 1531

wordt voor hen een uitzondering gemaakt op de quarantaine die wordt opgelegd aan wie een pestlijder aan huis is gaan verzorgen. In de ambitieuze plannen van 1682 voor het gasthuis én ziekenhuis kregen de cellebroeders de opdracht niet alleen de zieken thuis maar ook die in het hospitaal te verzorgen. Ze worden zelfs geacht zieken in een draagstoel naar het gasthuis te brengen.

Het klooster van de cellebroeders of alexianen lag in de Koestraat (nu Schepen Dejonghstraat). In de 18de eeuw werd daaraan herhaaldelijk verbouwd. Dat is bepalend geweest voor het gebouw zoals het er vandaag nog uitziet. Alleen is dat gebouw nauwelijks als klooster herkenbaar. Het werd, na als meisjesschool te zijn gebruikt, opgedeeld in enkele woonhuizen. In 1796 woonden in het klooster acht broeders. Kort daarop moesten

ze hun klooster verlaten, het werd wegens zijn aard aan de *hospices civils* toegewezen. In 1806 en ook nog daarna werd door het stadsbestuur aangedrongen op een terugkeer van de broeders, waarvan er enkele in de stad waren blijven wonen. Het cellebroedersklooster zou echter niet meer herleven.

Zo mogelijk nog meer dan de cellebroeders hebben de grauwzusters een centrale rol in de ziekenzorg gehad. In 1532 werden door de stad twee huizen aan 't Vissegat gekocht. Ze moesten dienen tot huisvesting voor de zusters die de toelating hadden gekregen er een gemeenschap van 8 zusters te vestigen. In hun klooster mogen ze verzorgen *allen vrouwen personen en de kinderen, oick die knechtken onder vijftien jaeren oud sijnde, die welcke van der haestigher sieckheyt oft anderen schauwelijcke sieckheijden cranck ende besmet weeren*.

Het grauwzustersklooster aan het Vissegat was het centrum van ziekenzorg in Sint-Truiden voor 1800. Omdat het aansloot bij het kapucijnenklooster werd het nadien geïntegreerd in het burgerlijk hospitaal. Een 18de-eeuwse vleugel van het hospitaal bleef bewaard tot 1980.

Het gaat in 1532 om een heroprichting: enkele zusters, die waren overgegaan naar een ander klooster, verzochten opnieuw tot het gewone grauwezusterschap aangenomen te worden. Mogelijk worden daarmee de zusters bedoeld die naast de cellebroeders in 1520 de opdracht kregen de pestlijders in het hospitaal te verzorgen. De activiteit van de grauwezusters bestreek alle facetten van de ziekenzorg: niet alleen verzorgden ze de zieken aan huis en in het hospitaal, maar ook hun klooster zelf werd een toevluchtsoord voor pestlijders, gebrekkigen en zinnelozen. Inzake het afleggen van overledenen verwierven ze een zo sterke positie dat ze daarover met de cellebroeders en met het smedenambacht in conflict kwamen; het kerkhof van de grauwezusters was ook de laatste rustplaats van vele pestslachtoffers.

Als het stadsbestuur in 1788 betreurt dat er geen publiek ziekenhuis is, wijst het ook op de rol van de grauwezusters of Elisabetienen, die het werk niet aankunnen in geval van besmettelijke ziekte. Daarom stelt men voor 'een nieuwe bouw aan de Grauwezusters want de lokatie is er gans gezond op het uiterste en op een hoek van de stad gelegen en bij de rivier'. Men zou daarvoor de recente schenking van schepen Van Staden aan de armen van de acht parochies kunnen toevoegen aan de V Gulden en met die middelen het ziekenhuis bouwen. Dat was evenwel zonder de waard (de armentafels van de parochies) gerekend.

In 1796 woonden er twaalf grauwezusters in het klooster aan het Vissegat, tot ook zij moesten vertrekken. Als onderdeel van het burgerlijk gasthuis werd in de 19de eeuw het

kloostergebouw nog een tijd voor bejaarden- en ziekenzorg gebruikt. De laatste muren van een nochtans knap gebouw werden omstreeks 1980 gesloopt.

Naar de kapucijnen

1794 is een kantelmoment: de Franse annexatie betekent nieuwe wetten, nieuwe instellingen maar ook de sluiting en onteigening van kloosters. Het verdwijnen van cellebroeders en grauwezusters was bijzonder pijnlijk in een stad zonder ziekenhuis. Nieuwe kansen werden geboden door de wetten van september 1796 onder het Directoire die aan de gemeenten oplegden een *Commission des hospices civils* (later vertaald als burgerlijke 'godshuizen') respectievelijk een *Bureau de bienfaisance* (bureau van weldadigheid) in te richten. Al op 7 december 1796 werd in Sint-Truiden een *commission des hospices* geïnstalleerd. In de moeilijke jaren 1796-'98 was echter de beladen opdracht instellingen, bezittingen én rekeningen bijeen te brengen nauwelijks te realiseren. In juni 1798 moest het gemeentebestuur het nieuwe *Bureau de bienfaisance* aanmanen orde op zaken te stellen in het hospitaal-wezenhuis, waar priester, directeur en ontvanger van de V Gulden Libens nog steeds de leiding had. In september van hetzelfde jaar besliste het bureau, dat tevens als *commission des hospices civils* fungeerde, uit te kijken naar een nieuw hospitaal. De keuze viel op het kapucijnenklooster: de gebouwen waren ruim en in degelijke staat, het goed liep aan de kant van de vest tot aan de Cicindria en de mogelijkheid bestond om er ook het

grauwezustersklooster bij te betrekken. In september 1798 wordt het kapucijnenklooster gekocht voor 190.000 francs (ter vergelijking Jeruzalem bracht 10.200 fr. op en de Capucienessen 12.200 fr.). Men wil het voormalige kapucijnenklooster gebruiken als ziekenhuis (*maison hospitalière*) om er de arme zieken te plaatsen. Het kapucijnenklooster lag en ligt in wat nu de Cl. Cartuyvelsstraat is, met het kerkje als opvallend onderdeel aan de straatkant.

Het opstarten van het burgerlijk hospitaal verliep niet zo vlot al drong men daar van hogerhand op aan omdat men het ook voor militairen wilde gebruiken. In 1803 schrijft het bureau dat het alleen nog een kwestie is van meubilering. In 1808 zijn er als vaste bewoners van het nieuwe hospitaal drie staf-

leden (directeur – econoom – kok), 76 zieke mannen en vrouwen en drie zieke wezen. Er was duidelijk behoefte aan een écht hospitaal maar er is nog een probleem. Reeds in 1806 schreef de 'maire' aan de 'prefect' dat een nieuwe gemeenschap van grauwezusters, waarvan er nog vier in de stad wonen, een goede zaak zou zijn en hetzelfde geldt voor de cellebroeders. Daar wordt nog herhaaldelijk op teruggekomen. In 1824 vraagt het stadsbestuur de toelating van veertien dochters van liefde gezien 'het groot voordeel dat door de inrichting van zulke congregatie voor de zieken in de godshuizen zou voortvloeien, als zij niet meer door loonbedienden maar door personen tot die dienst toegewijd in een geest van Liefde zouden opgepast worden'. Nog in 1836 werd gezocht naar hospitaalzusters. Het zouden broeders worden.

Een beeld van het vroegere kapucijnenklooster uit 1960 toen het bewoond werd door de zwartzusters. Dat klooster is beter bekend van kerk en kapel langs de Clement Cartuyvelsstraat. Nadat de kapucijnen hun klooster hadden moeten verlaten, kreeg het gebouw in 1798 een nieuwe bestemming als burgerlijk hospitaal.

Kledij van de cellebroeders, ARA, Antwerps album, fol. 18.

Een 17de-eeuws dispuut tussen cellebroeders en grauwezusters

THIERRY GHYS

OP 11 DECEMBER 1473 geeft Louis de Bourbon, bisschop van Luik, aan broeder Vrancken van *Limborgh*, generaal van de orde der cellebroeders te Luik, de toestemming in Sint-Truiden een klooster met vier broeders op te richten. Zij zullen instaan voor de ziekenzorg van de mannelijke Truienaars, zowel aan huis als later in het hospitaal. Zij werden ook belast met het *'ter erden helpen begraven ... der rijkcken, om tamelijcken loon, ende de armen puerelijck om Gods wille'*, ook deze dodenzorg was enkel voor de mannelijke overledenen. Zieke vrouwen werden verzorgd door de grauwezusters, die ook instonden voor het wassen, kisten en begraven van overleden vrouwen. Zoals de andere kloosterorden die instonden voor zieken- en/of armenzorg (minderbroeders, kapucijnen, kapucinessen en grauwezusters) was het klooster van de cellebroeders gelegen langs de stadswallen buiten het centrum, namelijk in de Koestraat (nu Schepen Dejonghstraat).

Een eerste dispuut was er met de minderbroeders, die reeds sinds 1228 in de stad gevestigd waren. Op maandag 22 september 1516 beslisten burgemeesters en raad dat de cellebroeders ook voor de lijken die bij de minderbroeders worden begraven hun loon zullen ontvangen, zelfs indien de kist door

minderbroeders of andere personen gedragen wordt. Er is hierover verder niets terug te vinden; men mag dus aannemen dat de minderbroeders zich niet verder hebben ingelaten met dodenzorg of in voorkomend geval de cellebroeders hebben vergoed.

Tijdens de late 17de eeuw ontwikkelt zich een dispuut over de dodenzorg met de grauwezusters. Op 16 juli 1674 richten de cellebroeders een verzoekschrift aan de burgemeesters en raad van de stad. Hierin beklagen ze zich erover dat de grauwezusters *'opden vierden mei 1674 het doet lichaam van den eerwaardigen Jan Banx ... canonick van Onze L. Vrouwe alhier te berijden, suyveren ende kisten, seggende tegens sijne erfgenamen dat hunne dat selven bij v. E. (door voornoemde eerwaardige) was toegelaten ... en sijne conventualen van hunne gerechtigheid continuelijck te beroven'*. De tekst vermeldt verder dat de grauwezusters *'in het iare 1661 ... om alsulcke misbruiken op honne knien ... hebben moeten genade bidden'*. Hoewel de zusters reeds in 1661 bestraft waren voor het overtreden van de taakverdeling bij de dodenzorg, hadden ze dus de begrafenis van kanunnik Banx verzorgd, wellicht *'om tamelijcken loon'*. Bovendien verdedigden ze zich door te stellen dat de overledene er zelf op zou hebben aangedrongen. Reeds op maandag 4 juni hadden

Kledij van de grauwezusters, ARA, Antwerps album, fol. 32.

burgemeesters en raad de cellebroeders en grauwezusters opgeroepen de eeuwenoude regels te respecteren, zoals ze nog in 1661 waren bevestigd. Met andere woorden waren de cellebroeders een maand na de verordening van het stadsbestuur van 4 juni 1674 nog niet vergoed voor de door de grauwezusters verzorgde begrafenis van kanunnik Jan Banx.

Op 15 oktober 1677 meldt een verzoekschrift van de cellebroeders aan de stad dat op 11 augustus 1674 onder eed werd overgedragen: *'hemden, camisol ende andersints als sij van het doot lichaam van den heer deken Banx ...'*. Het dispuut betreft dus niet enkel de verloning van de dodenzorg maar ook de rijke kledij van de overledenen. Wellicht betekent dit ook dat op 11 augustus 1674 de rekeningen in verband met de begrafenis van deken Banx alsnog vereffend werden aangezien zelfs de kledij onder eed werd overgedragen aan de cellebroeders. Verder lezen we in hetzelfde verzoekschrift dat de grauwezusters intussen, van augustus 1674 tot oktober 1677 *'hebben gerijnicht ende gekist die doode lichamen van Christophel Henrix, Baltus Schoenaerts, Michiel Meijers, heer Joan Tackoen, heer N. Cartuyvels, kapelaan tot Velm, Joan Cartuyvels, Steven Meijers, Jan Martens, Silvester Lintermans, Carl Belleroy, Godefridus Uittenbroek en pastoor Otto Germeijs ... ende alsulckx streckt tot verdrukkinge ende onderganck van (hun) arm, ruïneus clooster'*. Gezien de uitgebreide lijst van door de grauwezusters begraven notabelen, is de omvang van de gederfde inkomsten voor de cellebroeders niet te onderschatten. Deze tekst eindigt met het dreigement dat de cellebroeders hun activiteiten in Sint-Truiden zouden staken: *'ende*

niet genootsaeckt en sijn deur dusdanige onderdruckinge ende armoede, andere te gaen dienen ende alhier te quiteren'.

Op 22 augustus 1679 is er alweer een rekwest van broeder Henrick van Leeuw van de cellebroeders aan de stad. Gewezen overste van de grauwezusters, Helena Tilens, zou het lichaam van Frans N. in het huis van Herkenrode gewassen en gekist hebben *'met verbott dat men die cellebroeders niet en soude roepen'*.

Op 20 januari 1681 wordt in een bijkomende namiddagzitting van het stadsbestuur uitgebreid ingegaan op dit aanslepende dispuut. De lijst van door de grauwezusters begraven burgers is intussen alweer aangegroeid met Jacques Bogaerts, pastoor Walter Hiegaerts, Boudewijn Van der Eycken, Frans van Ertrijck, Mathieu a Speculo en heel recent nog Jos van der Borcht. Een betekening aan de grauwezusters wordt opgemaakt. Bovendien het vergoeden van alle onterecht geïnde rechten aan de cellebroeders, worden de boetes bevestigd volgens de reglementen van 1661. Ten gevolge van het doortastende optreden van het stadsbestuur melden de verslagen van het stadsbestuur op maandag 10 februari 1681 dat de grauwezusters met de cellebroeders zijn overeengekomen de gebruiken en ordonnanties van de stad in de toekomst te respecteren.

Een gelijkaardig dispuut is er tijdens dezelfde periode in Maastricht, het was dus geen louter Truiens probleem.

Het klooster van de cellebroeders

THIERRY GHYS

HOE HET OUDE cellebroedersklooster er ten tijde van de cellebroeders precies uitzag, hebben we voorlopig niet in de bronnen kunnen terugvinden.

Op 15 april 1717 bekomen de cellebroeders de toestemming het aanpalende huis van Denis Driesmans in de Schepen Dejonghstraat aan hun klooster toe te voegen, op voorwaarde dat zij alle lasten ermee verbonden betalen. Met deze toevoeging beslaat het klooster de oppervlakte zoals het door de zwartzusters in 1842 in gebruik werd genomen en finaal in 1935 werd verkocht.

In de loop van de 18de eeuw werden diverse kleine verbouwingen betaald, wellicht eerder onderhoudswerken. Op 4 oktober 1775 richten de cellebroeders een verzoek aan de prins-bisschop in Luik om hun kloosterkerk, door ouderdom bouwvallig geworden, te mogen afbreken en door een nieuwe te vervangen. Bovendien was hun kerk te klein: de diensten ter ere van Sint-Alexis, Sint-Rochus en Sint-Barbara moesten heel wat gelovigen buiten de deuren volgen. Hun nieuwe kerk zou dan ook best ruimer opgevat worden. Hun kloosterdomein was echter zo krap bemeten dat een grotere kerk haast alle beschikbare ruimte zou innemen. Daarom

vragen ze zeven tot acht voet van de aanpalende Koestraat, de huidige Schepen Dejonghstraat, te mogen innemen voor de nieuwe constructie. Ook dan zou de Koestraat nog ruim dertig voet breed blijven. De prins-bischof bekrachtigt deze bouwvraag met een appostille (goedkeuring) en laat ze aan het stadsbestuur bezorgen. De stadsmagistraat stemt op 11 december 1775 toe in de vraag van de cellebroeders. Of een dergelijke nieuwe kerk werd gerealiseerd valt voorlopig niet te bewijzen, maar zeker werd voor deze kerk geen zeven tot acht voet van de Koestraat ingenomen.

Rechts op de schets is de blauwe vorm van een kerk zichtbaar. Mogelijk was dit de oude kerk van de cellebroeders rond 1843. Detail van kadasterkaart 1843, SAST, kaarten en plannen, sectie H, 6de blad.

Groepsfoto uit 1913 in het weeshuis, met uiterst links een gedeelte van de in 1844 gebouwde en in 1935, na de verkoop, gesloopte kerk van de zwartzusters.

Na het opheffen van het klooster van de cellebroeders in 1798 kwam het complex bij de burgerlijke godshuizen, voorloper van de Commissie Openbare Onderstand (COO) en het huidige OCMW, terecht. Het was tijdens het Franse bestuur eerst als gevangenis in gebruik, later als voedselopslagplaats. Het stadsbestuur drong in 1806 aan op een terugkeer van de cellebroeders in Sint-Truiden, doch tevergeefs.

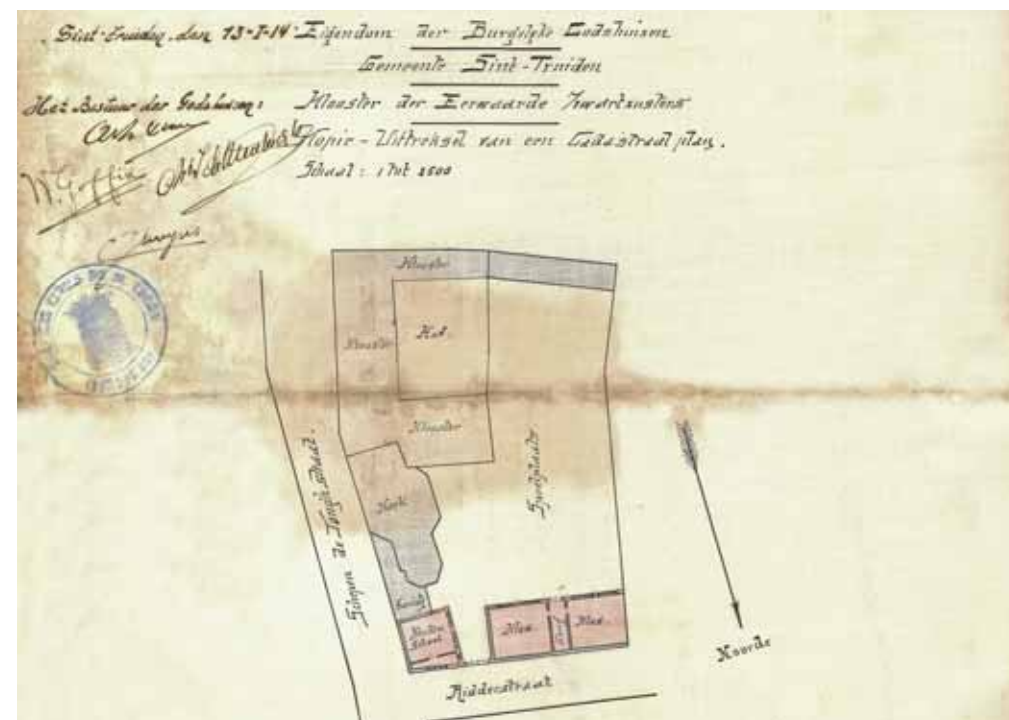
Als in 1842 de zwartzusters een geschikt gebouw zoeken voor het inrichten van een weeshuis, kiezen ze voor het voormalige cellebroedersklooster. Op 25 augustus 1842 nemen de zusters hun intrek in de gebouwen. De 'archieven van het klooster der zwarte zusters' melden ons als volgt: 'Daer er geene kerk was zoo had de eerbiedwaardige deken (G. L. Cartuyvels, deken van O.L.V. -Tenhemelopnemingkerk) de onderste plaats van den vleugel, die in den hof ligt, doen voorbereiden tot eene huiskapelle, welke tot dit einde had ingeweid op den dag der aankomst van de zusters, en deze plaats heeft tot dit gebruik gediend gedurende de twee eerste jaren'. Onder de voorwerpen die door het Bureau der Godshuizen aan de zwartzusters ter beschikking waren gesteld, bevond zich wel een oude klok, maar een klokkentoren was er niet. Op aandringen van de zusters vroeg deken Cartuyvels, tevens overste van het klooster, toestemming aan het burgerlijk godshuis om op kosten van het klooster een kleine toren te bouwen. Op 24 november 1842 verleende het Bureau der Godshuizen toestemming voor de werken. Midden januari 1843 werd de kleine toren op het klooster gebouwd. Hoewel de zwartzusters melden dat er geen kerk was in het oude cellebroederscomplex, is op de kadasterkaart van 1843 duidelijk een gebouw

getekend op de plaats van de in 1844 gebouwde kerk. Ongetwijfeld is dit de oude kerk van de cellebroeders, die reeds in 1775 'ruïneus' en te klein was. Door het gebruik als voedselopslagplaats tijdens het Franse bestuur is de toestand van dit gebouw er zeker niet op vooruit gegaan, het werd dan ook gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe kerk.

Het aantal wezen in het tehuis nam snel toe. Hierdoor bleek er al snel plaatsgebrek. De zusters wilden graag een washuis, bakhuis en kolenkelder aan de gebouwen toevoegen. In mei 1843 gingen de werken reeds van start. Er werd een derde vleugel in de tuin gebouwd, als tegenhanger van de bestaande vleugel in de tuin. Op de benedenverdieping kwamen washuis, bakhuis en kolenstal, op de bovenverdieping een grote kamer die als school in gebruik genomen werd. Op 20 mei 1844 richtte deken Cartuyvels in de eetzaal van de zwartzusters een kantschool op, samen met 'weldadige joffrouwen van de stad'. Deze kantschool bleek al snel een groot succes. Deken Cartuyvels en zuster Sophie Dewit stelden voor de oude huiskapel als klaslokaal in gebruik te nemen en naast het klooster een nieuwe kapel te bouwen. Op 7 augustus 1844 werd de eerste steen van de nieuwe kapel gelegd en op 25 januari van het daaropvolgende jaar werd deze reeds plechtig ingewijd.

Na de ingebruikname van de nieuwe kapel werd de oude huiskapel ingericht als klaslokaal.

Het klooster zoals het toen bestond, bleef vrijwel ongewijzigd tot aan de verkoop in 1935, nadat de zusters en het weeshuis op 13 juli 1934 verhuisd waren naar een nieuwbouw aan de Gorsemweg.

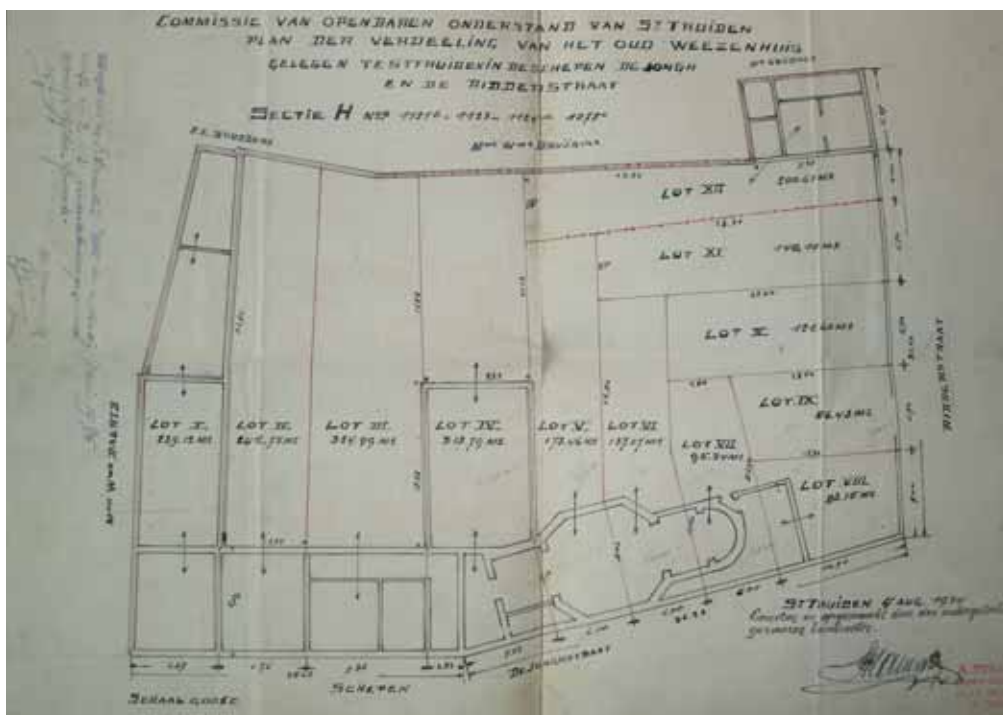
Op dit plan is te zien dat de bouw van een 'keukenschool' werd uitgevoerd. Uittreksel van een kadasterplan, OCMW, Archief burgerlijke godshuizen, bouwdoossier 1914.

Nochtans werd op 13 januari 1914 door het bestuur der godshuizen een bouwplan, met volledige technische beschrijvingen en kostprijsberekening goedgekeurd. Dit plan omvatte de bouw van een 'keukenschool' en diverse klaslokalen op het gedeelte van de tuin grenzend aan de Ridderstraat. Ongetwijfeld is het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de verklaring dat dit bouwproject nooit werd uitgevoerd.

Zoals gezegd verhuisde het weeshuis in 1934 met zijn huishoudschool en klooster voor de zwartzusters naar de nieuwbouw aan de Gorsemweg. De kantschool was intussen ondergebracht bij de zusters ursulinen. Hierdoor kwamen de gebouwen in de Schepen Dejonghstraat leeg te staan. De COO besliste

dan ook deze gebouwen te verkopen. Notaris Paul Cartuyvels verkocht op 20 mei 1935 in koffiehuis Vossius op de Grote Markt het volledige complex, weliswaar opgedeeld in twaalf percelen. Het oude cellebroedersklooster, inclusief de derde vleugel uit 1844 en de achterliggende tuin, werd in vier delen opgesplitst. De openingen of vensters tussen de loten I en II enerzijds en III en IV anderzijds mochten niet worden behouden: een voorbeeldige ruimtelijke ordening. De kloosterkerk van de zwartzusters werd in drie delen verkocht. Het hoekperceel omvatte nog een gedeelte van de sacristie. Verder waren er nog vier percelen in de Ridderstraat, de vroegere ommuurde kloostertuin. De gehele verkoop bracht de COO 518.000 BEF op.

Plan bij verkoopakte notaris Paul Cartuyvels, RAH, Archief notaris Paul Cartuyvels, inv. nr. 3012.

Reeds in hetzelfde jaar 1935 werden diverse bouwaanvragen ingediend. Voor de percelen van het vroegere klooster (I tot en met IV) betreft het verbouwingen en gevelwerken, voor de percelen met de kloosterkerk en de tuin (V tot en met XII) werd nieuwbouw voorzien.

Er stelde zich echter een probleem. Volgens het rooiingsplan van 6 juni 1910 was de Schepen Dejonghstraat een staatsbaan en zodoende moesten de gevels van het oude klooster afgebroken en 'achteruitgebouwd' worden. Datzelfde rooiingsplan gold overigens eveneens voor de wat verderop gelegen refuge van Herkenrode. Stadsingenieur Govaerts ontwikkelde een dubbele strategie om deze historische panden ongeschonden te behouden. Enerzijds werd gesteld dat er vanuit de richting Hasselt via de Clement Cartuyvelsstraat

en de Plankstraat en via Nieuwpoort, Houtmarkt, Hamelstraat en Ridderstraat twee kortere alternatieven zijn om de Grote Markt te bereiken. Een verbreding van de Schepen Dejonghstraat was dan geen noodzaak om een vlotte verkeersstroom te garanderen. Anderzijds werd bij de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen aangedrongen op de klassering van deze gevels. Reeds op 27 november 1935 kon stadsingenieur Govaerts als volgt aan de heren Baerts, Libens, enz (eigenaars van de loten I tot en met IV) berichten: *'Ik heb gisteren de nodige inlichtingen aangaande deze aanvraag in Brussel verkregen. De Koninklijke Commissie van Kunstgebouwen, in algemene zitting van 25 november 1935, heeft besloten de buitengevel van het oud wezenhuis te klasseren, op voorwaarde dat de 3*

eigenaars zich schriftelijk verbinden geene toelage aan den staat te vragen'. Door deze ingreep konden de gevels van het oude klooster behouden blijven. De gevels werden 'afgekapt en ingevoegd' en ze staan er nu nog. Loten I tot en met III werden en zijn nog steeds woonhuizen. Lot IV is reeds lang een restaurant en feestzaal. De kerk met sacristie werd afgebroken. Op de loten VI tot en met IX werd door mevr. Iestas, wed. Leenen, een ensemble van vijf modernistische woningen gebouwd. Ook de loten V, in de vijftiger jaren, en X tot XII werden in modernistische stijl bebouwd.

Tot slot nog een oefening in 'gevelstudie'. Op de foto's zien we een 18^e-eeuwse, lange classicistische gevel van tien traveeën en twee bouwlagen onder zadeldak. Uit de oude foto blijkt dat het raam van de vierde travee door

een deur vervangen werd. Een vergelijking van de foto's toont dat de eerste woning identiek is aan de oude situatie. Voor de tweede woning geldt dat er een raam tot deur werd getransformeerd. Bij de derde woning werd het laatste raam vervangen door een monumentaal afgelijste deur, geflankeerd door twee venstertjes. De originele toegangspoort werd vervangen door een raam en is nu bekend als restaurant. De huidige deur van het restaurant is afkomstig van de toegang tot de kloosterkerk van de zwartzusters uit 1844 (de kerk zelf is volledig gesloopt na de verkoop in 1935). De bouwnaad in de gevel, tussen het oude cellebroedersklooster en de kerk van de zwartzusters, is duidelijk zichtbaar. In de raamomlijstingen zijn de hechtingspunten van het vroegere traliewerk nog steeds te herkennen.

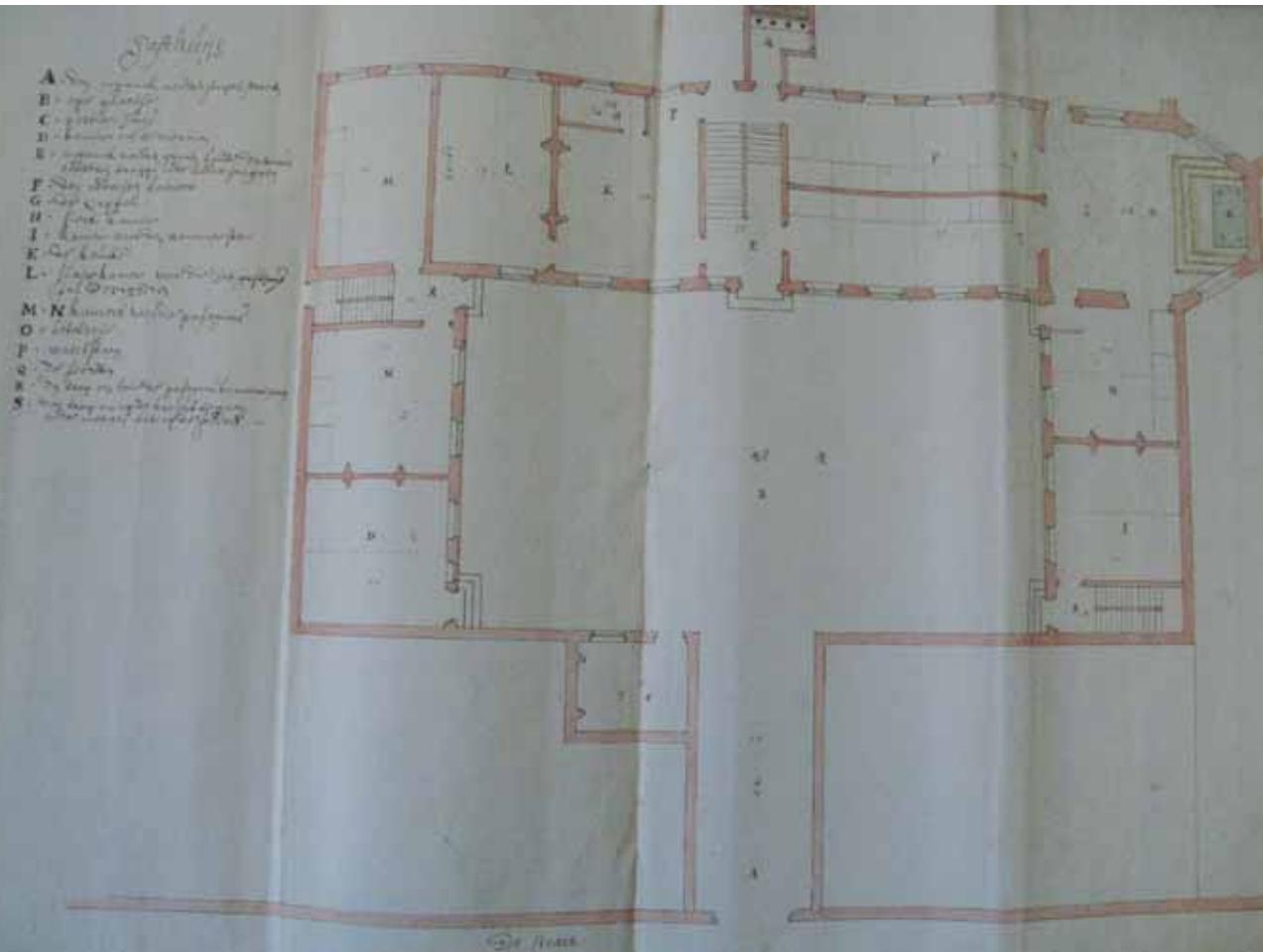

Het klooster van de cellebroeders, vroeger en nu.

Unieke 17de-eeuwse ontwerp- tekeningen van het gasthuis en het weeshuis in de Stapelstraat

PETRA BOEKSTAL

Gasthuis met kapel en een apsis.

TJJDENS DE ONDERZOEKSWERKZAAMHEDEN naar de bouwgeschiedenis van het burgerlijk gasthuis werden er een aantal andere documenten in het OCMW-archief teruggevonden, die het bespreken waard zijn. Het handelt hierbij over vier ontwerpplategronden van het gasthuis in de Stapelstraat, vergezeld van rekeningen uit 1683. Zij plaatsen de kapel van het oude gasthuis in een bijzondere context. Het is namelijk zeldzaam om zulke gedetailleerde 17de-eeuwse ontwerp-tekeningen terug te vinden. Het gasthuis behoorde tot de vroegste stichting (1139) van een zorginstelling in de stad en deze belangrijke feiten kunnen binnen het thema zorg nauwelijks onvermeld blijven.

De vier tekeningen illustreren:

1. Gasthuijs
2. Plategront van t Gasthuijs
3. Weeshuijs in forme van pavilion
4. Weeshuijs

Op de eerste tekening staat alleen het opschrift 'gasthuis' geschreven. De tekening toont een gebouw met een kapel en een apsis. In vergelijking met de bestaande oriëntering van de kapel, kan er vastgesteld worden dat de huidige kapel niet op dezelfde wijze in de straat werd ingeplant. De recente kapel heeft haar ingang namelijk aan de Stapelstraat en

ligt niet evenwijdig aan de Stapelstraat zoals op deze tekening. Op de legende van de tekening is te zien dat de ingang (A) aan de Stapelstraat ligt. Door deze ingang kwam de passant of patiënt uit op een binnenplaats (B). Rond de binnenplaats liggen drie vleugels. Volgens de opschriften handelt het bij de ruimte met de letter F om 'den onderste baaiert'. De aangrenzende ruimte G vormt de kapel met een apsidiale uitbouw.

Het gehele gasthuis bezit een grote symmetrie. Dit blijkt zowel uit de lengte van de noordelijke vleugel¹ als uit de zijvleugels. Bovendien heeft men geprobeerd een gelijk aantal vensters in de gebouwen aan te brengen. Dat dit niet altijd volledig uitkwam, kan vastgesteld worden aan de zuidkant van de noordelijke vleugel. Aan de rechterzijde zijn vier ramen opgetekend en aan de linkerzijde drieënhalf. In zaal F die aangeduid wordt als de 'baaiert' kunnen lijnen herkend worden die verwijzen naar bedden. Het zou in dit geval dus om 10 bedden gehandeld hebben. Hierbij moeten wij opmerken dat de bedden destijds nog door meerdere personen werden beslapen.

1 Van Dale: baaierd = passantenhuis, nachtsiel, gelagkamer.

2 Er staat geen noordpijl op de tekening aangeduid, maar over het algemeen kan deze aan de bovenzijde van de tekening gesitueerd worden.

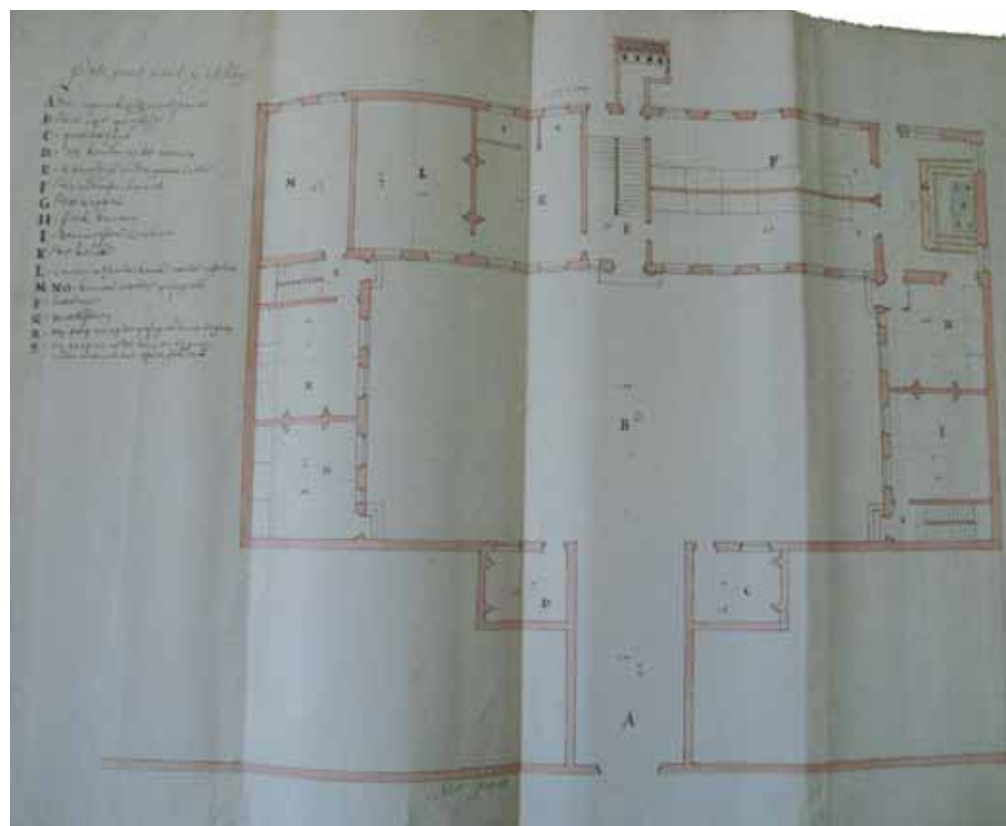
Aangezien dit gasthuis ook functioneerde als passantenkamer, stonden er tevens bedden in de kamers M en N die dienden voor reizigers die te arm waren om in een logement te overnachten. Zij konden voor één nacht logies krijgen in het gasthuis.

Wat leert deze tekening ons verder over de indeling van het gasthuis?

Naast de inkom bevond zich een portiershuis (C) en links in de hoek was er een ruimte waar men zich kon warmen (D). Op de tekening is goed te zien dat alle kamers uitgerust waren met een schouw (kamers D, N, L, K, H, I). Enkele andere nadrukkelijk te benoemen ruimtes zijn de keuken (K) met een kleine bottelarij erachter (O). In de rechtervleugel

kan de ziekenkamer (H) geïdentificeerd worden die in directe verbinding stond met de kapel (G). Aangrenzend aan vertrek H ligt de grote kamer van de rentmeester (I). Naast de rentmeesterskamer is een trap aanwezig (S) die toegang verleende naar de hoger gelegen kamers en de mogelijkheid verschafte om ook op de zolders te geraken.

Zoals reeds werd aangehaald, bestaan er twee tekeningen van het gasthuis en de discrepanties tussen die afbeeldingen zorgen voor onduidelijkheid. Het grootste verschil kan zonder meer waargenomen worden in de vorm van de kapel. Eén ontwerp bestaat uit een kapel met apsis; op het tweede ontwerp, aangeduid als 'plattegrond van t gasthuijs', heeft

Plattegrond van het gasthuis. Op dit ontwerp is de kapel anders uitgewerkt.

de tekenaar de kapel met een rechte achterwand uitgewerkt. Enkele andere variaties kunnen waargenomen worden in het aantal opgetekende bedden. Bovendien zijn er verschillen in het aantal raamopeningen waar te nemen. De tekening van het gasthuis met apsis heeft rond de binnenplaats en aan de noordkant minder raamopeningen dan op de tweede tekening.

Op de tweede afbeelding zien wij dat de ingang geflankeerd wordt door twee gelijksoortige kleine ruimtes, links een kamer om zich te warmen (D) en rechts het portiershuis (C). Op de eerste tekening van het gasthuis zagen wij slechts één van deze kleine kamers, namelijk de kamer om zich te verwarmen (O), en deze bevond zich dan weliswaar in de linkervleugel. Kleine cijfers op de tekeningen geven aan dat de afmetingen van de ruimtes tussen het eerste en het tweede plan variëren. Als voorbeeld kan er naar de binnenplaats gekeken worden. Op het eerste plan staat als afmeting 88x50 genoteerd en op het andere plan voor dezelfde locatie 100x50³.

Om een idee te krijgen van de vroegere aanleg van het gasthuis, werden de oude kadasterplannen bekeken. De mutatieschetsen dateren uit 1888, 1892 en 1900⁴.

Drie zaken op het plan uit 1900 kunnen waarschijnlijk nog in verband gebracht worden met de aanleg van de tekening uit 1683:

1. De plaats van de koetsdoorgang correspondeert met die op de tekening uit 1683.

3 Om deze afmetingen in ons maatstelsel te kunnen omzetten, zouden we moeten weten om welke schaal het handelde.

4 Met dank aan het de administratie van het kadaster Sint-Truiden

2. Een deel van de binnenplaats kan nog herkend worden.
3. Het zou kunnen dat de rechterhoek van de kapel overeenkomt met de hoek van de kapel op de tekening uit 1683.

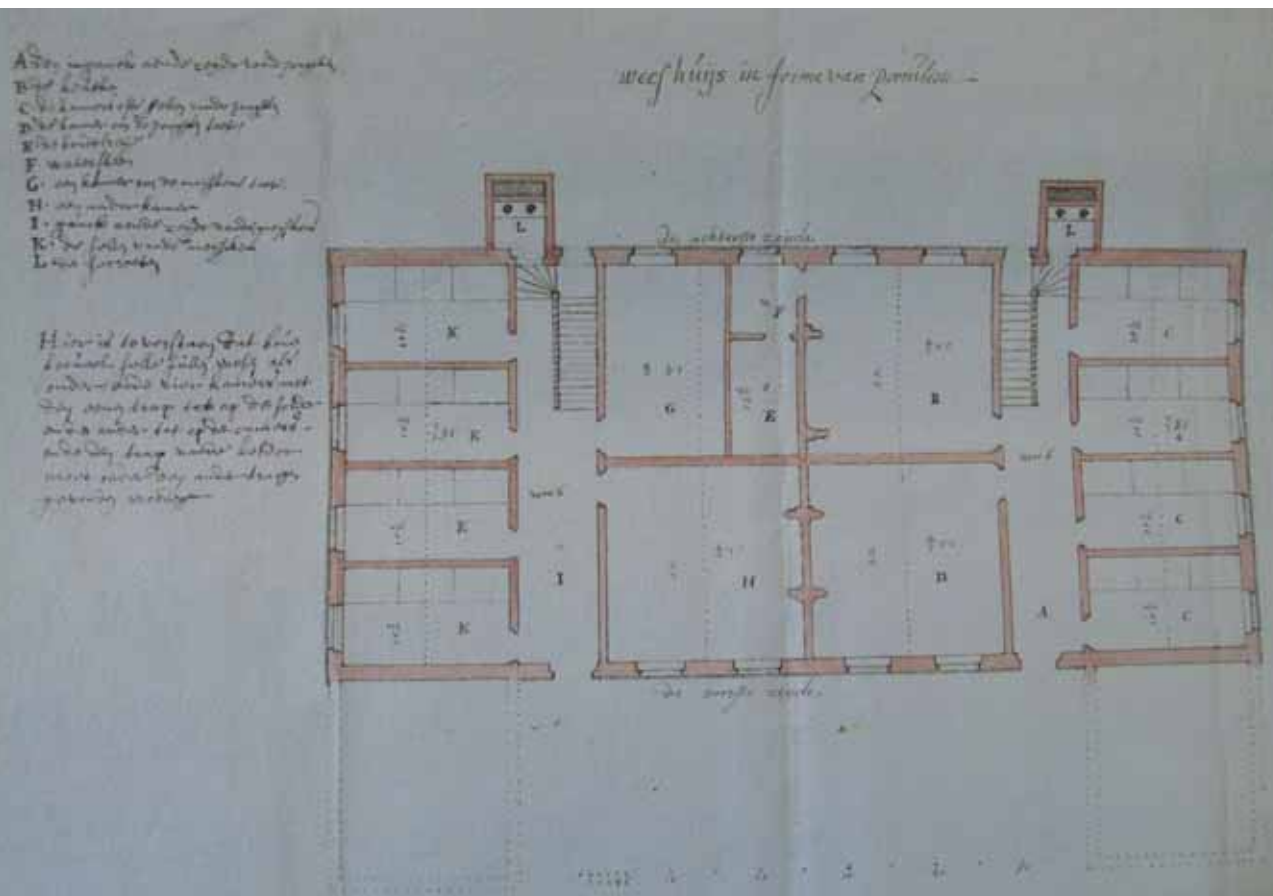
Deze bevindingen werden afgetoetst bij een landmeter van het kadaster en hij bevestigde deze mogelijkheden.

Samenvattende bemerkingen over de twee tekeningen van het gasthuis

Omdat de huidige kapel niet op dezelfde wijze is georiënteerd als de kapel op de tekening, kan er niets in situ vergeleken worden. Er kan echter wel vastgesteld worden dat er tussen de twee tekeningen verschillen zijn. Deze werden waargenomen in de uitwerking van het aantal ramen, in de afmetingen van de kamers en in een aantal functies van de ruimtes.

Een derde tekening toont het weeshuis in de vorm van een paviljoen. Deze afbeelding is ook voorzien van bijschriften. We zien een breed volume, waarbij genoteerd staat waar de achter- en voorzijde van het gebouw zich situeren. De linkervleugel was ingericht voor de meisjes (K) en de rechtervleugel bestond uit cellen voor de jongens (C). De brede ruimtes die op dit plan aan de achterzijde liggen, bestaan uit de keuken (B) met een bottelarij ernaast (E) en een 'watersteen', dat is een gootsteen (F). Ernaast ligt een kamer voor de meisjes (G). Aan de voorzijde van het gebouw zien wij nog twee grote ruimtes (H) en (D).

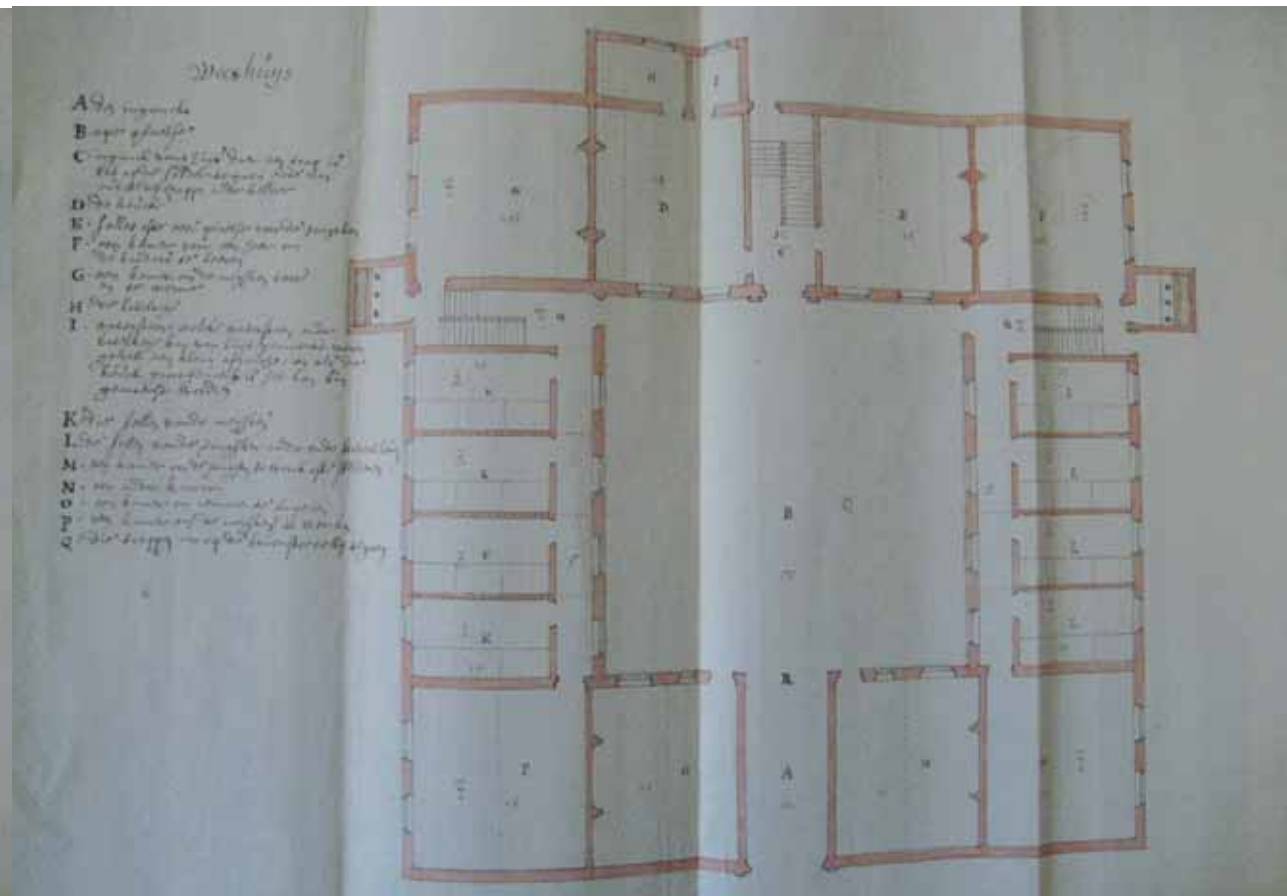

Weeshuis in de vorm van een paviljoen.

Het tweede plan voor het weeshuis draagt het opschrift 'weeshuijs'. Dit gebouw ligt opnieuw rond een binnenplaats gegroepeerd. Er kunnen een aantal overeenkomsten met het eerste plan van het weeshuis waargenomen worden. De cellen van de meisjes (K) zijn ook hier aan de linkerzijde afgebeeld, die van de jongens aan de rechterkant (L). De keuken ligt nog altijd aan de achterkant van het gebouw maar de positie is veranderd. Een ander verschil richt zich op het feit dat het gebouw is gegroepeerd rond een grote binnenplaats van 55 bij 53 voet. De afmeting van deze binnenplaats werd vergeleken met die van het gasthuis (88x50) en het zal duidelijk zijn dat het niet om dezelfde binnenplaats gehandeld kan hebben.

Andere verschillen zijn:

- De andere oriëntering van de trappen.
- Een andere aanleg van de secreten. Op dit plan liggen deze niet aan de achterzijde zoals op de eerste tekening maar aan de zijkanten van de cellen.
- De keuken (D) ligt in de linker achtervleugel van het pand in plaats van rechts zoals op het paviljoenvormige ontwerp.
- In de linker achtervleugel (G) is een kamer voor de meisjes om zich te warmen.
- In de rechter achtervleugel (F) een kamer 'voor den heer om den kinderen te leren' (onderwijs te verschaffen).

Weeshuis.

Aan de voorzijde van het gebouw zien wij rechts kamer M. Deze ruimte dient voor de juf vrouwen om te werken of te studeren. Kamer N is een andere kamer, kamer O is een logeerkamer en ruimte P dient om de meisjes te laten werken.

De magnifieke recent teruggevonden plannen van het gasthuis en weeshuis, roepen heel wat vragen op, waar wij niet direct een antwoord op kunnen geven. Enkele vragen zijn: Tekende dezelfde ambachtsman de plannen voor het gasthuis en het weeshuis? Doordat de tekeningen in dezelfde stijl en kleuren

werden uitgevoerd, lijkt het aannemelijk de tekeningen aan één en dezelfde persoon toe te schrijven. Waarom werden er twee ontwerpen voor het gasthuis en twee voor het weeshuis getekend? Het handelt niet om een begane grond en een eerste verdieping, want de tekeningen zijn totaal anders uitgewerkt. De verschillen zijn zowel waarneembaar op het vlak van de volumeverdeling als in de functionele inrichting en bijvoorbeeld de raamverdelingen. Deze plannen geven geen duidelijkheid omtrent de plaats van het weeshuis ten opzichte van het gasthuis, want er werd geen algemeen overzichtsplan teruggevonden.

Rekeningen

Naast de tekeningen werd er een uitgebreide en gespecificeerde rekening aangetroffen van ‘den bouw des gasthuijs weeshuijs ende winninge tot Aelst’. Uit het opschrift van deze rekening vernemen wij dat zowel het gasthuis als het weeshuis opgericht werden. Aan de hand van de rekeningen proberen wij een beter, maar wel beknopt, inzicht in de bouw-historische ontwikkeling van het gasthuis en het weeshuis te geven.

De uitgaven starten in het jaar 1683. In eerste instantie vermeldt men de aankoop van bomen. Twintig bomen zijn nodig voor de bouw van het gasthuis ‘ende int repareren van de winninge tot Aelst’⁵.

Vervolgens noteert men in hetzelfde jaar uitgaven voor kalk. Daarna lezen wij dat er rekeningen zijn voor vrachten zavel, leem, steen en hout. De rekening voor de uitgaven van leem, hooi, haar en stro verwijst naar een specifieke plaats in het gasthuis. Zo schreef men dat het materiaal gebruikt werd om de zolders te bezetten en de kamers boven de passantenkamers te ‘onderslaen ende om kluyten te maken’⁶. Bij de behandeling van de uitgaven voor de ‘blauwen steen’ spreekt men over de aankoop van kruisvensters van blauwe steen voor het nieuwe kwartier, ‘daar de wagenpoorte gestaen heeft daer voor met de A’. Waarschijnlijk verwijst de letter A naar de tekening. Tevens werd er betaald voor het leggen van de plaveistenen in de kelder en in de kerk.

Ook kleine leveringen zoals aan ‘eene Matthijs Sterck’ worden opgenomen. Het ging

⁵ OCMW-archief, nr. folio 4

⁶ OCMW-archief, nr. folio 10

hier slechts om een bestelling spijkers die nodig bleken om de zolders te leggen⁷.

De bespreking van de uitgaven aan de timmerlieden informeert ons over een vroegere bouwfase in 1682. Zo schrijft men dat: *‘Orbon Orbons timmerman heeft bestaen in het gasthuijs de oude keuken met den aanbank ende het oudt vrouwquartier af te breken in december 1682 ende voorts gewerckt aen ’t maken van de nieuwe keuken met de kamer daar boven, den grooten beyart in de kercke met de solderinge daer boven, de twee passante kamers met de groote solderinge in het voorste quartier, met het gebouw van het nieuwe quartier, daer de wagenpoorte gestaen heeft met den grooten solder in het acgterste quartier ende daer over gewerckt soo volgt’*⁸.

Hier verwijst de tekst naar enkele plaatsaanduidingen, maar het is moeilijk om de exacte locatie op de twee tekeningen terug te vinden.

De timmerlieden vervaardigden in juli 1684 *‘de vensterramen tegen de strate en tegen de hof onder ende boven met den ondersflans int quartier vanden priester ende hebben daer over gewerckt Orbon 11 dagen’*⁹. Vervolgens wordt er melding gemaakt van het vervaardigen van dakvensters voor het achterste deel van het voorste kwartier.

In mei 1685 maakte men de hofdeur ofwel de deur die uitkwam op de tuin ‘ende putkuijpe’. Daarna zien wij dat Orbon in september 1685 verder werkte aan de zolders in het gasthuis. Volgens de rekening ging het daarbij

⁷ OCMW-archief, nr. folio 13

⁸ OCMW-archief, nr. folio 16

⁹ Deze rekening doet vermoeden dat het hierbij om het weeshuis in paviljoenvorm handelde, het is namelijk alleen op die tekening dat er ramen aan de voorzijde waargenomen kunnen worden.

om de zolders tegen de straat en lagen deze in het achterste kwartier. Een jaar later (1686) werkte dezelfde timmerman in de kamer boven de passantenkamer. Hij *‘onderslagen’*¹⁰ een deel van de zoldering nieuw gelegd den trap afgesloten met drie nieuwe deuren. Vervolgens valt het op dat de rekeningen niet chronologisch op mekaar volgen.

In 1683 betaalt men de metselaars voor allerlei activiteiten zoals het metselen van een driedubbele schouw, twee grote deurramen ‘te stellen in den kerkmuur’. Als wij de twee ontwerptekeningen bekijken, kunnen wij nog altijd niet vaststellen aan welke tekening de werken werden uitgevoerd.

In 1682 en 1683 spreekt men over de leien op de oude daken. Er wordt opnieuw een onderscheid gemaakt tussen het dak tegen de straat dat alleen gerepareerd moet worden en de aanleg van een nieuw dak in de kamer van de priester. In 1684 heeft Jan vanden Bamp 6 dakvensters op het dak tegen de hof gemaakt. In 1684 en 1685 zijn de ‘pleekers of pleckers’¹¹ actief tegen de hof en ook de nieuwe zolders worden bezet in oktober 1685.

Een schrijnwerker heeft in 1683 gewerkt aan het ontmantelen van het portaal. Tevens werkte hij aan de trap en aan de vensters en deuren.

Er worden 26 vensters geleverd aan 4 guldens per stuk.

Dat de rekeningen uitermate gedetailleerd zijn, blijkt wel uit de opmerking dat er drie

¹⁰ Verdam, J., *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1981. Onderslaen = scheiden, uitzonderen of verduisteren.

¹¹ Verdam, J., Pleken is hetzelfde als plecken en betekent: 1) ontbloten, van iets ontdoen; 2) iets van iets anders afnemen.

sloten geleverd worden voor de twee deuren boven de passantenkamer.

Aan de hand van de teruggevonden informatie verkrijgen wij op sommige vlakken een gedetailleerd beeld over de uitgaven voor de reparaties en veranderingen aan het gasthuis.

Er werden veel werken uitgevoerd en vermoedelijk handelde het bij deze rekeningen vooral om een ingrijpende verbouwing.

Hopelijk wordt er door middel van deze bijdrage een aanzet gegeven om een uitvoeriger onderzoek naar het 17de-eeuwse gasthuis en weeshuis uit te voeren.

Het poortgebouw van de Sint-Trudoabdij in de Diesterstraat.

Het poortgebouw van de abdij in Sint-Truiden ontworpen door Laurent Benoît Dewez?

PETRA BOEKSTAL

HET THEMA ZORG KAN op een directe wijze verbonden worden aan de zorg voor monumenten en de zorg voor archieven. Zorg betekent echter zoveel meer dan verzorgen. Om een juiste zorg te kunnen aanreiken, dienen documenten op gepaste wijze bestudeerd en geïnterpreteerd te worden. Door middel van deze bescheiden bijdrage, hoop ik het belang van deze denk- en werkwijze te onderstrepen.

In het kader van de Open Monumentendag 2009 wordt er extra aandacht geschonken aan de bestaande archieven over de abdij. Dit sluit bovendien goed aan bij de toekomstige restauratie en herbestemmingsplannen.

Het poortgebouw van de Sint-Trudoabdij

Vanuit de Diesterstraat heeft men een mooi zicht op de magistrale inrijpoort van de abdij. De poort verschaft toegang tot de eerste binnenkoer, en deze 'Cour d'honneur' weerspiegelde destijds de macht van de abt. Tijdens de 18de eeuw bevond zich op het grondgebied van de abdij nog een tweede binnenkoer en deze diende vooral voor de woon-, werk- en slaapvertrekken van de monniken.

In de inventaris van het bouwkundig erfgoed werden de abdij en het poortgebouw op de volgende wijze beschreven¹:

'Voormalig seminarie. Gebouwen gegroepeerd rondom twee binnenplaatsen, met ingang in de Diesterstraat, en enkele losstaande delen op de koer van het seminarie, aan de Plankstraat. Ten westen poortgebouw van 1779.

Monumentaal opgevatte poorttravee, met rond-boogvormige inrijpoort in een geprofileerde omlijsting met imposten, gesculpteerde sluitsteen en guirlande boven de booglijst; aan weerszijden dubbele Toscaanse pilasters, de buitenste afgelijnd met een geblokte, verticale band; op de architraaf, boven de pilasters, een lambrekijn (festoen, drapering in guirlandevorm), met ertussen een fries van gestileerde bladmotieven en trigliefen. Tussen de architraaf en de sluitsteen van de poort bevindt zich een gevelsteen met opschrift. Boven de architraaf een gebogen fronton, waarin een reliëf dat de genezing van een blinde vrouw door Sint-Trudo voorstelt, een werk van Vivroux.

De inscriptie in het poortgebouw laat zich lezen als 1773'. We zullen zien dat dit jaartal in de publicaties verschillend geïnterpreteerd wordt.

¹ Bouwen door de Eeuwen Heen, deel 6n, 1981, blz. 695-696

Detail van de poort. In het gebogen fronton kan het reliëf van de genezing van een blinde vrouw door Sint-Trudo worden waargenomen.

Deze beschrijving uit de inventaris is gericht op de benoeming en visualisering van de architecturale details. Het valt op dat er twee data vermeld worden en dat het beeldhouwwerk toegeschreven wordt aan Vivroux.

Uit een speciaal op Sint-Trudo gerichte publicatie² leren wij het volgende over dit reliëf ‘Reliëf met voorstelling van een tafereel uit het leven van Sint-Trudo. Henri Vivroux, 1776. Sint-Truiden, timpaan van het poortgebouw van de voormalige abdij.

Naar aanleiding van de elfhonderdste verjaardag van de kloosterstichting liet abt Jozef Van Herck een uitgebreid bouwkundig programma realiseren, waartoe ook dit poortgebouw behoort. Het werd

vermoedelijk opgetrokken naar de plannen van de bekende Luikse architect Jacques Barthélemy Renoz (1729-1786)’.

Deze opmerkingen vergen enige toelichting. Ten eerste spreekt men over plannen zonder deze te illustreren of van een verwijzing te voorzien. Ten tweede verbindt men Renoz als architect aan het poortgebouw. In deze bijdrage zal aangetoond worden dat deze vermoedens op foute veronderstellingen gebaseerd zijn.

De beschrijving gaat als volgt verder: ‘In die tijd droeg een poortgebouw sterk bij tot het representatief karakter van een gebouwencomplex. Het diende indruk te maken op de bezoeker. De monumentaal opgevatte laatbarokke poort met rondboog, werd voorzien van een geprofileerde om-

lijsting met in het boogveld een reliëf met een tafereel uit het leven van Sint-Trudo en eronder een fries van gestileerde bladmotieven en trigliefen. Tussen deze fries en de sluitsteen van de poortopening bevindt zich een gevelsteen met Latijns opschrift.

In vertaling betekent dit opschrift: Reeds als kind had Trudo aan God een tempel beloofd en een model ontworpen, dat hij, als priester, in 657 verwezenlijkte, samen met een klooster.

Een brutale vrouw wierp het kerkje dat hij spelend had opgericht omver, en werd met blindheid geslagen. Abt Jozef legde de grondvesten van dit grootse, nieuwe bouwwerk kort na het elfde eeuwfeest (van onze stichting 1757) en bracht het tot voltooiing in het jaar 1773³.

Vervolgens noteert de auteur dat er een rekening werd teruggevonden die vermeldde dat de beeldhouwer in 1776 betaald werd voor zijn diensten.

De beeldhouwer verantwoordelijk voor de sculpturale decoratie wordt in het manuaal van de rentmeesters van de abdij aangeduid als Henri Vivroux. Op 13 september 1776 krijgt hij 58 gulden en 10 stuivers uitbetaald ‘voor uyte cappen de timpaen boven de porte’⁴.

De citaten uit de aangehaalde literatuur en de bespreking ervan dienen ter illustratie van de bestaande denkbeelden. Nu zal ik nader op een nieuwe vondst ingaan en aansluitend de verschillende originele bronnen aan een nader onderzoek onderwerpen. Alleen op deze wijze lijkt het mogelijk bepaalde veronderstellingen te onderbouwen en andere als onjuist te bestempelen.

Een belangrijke vondst in het archief van Laurent Benoît Dewez

Het fonds Dewez ligt aan de basis van deze bijdrage en eerder stelde Aumann al vast dat er interessant materiaal in dit fonds aanwezig was. In 2006 publiceerde Aumann⁵ drie ontwerptekeningen uit de verzameling Dewez. Deze tekeningen wierpen een nieuw licht op het interieur van de voormalige benedictijnenbibliotheek en op het feit dat Dewez betrokken was bij de bouw van de abdij. Aumann⁶ schrijft desondanks dat er dikwijls een zekere terughoudendheid in acht wordt genomen ten aanzien van de effectieve bijdragen van Dewez aan de bouw van de abdij.

Eén van de weinige aanwijzingen over de deelname van Dewez aan de verbouwing van de abdij werd teruggevonden in de literatuur uit 1961. Voormalig archivaris Bussels van het provinciaal archief in Hasselt noteert dat hij een brief vond tussen een hoop papieren van J. J. Tenret, marmerbewerker te Rance, (26 maart 1770) die aan de abt van Sint-Truiden schrijft dat: Monsieur Dewez architecte de son Altesse Roiale a Bruxelles m’a donné ordre de vous farie une cheminée de marbre conforme au dessain qu’il ma remis’.

Bussels schrijft dat er geen verdere papieren van Dewez werden teruggevonden’. Het is opvallend dat tot op heden, niet veel mensen aandacht aan de ontwerptekeningen van Dewez hebben geschonken.

5 Historische bijdragen over Sint-Truiden en omgeving, Geschied- en Oudheidkundige Kring van Sint-Truiden, 2006, blz. 27-60

6 Zie voetnoot 5, F. Aumann, blz. 32

7 Bussels, M., Het oude land van Loon, jaarboek van de federatie der Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg, jaargang XVI, 1961, blz.228

2 Sint-Trudo, een portret. Onderzoek naar de iconografie van Sint-Trudo, Museum Vlaamse Minderbroeders, Sint-Truiden, 1993, blz. 91-93.

3 Zie voetnoot 2 Vlaamse Minderbroeders, Sint-Truiden, 1993, blz. 91-93.

4 Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnse abdij van Sint-Truiden, reg 346, dl. 1, folio 190.

Het rijksarchief in Brussel kocht in 1889 een verzameling van 656 ontwerptekeningen van Dewez aan. Deze collectie stamde uit de verzameling van nazaten van Dewez. De tekeningen zijn ingebonden in albums en werden door de hofarchitect, de heer P. Saintenoy, tijdens de Eerste Wereldoorlog geïdentificeerd en geklasseerd. Op een groot deel van de tekeningen staan geen opschriften en daarom is het nodig dat men bekend is met alle gebouwen (exterieur en interieur) van Dewez. Slechts op die wijze is het mogelijk om ontwerptekeningen aan een gebouw te kunnen toeschrijven. Het leek een uitdaging om de niet geïdentificeerde tekeningen eens ter hand te nemen⁸.

In album VII *Edifices Religieux*⁹ bevinden zich meerdere niet geïdentificeerde ontwerpen. In het album is een hoofdstuk 'Portes' opgenomen en daar deed ik een opmerkelijke vaststelling. Twee ontwerpen in potlood en één in inkt tonen een zeer grote analogie met de monumentale poort van Sint-Truiden. Het gaat echter om meer: het handelt hier zonder meer om verschillende stadia in de ontwerpfase van het poortgebouw van de abdij. De drie tekeningen zijn bovendien aan Dewez toe te schrijven en zorgen daarmee voor een nieuw inzicht in zijn bijdrage aan de abdij. Het lijkt er namelijk sterk op dat er meer werkzaamheden aan Dewez toegeschreven mogen worden, dan men tot nu toe veronderstelde.

⁸ De tekeningen staan op microfilm, maar hierdoor krijgt men geen goed idee van de schaal, eventueel kleurgebruik of aangebrachte potloodaantekeningen van de architect. Daarom werden de originele albums opgevraagd.

⁹ ARAB, collectie Dewez, Album VII, nr. 336, 337, 338 en 339

Drie ontwerptekeningen van Dewez voor het poortgebouw?

Het meest schetsmatige ontwerp (nr. 338) is getekend in potlood en waarschijnlijk het vroegst te dateren. De afbeelding toont de poort zonder de houten toegangsdeur. Alhoewel het hier om een vage schets gaat, kunnen de architecturale overeenkomsten met de poort van de benedictijnerabdij in Sint-Truiden moeiteloos herkend worden. Op dit ontwerp is de rondboogvormige inrijpoort geplaatst in een geprofileerde omlijsting met imposten, gesculpteerde sluitsteen en guirlande boven de booglijst. Tevens zijn op deze schets ook de dubbele Toscaanse pilasters aan weerszijden van de poort uitgewerkt, de buitenste afgelijnd met een geblokte, verticale band.

Op de architraaf, boven de pilasters, herkennen wij ook hier een lambrekijn met ertussen een fries van gestileerde bladmotieven en trigliefen. Tussen de architraaf en de sluitsteen van de poort bevindt zich op de tekening een ruimte voor de gevelsteen. Op dit eerste ontwerp is nog geen inscriptie aangebracht.

Het rondboogvormige fronton lijkt onderbroken weergegeven te zijn.

In het boogveld van het fronton staan onscherppe lijnen getekend. Maar wie goed kijkt, kan er twee wapenschilden en een kleine mijter op herkennen. Dit is dus een wezenlijk verschil met de uiteindelijke uitwerking van dit fronton. De abt heeft er klaarblijkelijk de voorkeur aan gegeven de genezing van een blinde vrouw door Sint-Trudo in dit fronton te laten uitkappen. Een tweede belangrijk verschil kan op de hoekpunten van het rondboogvormige fronton worden waargenomen.

Schetsmatig ontwerp van het poortgebouw. ARAB, collectie Dewez, Album VII, nr. 338. Lengte 30 cm en hoogte 46,5 cm.

Op de schets staan daar sokkels met vazen afgebeeld. De vazen zijn niet meer aanwezig. De verhoogde sokkels bevinden zich echter nog altijd in situ en daardoor lijkt het aanneemelijk dat deze vroeger gediend hebben als voetstukken voor de vazen. Spijtig genoeg is deze authentieke toestand niet terug te vinden op oude foto's.

Op de tweede potloodtekening (nr. 336) is de monumentale poort van Sint-Truiden nog beter te identificeren. De poort is op deze afbeelding geïntegreerd in de ommuring van de abdij. Dewez bracht op dit ontwerp een schaal aanduiding aan. Het valt op dat de lijnen op dit ontwerp rechter werden opgetekend en dat er iets meer details op deze schets werden uitgewerkt zoals bijvoorbeeld in het tekstvak en op het fries kan worden waargenomen.

Op deze tekening is de poort iets gedetailleerder uitgewerkt. ARAB, collectie Dewez, Album VII, nr. 336. Lengte 48,5 cm en hoogte 29,5 cm.

Overeenkomst met de huidige poort

Naast de pilasters en de afgelijnde geblokte verticale band, kan de ommuring van de huidige conciërgewoning waargenomen worden. De ommuring toont een aantal vensterdoorbrekingen die overeenkomen met plaatsen waar deze nu ook nog te herkennen zijn.

De ruimte voor de inscriptie is op dit ontwerp verhoogd. Op de eerste tekening was de rechthoek langwerpiger weergegeven. In het reliëf op deze schets is bovendien een denkbeeldige tekst aangebracht.

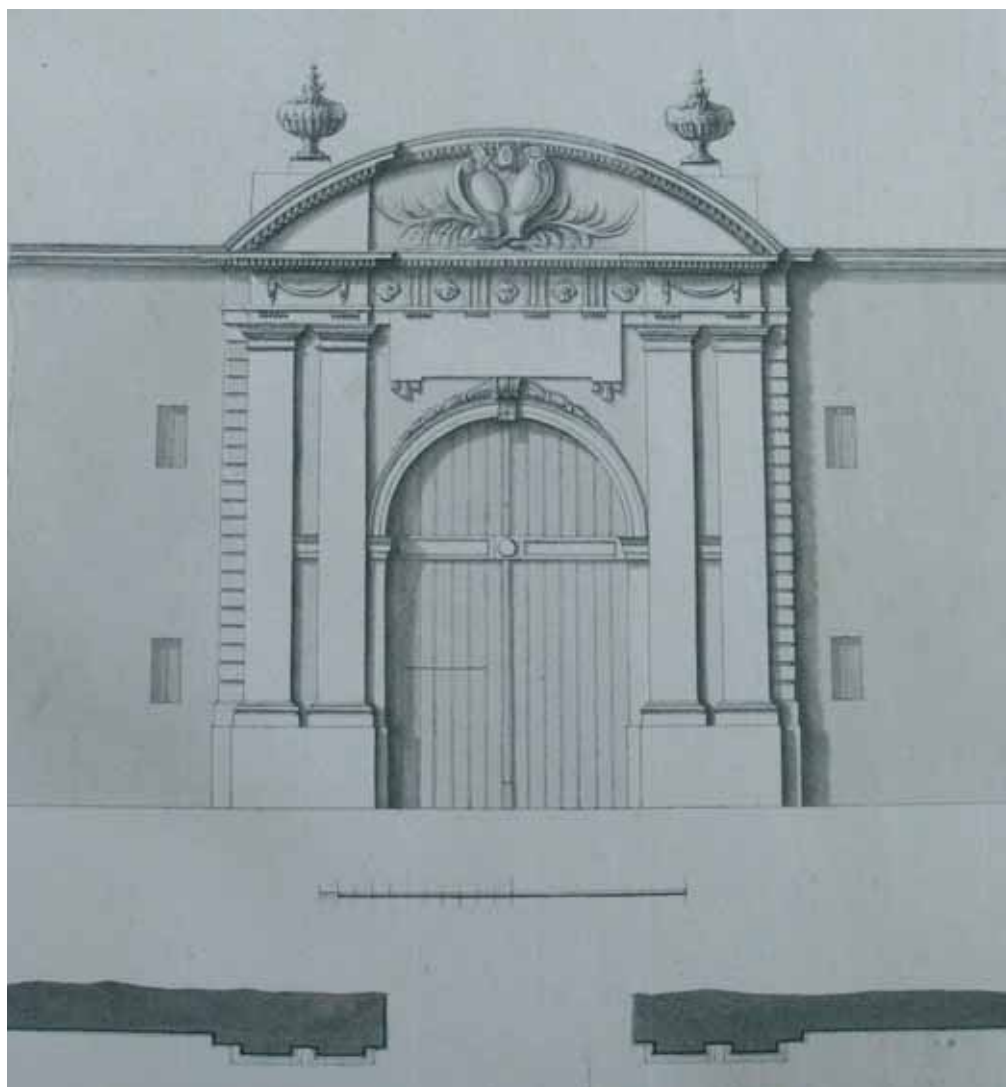
Vershil met de huidige poort

Onder het reliëf werden twee cirkelvormige decoraties getekend. Deze elementen werden niet op de poort aangebracht. In de uitwerking van het boogfronton schonk Dewez meer aandacht aan de symbolen. De twee al eerder vermelde wapenschilden staan centraal afgebeeld, erboven een zwaard, verder de mijter en

de kromstaf. Deze elementen behoren tot de karakteristieke symbolen van abten. Het zwaard en de kromstaf waren op de eerste ontwerp-tekening niet aanwezig. Onder de abbatiale symbolen staan vegetale motieven. De vazen op de sokkels zijn op een gelijksoortige wijze als op de eerdere potloodschets afgebeeld.

De derde tekening (nr. 337) is in pen getekend en geeft een haarscherp beeld van de details. Nieuw op deze afbeelding is de wijze waarop Dewez de houten poort in detail heeft uitgewerkt. Wij zien een monumentaal opgevatte poorttravee met een houten toegangsdeur. Er is een naald getekend op de middenstijl en daarop zijn eenvoudige decoraties uitgewerkt.

Pentekening van de poort. ARAB, collectie Dewez, Album VII, nr. 337. Lengte 33 cm en hoogte 41 cm.

Boven de rondboogvormige inrijpoort is een geprofileerde omlijsting met imposten, gesculpteerde sluitsteen en guirlande boven de booglijst aangebracht, deze elementen stonden ook op de twee vorige behandelde potloodschetsen afgebeeld.

In vergelijking met de gedetailleerde potloodschets nr. 336 lijkt het reliëf waarop later de inscriptie zal prijken iets aangepast te zijn. Er werd op deze pentekening evenwel geen tekst in het reliëf geplaatst.

Het reliëf in het rondboogvormige fronton is in groter detail weergegeven dan op de voorgaande schetsen. Karakteristiek voor deze tekening is de wijze waarop de rand van het rondboogfronton aan de linkerzijde onderbroken werd opgetekend en aan de rechterzijde gewoon doorloopt. De sokkels en vazen zijn weergegeven zoals op de eerdere schetsen.

Een belangrijk verschil tussen deze afbeelding en het uiteindelijke poortgebouw, situeert zich enerzijds op de vier aangebrachte vensters en anderzijds op het ontbreken van een natuurstenen basis in de aanpalende muren van het gebouw. De vensters zijn in werkelijkheid niet zoals op het ontwerp uitgevoerd.

Een bovenaanzicht onderaan de tekening illustreert de doorsnede van het poortgebouw. Op dit ontwerp is tevens een schaal-aanduiding opgetekend.

Na deze korte kennismaking waarbij overeenkomsten en verschillen tussen de ontwerpen en de huidige poort werden behandeld, zal ik nu proberen een exactere datering aan de poort toe te schrijven.

Informatie uit de 18de-eeuwse rekeningen

Zoals diverse auteurs al hebben aangehaald¹⁰, zijn er weinig directe aanwijzingen terug te vinden over de werkzaamheden van Dewez aan de abdij en het poortgebouw. Toch mogen wij op basis van de treffende gelijkenis vaststellen dat de drie ontwerp-tekeningen de bijdrage van Dewez aan de monumentale poort van de abdij van Sint-Truiden bevestigen.

Om een betere datering van de poort mogelijk te maken, werden de jaarrekeningen van de benedictijnenabdij in het rijksarchief van Hasselt opnieuw bestudeerd. Deze huishoudelijke rekeningen (manualen) werden per jaar opgesteld¹¹ en bestonden uit 214 artikels waarin verschillende uitgaven vermeld stonden. Een aantal rubrieken is op bouwkundig vlak interessant, zoals bijvoorbeeld de rubrieken van de schrijnwerkers, steenkappers, timmerlieden, metsers, schilders en glazeniers.

De plaatsaanduidingen waarop deze huishoudelijke rekeningen betrekking hebben, zijn niet zo gemakkelijk te traceren. Zo schrijft men dikwijls over het voorschreven kwartier van 'sijne hoogweerde' maar ook 'onse abdeij'¹² komt voor. De ambachtslieden worden met naam vernoemd en er wordt vermeld hoelang er aan bepaalde activiteiten werd gewerkt.

¹⁰ Bussels in 1961 (zie voetnoot 7), Aumann in 2006 (zie voetnoot 5).

¹¹ Helaas zijn niet alle jaargangen van de huishoudelijke rekeningen bewaard gebleven. In Hasselt werden de beschikbare jaargangen geconsulteerd. In het bisschoppelijk archief in Luik bewaart men eveneens een aantal jaargangen en deze werden tevens doorgenomen.

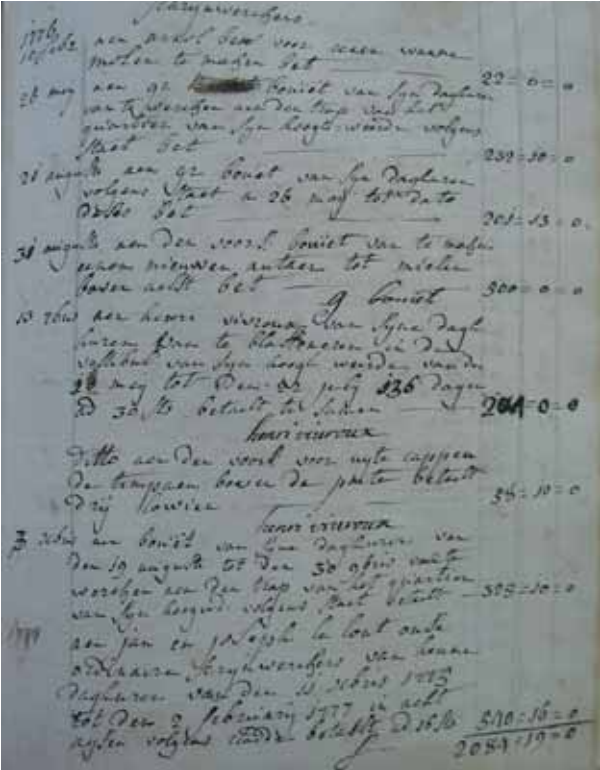
¹² Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, Manuale 347, folio 134 (1779) en folio 134 (1780).

In een aantal publicaties¹³ maakt men een toespeling op de uitwerking van het poortgebouw door de Luikse architect J. B. Renoz. Er wordt verwezen naar plannen maar geen van de auteurs publiceerde een tekening. Tevens ontbreekt een notenapparaat en daardoor is het moeilijk te verifiëren op welke bron deze uitspraken berusten. In het manuaal komt de naam van Renoz in de jaren 1783 en 1785 voor¹⁴. Zo schreef men dat Renoz op 10 januari 1783, 195 gulden betaald kreeg voor ‘de plan oft dessin van den marber voor den nieuwen koor betaelt volgens guittancie’. ‘Item aen den voors. van daer naer noch eens over te comen om de profils der selve te teekenen betaelt 2 lous (= 39 gulden)’. Deze rekening informeert ons over het feit dat Renoz opdracht kreeg om een plan te maken voor het nieuwe koor in marmer voor de abdijkerk. Later bezocht hij Sint-Truiden nog eens om zelf de profielen te tekenen¹⁵. De volgende rekening dateert uit 1785 en meldt op 23 juli: ‘aen den heer Renoz architect voor maken van de plan voor de tafel van den hoogen antaer met de plan van het paveij voor den nieuwen koor en sijnen vacation tot dato deses betaelt 20 lous facit’. Een aantal zaken wordt uit deze rekeningen duidelijk: Renoz heeft het priesterkoor met marmer bekleed en het plan gemaakt voor de tafel van het hoogaltaar in de jaren 1783 en 1785. Het was Bussels die suggereerde dat hij ver-

moedelijk ook de grote ingangspoort van de abdij ontwierp. Een gegronde verwijzing hiervoor kwam ik in het manuaal echter niet tegen en ook het door sommige auteurs vermelde jaartal 1779 werd niet teruggevonden¹⁶. Hieronder wordt uiteengezet dat de rekeningen voor de monumentale poort allemaal vroeger werden uitbetaald (1773 en 1776). Samenvattend kunnen wij besluiten dat Renoz voor de abdij heeft gewerkt maar dat de teruggevonden rekeningen betrekking hebben op andere werkzaamheden en andere jaren.

Een nauwgezetere datering van het poortgebouw

Er zijn meerdere indicaties voor een datering van de monumentale poort. Eén van de belangrijkste aanwijzingen kan herkend worden in de inscriptie op de poort. Daar staat namelijk genoteerd dat: ‘Abt Jozef de grondvesten legde van dit grootse, nieuwe bouwwerk kort na het elfde eeuwfeest (van onze stichting 1757) en bracht het tot voltooiing in het jaar 1773’¹⁷. Als beeldhouwer van het reliëf in de rondboog noemt men in de rekeningen de naam van Henri Vivroux. Dit staat bovendien ver-
eeuwigd in de inscriptie. Uit het manuaal leren wij het volgende:

Een pagina uit het manuaal met vermelding van Henri Vivroux, die het timpaan boven de poort kapte. Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnenabdij van Sint-Truiden, Manuale nr. 346, folio 134.

‘Zo leverde Thomas Heguiet in 1773 steen voor de voorste poort’¹⁸. In hetzelfde jaar betaalde men de heer Gillis ‘voor het kappen der festoens van de poort van het kwartier van zijn hoogwaardige ende een vak boven de poort op den kornis’. Mijnheer Jacquet werd ook in dat jaar betaald voor ‘het cappen der steenen buyten de groote porte op de pilasters 7 patt voort cappen der letters, 4 pattecons voor het klijn ovael binnen de porte 6 patt: ende voor de ronde venster van boven de porte 12 patt samen 67 pat’.

18 Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnerabdij van Sint-Truiden Manuale 345 (1773), folio 159

Op 13 september 1776 krijgt Vivroux 58 gulden en 10 stuivers uitbetaald ‘voor uyte cappen de timpaen boven de porte’, hij werkte daar 136 dagen aan¹⁹. De geciteerde rekeningen sluiten aan bij het uitgekapte jaartal 1773 in de inscriptie. Wij kunnen vaststellen dat Dewez het ontwerp voor deze poort maakte en dat diverse ambachtslieden in 1773 werkzaam waren aan verschillende decoratieve elementen van dit poortgebouw. Zo leverde Thomas Heguiet de stenen voor de poort, kapte Gillis de festoenen en een vak boven de poort. Tevens was de beeldhouwer Henri Vivroux in 1776 verantwoordelijk voor het decoratieve reliëf in het fronton.

Besluit

Het lijkt opportuun te stellen, dat er in de bronnen geen enkele aanwijzing voor de uitwerking van de plannen voor de monumentale poort aan architect Renoz terug te vinden is. De bijdragen en participatie van Dewez daarentegen, schijnen door de drie teruggevonden ontwerptekeningen van de poort van de abdij van Sint-Truiden, zonder meer bevestigd te kunnen worden. De oprichting en decoratie van het poortgebouw kan tussen de jaren 1773 en 1776 gesitueerd worden.

19 Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, Manuale 346, dl. 1,

13 Sint-Trudo, een portret. Sint-Truiden, 1993, blz. 91.
14 Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, Manuale 348 en 349 folio 145.
15 Bussels, blz. 230

16 Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, Manuale 349, folio 145. Zie tevens Bussels blz. 231.
17 Sint-Trudo, een portret. Onderzoek naar de iconografie van Sint-Trudo, Museum Vlaamse Minderbroeders, Sint-Truiden, 1993, blz. 91

De infirmerie van de abdij

PETRA BOEKSTAL

Het gebouw zonder dak was eens onderdeel van de infirmerie van de abdij.

MET HET WOORD 'INFIRMERIE' verwees men in het verleden naar een ziekenzaal in een klooster, maar ook op het begijnhof treffen wij bijvoorbeeld een infirmerie aan. Uit de stichtingsakte van het begijnhof uit de 13de eeuw blijkt dat de infirmerie bedoeld was om de arme en zieke begijnen te verzorgen. In de loop der eeuwen veranderde de infirmerie op het begijnhof meermaals van functie.

Een veel minder gekende infirmerie is deze van de benedictijnenabdij; veel mensen zullen niet eens weten waar dit gebouw ligt.

Via de monumentale poort in de Diesterstraat loopt u naar links onder een tweede poort door. Deze weg voert langs de resten van de watermolen en de hoevegebouwen. Rechts kijkt u tegen de achterkant van de abtstvleugel aan. Aan het einde van de abtstvleugel ziet u een zijvleugel en dat zijn de overblijfselen van de infirmerie.

Alhoewel wij niet zo uitgebreid geïnformeerd zijn over het bouwjaar en het gebruik van de infirmerie, weten wij uit het grondplan van Dewez dat er zich op dezelfde plaats reeds in de 18de eeuw een infirmerie bevond. De infirmerie functioneerde als vertrek voor de zieke monniken in de benedictijnenabdij. In de laat-18de-eeuwse archivalia werden enkele verwijzingen teruggevonden die ons nader informeren over de herbestemmingen die de infir-

merie en het abdijcomplex tijdens die eeuw kregen. Zo functioneerden ze enige jaren als algemeen hospitaal en als militair hospitaal.

Uit de bronnen leren wij dat de abdij onder de Oostenrijkers ingericht was als een algemeen hospitaal en dat er ongeveer 4000 zieken verbleven. Wij beschikken niet over informatie of nadere aanwijzingen ten aanzien van de exacte plaats van deze ziekenzalen. Door het hoge aantal patiënten moeten er echter zonder meer diverse gebouwen van de abdij ingericht geweest zijn als hospitaal.

Uit de inventarisatie van Straven¹ vernemen wij dat Chardon, de ontvanger van de nationale domeinen, op 2 november 1795 vraagt hoeveel het gaat kosten om de loden dakgoten die verwijderd waren, opnieuw te herstellen. De abdij is dan namelijk in gebruik als militair hospitaal². De kosten worden door een loodgieter geschat op 2996 florins en 8 stuivers Luiks geld. Maar bij deze schatting gaat het waarschijnlijk om een groot deel van de abdij en niet slechts om het gebouw dat wij tegenwoordig kennen onder de naam infirmerie.

1 Stadsarchief Sint-Truiden, Straven, Inventaire analytique et chronologique des archives de la ville de Saint-Trond, F, Tome VI, 1895, blz. 63 & 77

2 Straven, Tome VI, 1895, blz. 454

Een oude foto waarop de infirmerie nog met dak staat afgebeeld.

In Straven³ lezen wij dat op 19 februari 1796 een kapitein van het leger, genaamd Lenglet, de abdij van Sint-Truiden bezocht. Hij meende dat de gebouwen die als infirmerie ontworpen waren, geheel voldeden aan de noden van de nationale brigade. Hij verzoekt de stedelijke administratie daarom alle noodzakelijke kosten te maken om de infirmerie in te richten als lokaal voor de nationale brigade.

In juli van datzelfde jaar wenst de departementale administratie een detentiehuus of correctiehuus op te richten in de oude abdij en men informeert bij de stad hoeveel gevangenen men er in zou kunnen onderbrengen. Tevens vraagt men welke kosten men moet voorzien om de abdij hiervoor bruikbaar te maken. Op 15 juli komt er een antwoord op deze vraag. De administratie schrijft terug dat de

abdij onder de Oostenrijkers functioneerde als een algemeen hospitaal en dat er toen ongeveer 4000 zieken verbleven. De Fransen vestigden er vervolgens een militair hospitaal. Dat telde ongeveer 1500 personen, waaronder zowel patiënten als directeurs, apothekers en andere werknemers die er logeerden.

Het gebouw

Het huidige uiterlijk van de infirmerie kan getypeerd worden als een rechthoekig gebouw van vijf traveeën met nog slechts één bouwlaag en kelderniveau. De brand van 9 december 1975 zorgde er immers voor dat de tweede bouwlaag en het dak in vlammen opgingen. Het bakstenen gebouw rust op een kalkstenen plint en is uitgerust met hoekbanden en een kordonlijst. Op een oude foto kan

op de eerste verdieping de rondboognis in een natuurstenen omlijsting nog herkend worden. In de nis stond vroeger een omkransd kruisbeeld; eronder bevond zich het wapenschild met devies van abt Remi Mottaer. Nu steekt dit wapenschild als een misvormde attiek boven de kroonlijst uit.

De Gentse architect Lodewijk Roelandt, aangesteld om de abdij om te vormen tot een seminarie, inventariseerde de bestaande toestand en tekende daarvoor de nodige plannen. Roelandt tekende ook een gevelopstand voor de infirmerie, waarschijnlijk rond 1839, en die afbeelding verduidelijkt mogelijk het oorspronkelijke uiterlijk van de infirmerie⁴. Deze uitspraak verdient een korte toelichting. Aan de hand van oud fotomateriaal zijn wij redelijk goed geïnformeerd over het meest linkse deel van de infirmerie. Daarop zien wij een grote gelijkens tussen de tekening uit 1839 en de latere foto. Maar er zijn ook een aantal verschillen op te merken:

- Op de tekening van Roelandt is een punt-dak zichtbaar en op de foto is de punt van dit dak afgevlakt.
- Op de tekening zijn geen dakvensters en schoorstenen afgebeeld, de foto toont waarschijnlijk dus latere aanpassingen.

Een tweede opvallende bevinding richt zich op de rechtervleugel van het aangrenzende

gebouw. Op de tekening van Roelandt zien wij slechts één bouwlaag, die bestaat uit vijf traveeën. Op een oude foto is een totaal andere situatie zichtbaar, hier zijn namelijk drie bouwlagen uitgewerkt. Ook dit gebouw was gedecoreerd met een risaliet (vooruitspringende partij van een bouwlichaam) in de middentravee, afgelijnd met geblokte hoekbanden die doorliepen over de verdiepingen en ter hoogte van het dak bekroond waren met een klein fronton.

Het huidige uiterlijk van de infirmerie (zonder dak) vormt een triestige getuigenis van een veelbewogen bouwgeschiedenis. Doordat wij beschikken over fotomateriaal, is het mogelijk en wenselijk dit gebouw weer te voorzien van een bovenbouw inclusief dakconstructie. Slechts op die wijze krijgen wij weer een realistisch beeld van de oorspronkelijke architectuur van de infirmerie.

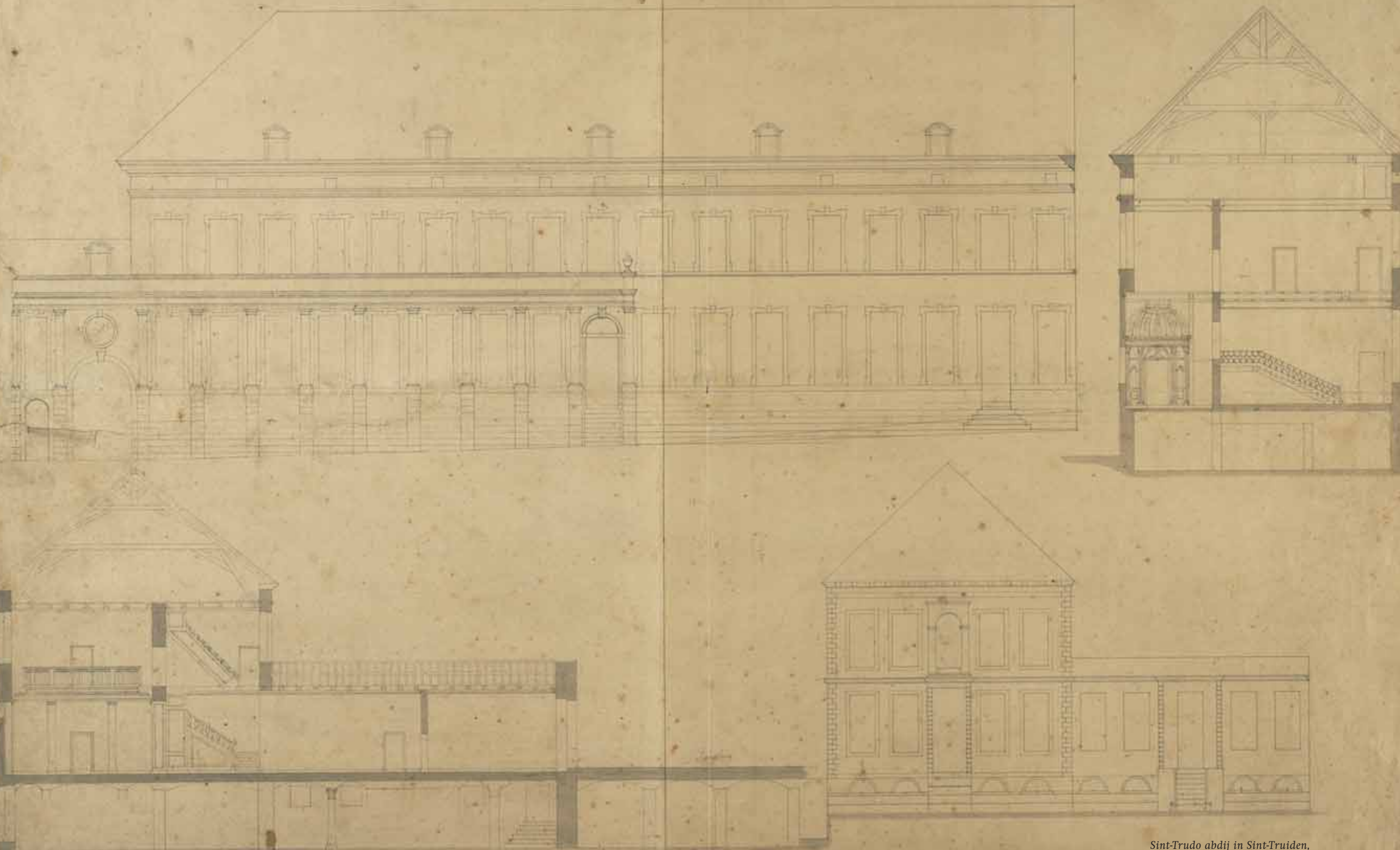
Negentiende- en twintigste-eeuwse bewoners van de infirmerie

De abdij werd vanaf 1839 in gebruik genomen voor de priesteropleiding van het seminarie. Vanaf 1859 waren vier zusters van het Heilig Kruis verantwoordelijk voor de infirmerie van het kleinseminarie in Sint-Truiden. Tot 1975 leidden zij een afgezonderd bestaan in de gebouwen die inmiddels omgedoopt waren tot abdissenhuis. Het gebouw stond bekend om zijn rijke aankleding en lambrisering in eikenhout. Dit ging allemaal verloren in de brand van 1975.

Tegenwoordig is de infirmerie ingericht als werkplaats van de school.

4 Gent, universiteitsbibliotheek, kaartenzaal, Architecturale plannen, Sint-Truiden, nr. nog niet toegekend. Verder onderzoek kan slechts bepalen welke delen onderdeel uitmaakten van de 18de-eeuwse constructie. Aangezien Roelandt in de traditie van de 18de eeuw verder werkte, is dit niet zo eenvoudig af te lezen. Misschien dat materiaaltechnisch onderzoek of verdere studie van de steenmerken meer duidelijkheid kan bieden.

3 Straven, F., Tome VI, 1895, blz. 63.

Sint-Trudo abdij in Sint-Truiden,
tekening van de Gentse architect L. Roelandt 1839.

Jong volk in de oude abdij

JOZEF SMEESTERS

Van abdij tot kleinseminarie

In 1839 werd het definitieve scheidingsverdrag tussen België en Nederland getekend, dat de splitsing inhield van de bestaande provincie Limburg. Dit betekende ook de splitsing van het bisdom Luik, en tevens van het kleinseminarie van dit bisdom dat sedert 1831 in het Nederlandse deel was gevestigd, met name in de vroegere augustijnenabdij te Rolduc. In 1837 was hier ook nog een normaalschool bijgekomen om zorg te dragen voor de opleiding van onderwijzers.

De bisschop van Luik, mgr. Van Bommel, moest dus uitkijken naar een nieuwe locatie voor deze onderwijsinstellingen. Dat hij daarbij dacht aan Sint-Truiden lag in zekere zin voor de hand. Hier was immers reeds van 1589 tot 1797 een bisschoppelijk seminarie gevestigd. In het gebouw dat, zoals de meeste geestelijke goederen, in 1797 door de Franse Republiek was genationaliseerd, was in 1839 het stadscollege ondergebracht. De bisschop benoemde de leraars van deze instelling en het lag voor de hand dat hij een andere oplossing zocht.

De gebouwen van de oude benedictijnenabdij waren eveneens in 1797 genationaliseerd en zelfs verkocht. De nieuwe eigenaars waren onmiddellijk begonnen met de sloop en met de verkoop van de afbraakproducten als bouw-materiaal. Zo bleven van de eeuwenoude kerk

enkel de toren en de barokpoort over. Enkele monniken hadden in 1802 de overblijvende resten terug verworven, hopend op een herstel van het abdijleven. Maar deze hoop verminderde met de jaren en in 1824 maakten de laatste monniken de eigendom bij testament over aan de kerkfabriek van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. In 1839 was deze laatste eigenaar.

Sedert 1830 had de infirmerie, die blijkbaar nog min of meer bewoonbaar was, al enkele keren als voorlopige huisvesting gediend voor nieuw aankomen kloosterlingen. In 1832 en 1833 waren dat de redemptoristen geweest, in 1833 begonnen de broeders van liefde er met een lagere school voor jongens, die in 1835 verhuisde naar het vroegere cellebroedersklooster.

In 1839 lagen de resterende gebouwen van de abdij er ongebruikt bij, als het ware vragend om een nieuwe bestemming. Een akkoord tussen bisdom en kerkfabriek om het complex over te dragen voor de huisvesting van het kleinseminarie was vlug bereikt. De Gentse architect L. Roelandt leidde de nodige aanpassingen aan het oude abdijcomplex, waarbij vooral de in 1975 afgebrande kerk en de academiezaal vermelding verdienen. Met Pasen 1843 waren de werken zover gevorderd dat de Belgische studenten van Rolduc konden verhuizen naar Sint-Truiden.

Van 1893 tot 1904 was J. Laminne directeur van het seminarie. Hij zit op de eerste rij in het midden.

De opeenvolgende bisschoppen van Luik hadden de bedoeling om van hun kleinseminarie de beste instelling voor middelbaar onderwijs in de provincie te maken, in de eerste plaats omdat zij een degelijke opleiding verlangden voor hun toekomstige priesters.

Het kleinseminarie

Een kleinseminarie richtte zich in principe tot leerlingen die zich geroepen voelden tot het priesterschap. In de loop der jaren interpreteerde men deze regel met steeds meer soepelheid, zodat heel wat leerlingen zich in het seminarie in feite kwamen voorbereiden op de universiteit.

Het leerprogramma van de eerste zes leerjaren bestond uit de vakken van de toenmalige Grieks-Latijnse humaniora, dat wil zeggen behalve deze twee talen ook nog Frans en Nederlands (dit vak kwam destijds niet overal voor op het programma), geschiedenis en aardrijkskunde, wiskunde (in de beginperiode in feite beperkt tot rekenkunde en beginselen van algebra en meetkunde) en godsdienst. In de tweede helft van de 19de eeuw kwam er gaandeweg meer aandacht en ruimte voor wiskunde en natuurwetenschappen.

Na de humaniora volgden voor de kandidaten voor het priesterschap nog twee jaren filosofie. Na afloop hiervan gingen deze studenten naar Luik om daar in het grootseminarie nog vier jaren theologie te studeren.

Alle leerlingen waren intern. Gedeeltelijk met de bedoeling om de vele vrije uren in te vullen, maar ook met het oog op een meer volledige vorming waren er allerlei verenigingen actief voor de beoefening van een aantal devoties,

maar ook van literatuur, toneel en muziek. Naast een 'Académie Française' bestond er ook een 'Taelminnend Genootschap onder de zinspreuk *Utile Dulci*'.

De voertaal van de lessen was aanvankelijk het Frans voor alle lessen, behalve die van Nederlands, vak dat pas in 1886 verplicht werd voor de Waalse leerlingen. Geleidelijk waren er, zowel bij de (Vlaamse) leerlingen als bij de (Vlaamse) leraars, steeds meer Vlaamsgezinden, (ook mgr. Rutten, bisschop van 1901 tot 1927, rekende men hierbij) en werd de hegemonie van het Frans steeds meer doorbroken ten voordele van algemene tweetaligheid. Eerst gebeurde dit buiten de lessen, terwijl in een volgende fase sommige vakken voor alle leerlingen in het Nederlands werden gegeven. Dit stuitte echter op Waals verzet en zij bekwamen dat zij deze vakken terug in het Frans gedoceerd kregen. Men ontdebeldde dan deze vakken, dat wil zeggen dat ze in beide talen werden gegeven. Vanaf 1919 werden niet alleen vakken, maar ganse klassen ontdebeld tot in 1930 een Vlaamse en een Waalse afdeling bestonden. Voor de filosofie bleef een apart drietalig systeem bestaan, want daar had het Latijn nog veel belang. Na de Tweede Wereldoorlog telde de Waalse afdeling voortdurend minder leerlingen. Toen bovendien na het sluiten van het schoolpact (1958) de Vlaamse afdeling subsidies kon krijgen, maar de Waalse niet, was het lot van deze laatste bezegeld. In 1961 werd ze opgeheven.

De daling van het aantal priesterroepingen, voelbaar vanaf de jaren zestig, had enkele belangrijke gevolgen.

Het monopolie van de Grieks-Latijnse humaniora kwam onder een steeds grotere druk te staan en vanaf 1961 kwamen er steeds meer nieuwe richtingen, waarvan Latijn-Wetenschappen de eerste was.

Toen in dezelfde jaren steeds duidelijker bleek dat de provincie Limburg zou afgesplitst worden van het bisdom Luik om het bisdom Hasselt te gaan vormen, ging men ook een nieuwe huisvesting zoeken voor de filosofen. In 1965 vond men deze voorlopig in het minderbroedersklooster, waar ruimte beschikbaar was gekomen doordat de orde haar eigen opleidingen had verhuisd naar Vaalbeek. Uiteindelijk gingen de Vlaamse theologen rond 1970 naar Kiewit en de Waalse naar Luik. Kiewit bood ook plaats voor de uit Luik overgekomen Vlaamse filosofen.

De normaalschool

Zoals vermeld was in 1843 ook de normaalschool uit Rolduc verhuisd naar Sint-Truiden. Zij vond een onderkomen in de oude hoevegebouwen langs de Stenaartberg. In België was net in 1842 een organieke wet op het lager onderwijs uitgevaardigd. Deze gaf de mogelijkheid aan vrije normaalscholen om door de staat erkend en gesubsidieerd te worden, mits het aanvaarden van het officieel programma en inspectie. De school te Sint-Truiden maakte vanaf het begin gebruik van deze mogelijkheid. De voertaal van de lessen was hier het Nederlands, met toch wel een grote aandacht voor het Frans.

Vanaf 1910 waren er elk jaar opnieuw te veel kandidaten voor de beschikbare ruimte. Het bisdom besloot een nieuwe normaalschool te bouwen in Mechelen-aan-de-Maas, en in 1920 kon de verhuizing gebeuren.

Te Sint-Truiden kwam er nu een middelbare normaalschool (regentschool) in de lokalen aan Stenaartberg. Deze verdween al in 1927 wegens gebrek aan gegadigden. In het vrij middelbaar onderwijs was er destijds

immers zeer weinig vraag naar regenten. In tegenstelling met de lagere vrije scholen werden de middelbare immers niet door het rijk gesubsidieerd en dus werden de meeste vakken gegeven door geestelijken, toen nog in ruime mate voorhanden.

Het college en de H.-Hartschool

Ondertussen was het stadscollege, gehuisvest in het voormalige seminariegebouw in de Diesterstraat, door de gemeenteraad in 1910 opgeheven. Het bisdom speelde hier dadelijk op in door onmiddellijk externe leerlingen toe te laten in het seminarie. Dezen bleven echter een vreemde eend in de bijt, en na de stopzetting van de regentschool werd in de vrijgekomen gebouwen aan Stenaartberg het H.-Hartcollege ingericht. Dit kreeg een subsidie van de stad en werd daarom 'aangenomen college' genoemd. Het seminarie werd in principe terug een opleidingsschool voor toekomstige priesters.

Hier moeten wij ook de lagere H.-Hartschool vermelden die van bij het begin bestond, eerst als oefenschool voor de normaalschool en de regentschool, vervolgens als voorbereidende afdeling van het college.

De fusie

Seminarie en college (met H.-Hartschool) fuseerden in de periode 1972-1977 en kwamen vanaf dat laatste jaar terug onder één leiding. En op 1 september 1997 gingen ze allebei deel uitmaken van de fusie van de Katholieke Centrumscholen Sint-Truiden (KCST).

Links: Refugehuis van Averbode.

Iets over refugehuizen

JOZEF SMEESTERS

DE MEESTE ABDIJEN, ZOWEL DIE van benedictijnen als die van cisterciënzers en norbertijnen, bouwden of verwierven mettertijd huizen in andere steden dan daar waar zij waren gevestigd.

Men kan de vraag stellen waarom de geschiedschrijvers deze gebouwen in de moderne historische literatuur meestal refugehuizen noemen. Hun functie was immers niet alleen en ook niet in de eerste plaats een toevluchtsoord te zijn in perioden van onrust en gevaar.

- het goed te Zoutleeuw werd in 1322 vermeld als ‘mansio’ (woning), enige tijd later uitgebreid met een ‘aula’ (hoeve), hier werd graan bijeen gebracht (Borman, 2, 253; Lavigne 2, 149; Simenon 51);
- het gebouw dat de abdij onder Willem van Brussel te Leuven liet bouwen en dat bestemd was als studiehuis werd ‘aedes’ (woning) genoemd (Borman 2, 364; Lavigne 2, 246);
- ook het huis te Mechelen, gebouwd door Joris Sarens en waar deze geregeld verbleef, werd aldus aangeduid (Borman 2, 390; Lavigne 2, 269).

Wat zeggen de bronnen?

Overigens hebben de betrokkenen zelf deze term pas laat gebruikt.

Voor de huizen die de abdij van Sint-Truiden elders bezat, vinden we volgende termen in de kroniek:

- ‘domus’ (huis) voor de bezitting te Luik onder Adelardus II (Borman 1, 20; Lavigne 1, 21) en onder Rodulfus (Borman 1, 163; Lavigne (1, 119);
- hetzelfde woord werd in de jaren 1521 tot 1524 gebruikt voor de huizen te Diest, Donk en Zoutleeuw (Borman 2, 364; Lavigne 2, 246);

In de Nederlandstalige documenten op het stadsarchief is er in 1577 sprake van het ‘predikheren van Tricht huys’ (Straven 6, 285) en in 1704, ook éénmaal van ‘refugie’, voor dat van Herkenrode (Franse samenvatting Straven 5, 82; twee andere stukken, waarvan Straven een Franse samenvatting geeft (4, 431 en 5, 76) werden niet teruggevonden).

Verschillende functies

Welke functies konden deze huizen dan vervullen?

Om te beginnen dienden ze dikwijls als opslag- en overslagplaats van producten. Dit konden voortbrengselen zijn van de abdijgoederen in de omgeving van de betrokken stad, of opbrengsten van de tienden als de abdij in dezelfde omgeving tiendheffer was in bepaalde parochies.

Om te voorzien in het onderhoud van de parochiegeestelijkheid en van de kerkgebouwen waren in de vroege middeleeuwen de tienden ingesteld. Dit betekende dat de gelovigen één tiende van de opbrengst van landbouw en veeteelt afstonden aan de persoon of de instelling die oorspronkelijk de parochiekerk had gebouwd, of aan hun opvolger. Het lag voor de hand dat nogal wat abdijen op verschillende plaatsen tiendheffer waren.

In het landdekenaat Sint-Truiden waren de benedictijnenabdij van Sint-Truiden zelf, de norbertijnenabdij van Averbode en de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode de grootste tiendheffers. En ook in het naburige landdekenaat Tongeren, waar zij geen refugehuis hadden, waren Averbode en Herkenrode bij de groten.

Een andere functie was deze van overnachtingsplaats voor reizende monniken of ambtenaren van de abdij. Ook konden deze stadshuizen als pied-à-terre dienen. Het huis te Leuven herbergde studerende monniken van de abdij.

En ten slotte waren ze bij gelegenheid ook wel eens een toevluchtsoord, vooral tijdens de godsdienstoorlogen van het einde van de 16de eeuw. Zo verbleven de kanunniken van

Averbode, na de plundering en verwoesting van hun abdij door de Geuzen in 1578, tot 1604 in hun huizen te Sint-Truiden en te Diest.

En waar vluchtten de abten van Sint-Truiden zelf naartoe als de nood aan de man kwam? Niet zozeer naar de huizen in de wat verder afgelegen steden. Mechelen en Leuven behoorden sedert 1593 niet meer tot het abdijbezit. Zij waren verkocht. De abdijschiedenis toont dat zij het liever niet te ver zochten. Vermeld worden o.m. Nieuwenhoven, Donk, Helchteren en Luik. Op het einde van de 18de eeuw genoot de abdij van Vlierbeek blijkbaar de voorkeur.

Het einde

In de 18de eeuw werden sommige stadshuizen als overbodig beschouwd. Nadat ze het al een hele tijd aan particulieren hadden verhuurd, verkochten de bogaarden van Zepperen het hunne in 1752 aan de abdij van Sint-Truiden.

De abdij van Averbode verkocht het hare op 12 oktober 1794 aan notaris Henricus Roberti. Zij heeft in die periode op grote schaal onroerende goederen van de hand gedaan om te kunnen voldoen aan de door de Fransen opgelegde oorlogsschatting. De abdij had dus zelf nog een nieuwe eigenaar kunnen zoeken. Anderen konden dit niet. De Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik werden immers in 1795 geannexeerd door de Franse republiek. De Franse wet waarbij de goederen van de geestelijke instellingen genationaliseerd waren, werd in de geannexeer-

Detail gevel Refugehuis van Averbode.

de gebieden stapsgewijze toepasselijk in de loop van 1797. De refugehuizen die nog in het bezit waren van de geestelijkheid, zoals dat van Herkenrode, werden openbaar verkocht, en kwamen praktisch allemaal in handen van particulieren.

Het huis van Averbode werd door de familie Roberti in 1864 verkocht aan de zusters ursulinen, die zich in 1850 te Sint-Truiden gevestigd hadden. In de notariële stukken aan-

gaande deze verkopen is sprake van 'la maison dite le Réfuge' en over 'het goed Refugiehuis'.

Ook het huis Herkenrode kwam terug bij de clerus terecht. Een groepje parochianen van de Onze-Lieve-Vrouwekerk kocht het in 1884 aan om gebruikt te worden voor de school van de broeders van de christelijke scholen. Thans is het eigendom van de v.z.w. Dekenale Werken.

De gevel van het refugehuis van Herkenrode in de Schepen Dejonghstraat.

huis lag in deze tijd een groot onbebouwd perceel (nr. 1076).

De huidige vorm van het gebouw wordt bepaald door een U-vormig uiterlijk. Op het kadasterplan uit 1887 is te zien hoe het vierzijdige complex wordt omgevormd tot een U-vormig gebouw. Aan de achterzijde van het refugehuis (westkant) worden een aantal delen (1119a) gesloopt. Dit zorgde voor een ander uitzicht aan de noordwestelijke en zuidwestelijke vleugel. Tevens kan er op deze kadasterschets worden waargenomen dat de afzonderlijke gebouwen in deze tijd tot één kadastrnummer (1118a) werden samengevoegd. De verbouwingen werden in opdracht van de broeders uitgevoerd en de tekeningen werden gemaakt door architect Serrure in 1885².

Het exterieur van het refugehuis

In de Schepen Dejonghstraat zien wij een lange gevel die bestaat uit een ongelijk aantal traveeën op de begane grond en op de verdieping. Dit is merkwaardig omdat men meestal een symmetrisch aantal traveeën uitwerkt. De gevel toont echter nog andere onregelmatigheden. Op de begane grond is de façade opgetrokken in bak- en zandsteen en voorzien van kruisvensters³. Op de eerste verdieping kunnen getoogde vensters in een vlakke kalkstenen omlijsting met licht uit-

2 Een bouwtekening uit 1885, gemaakt door E. Serrure toont dat er toen een project voor 'd'ecole primaire' werd uitgevoerd.

3 De tussenstijlen en dorpels ontbreken bij deze kruisvensters.

Oude foto. De gevel is in deze tijd nog gekaleid.

springende sluitstenen worden waargenomen. Er is hier dus sprake van twee opvallende verschillen tussen de begane grond en de verdieping:

- Het aantal traveeën komt niet overeen.
- De vormen en materialen van de ramen op de begane grond en deze op de eerste verdieping zijn niet aan eenzelfde bouwperiode toe te schrijven.

De traditioneel opgebouwde benedenverdieping dateert uit de 17de eeuw. De bovenverdieping wordt aan de 18de eeuw toegeschreven. Een oude foto⁴ van de gevel toont dat het pand in die tijd nog gekaleid was. Verder zien wij aan de linkerkant een deur die toegang verschaft tot een afzonderlijke woning. Dit blijkt ook uit de kadasterschetsen.

De monumentale ingangspoort aan de Schepen Dejonghstraat maakt deel uit van de oostelijke vleugel van het refugehuis. Het jaartal 1748 staat op de sluitsteen van de poort en verwijst naar het bouwjaar van de bovenbouw. Het wapenschild van de abdis van Herkenrode, Anna de Croy, prijkt op deze toegangspoort. De achtergevel van deze oostelijke vleugel verduidelijkt opnieuw een discrepantie tussen de

4 Verzameling Willy Ilsbroekx. Foto is niet gedateerd

Oude foto van de achtergevel van de oostelijke vleugel.

begane grond en de eerste verdieping. Er is bovendien over de gehele lengte van het gebouw een bouwnaad zichtbaar. Deze bouwnaad kan aan de hand van oude foto's verklaard worden. Er bevond zich namelijk een afdak over de volledige lengte van de gevel. Door dit afdak is de gevel anders verweerd en kan er een kleurverschil waargenomen worden.

Langs de binnenzijde is een brede, verankerde, mergelstenen rondboogpoort met afgeschuinde neg en negblokken aan de posten aanwezig. Op basis van stilistische kenmerken kan deze poort aan de 17de eeuw toegeschreven worden. Samengevat betekent dit dat er aan de straatkant een 18de eeuwse poort herkend kan worden en er aan de kant van de binnenplaats een 17de eeuwse doorgang zichtbaar is.

Op de begane grond van deze achtergevel werd ook een ander type venster dan aan de straatkant gebruikt. De vensters aan de straat-

zijde bestonden uit kruisvensters, terwijl er langs de binnenplaats getoogde kalkstenen vensters met sluitsteen en met korte druiplijst bemerkt kunnen worden. Op de eerste verdieping van dezelfde vleugel langs de binnenplaats zijn er getoogde bovenvensters aangebracht in een rechthoekige omlijsting met uitgespaarde zwikken (XVIII). Dit venstertype verschilt van de ramen op de eerste verdieping aan de straatzijde.

Omdat het niet de bedoeling is in het beknopte bestek van deze tekst al te diep op de bouwgeschiedenis in te gaan, vindt u hierna een korte samenvatting van de opvallendste bouwontwikkeling van de zijvleugels.

De zuidelijke gevel bestaat uit negen traveeën, is opgebouwd in bak- en mergelsteen en heeft verbouwde kruiskozijnen. In de derde travee is een gevelsteen aangebracht met wapenschild

Noordelijk gebouw van het refugehuis.

voorzien van een opschrift en datering (1624). Deze vleugel lijkt dus in de eerste helft van de 17de eeuw te zijn opgericht.

De noordelijke vleugel is korter dan de hierboven beschreven zuidelijke gevel: hij bestaat uit zes traveeën. Twee gevelstenen decoreren deze gevel: op de bovenste herkennen wij het jaartal 1670 en op de onderste het jaar 1684. Hieruit blijkt dat de noordelijke gevel mogelijk later werd opgericht (in de tweede helft van de 17de eeuw) dan de zuidelijke vleugel.

Het noordelijke gebouw heeft bovendien een ander uiterlijk als de vleugel aan de overzijde. Een mergelstenen band siert de bovenzijde van de begane grond. Op de hoeken van deze vleugel zijn kalkstenen hoekbanden aangebracht. Bovendien kan er vastgesteld worden dat er hier andermaal gebruik gemaakt werd van een ander type venster. Op de benedenverdieping zien wij getoogde vensters in een geriemde, kalkstenen omlijsting met oren en een uitspringende sluitsteen met trigliefmotief. De vensters op de verdieping zijn uitgewerkt met een geriemde kalkstenen omlijsting met oren en geprofileerde druiplijst.

Door middel van deze beperkte waarnemingen aan het exterieur, weten wij dat er veel verschillende bouwfasen in het refugehuis aanwezig zijn. De kadasterschetsen verklaarden daarbij dat er rond 1887 verschillende gebouwen tot één geheel werden samengevoegd.

Het belangrijkste interieurelement

Omdat er tot op heden nog geen aandacht aan het interieur van dit refugehuis werd geschonken, is er hier voor gekozen het be-

langrijkste interieurelement naar voren te brengen: de trap.

Via de kleine toegangsdeur in de tweede travee van de noordelijke vleugel komt men in een monumentale traphal met een prachtige rococotrap. De trap vormt een fraai voorbeeld van een bordestrap. Kenmerkend voor de bordes-trappen is het feit dat het aantal treden dat in één keer tegelijk bestegen moest worden, beperkt werd gehouden door het gebruik van een bordes. Dat gaf de mogelijkheid om een adem-pauze in te lassen en tevens kon men de trap in een andere richting voortzetten. De bordestrap wordt aan één zijde geflankeerd door een muur. De eikenhouten trap mag zonder meer als een uitermate luxueuze trap beschouwd worden. Zowel de trappaal, de symmetrische liervormige balusters als de overdadige hoekdecoratie illustreren dat er destijds veel zorg aan deze trap werd geschonken.

Trappaal met een gestileerd diermotief.

Gedateerde hoek (1749) van de trap.

De eerste baluster of trappaal is rijker gedecoreerd en anders van vorm dan de overige balusters. Het bovenste deel van de klauw functioneert als leuning en bestaat uit een gestileerd diermotief. De paal onder de dierenkop is gedecoreerd met eenvoudige motieven en eindigt in een gedraaide klauw met gekrulde acanthusbladeren en bloemmotieven. De balusters langs de kant van de muur zijn eenvoudiger uitgewerkt. Onder de trap is een bescheiden lambrisering zichtbaar, een deur verschaft toegang tot de kelder. De eerste trede van de trap bestaat uit natuursteen, tevens valt het op dat de trap over de gehele lengte op een natuurstenen basis werd geplaatst. Vanuit de traphal zien wij dat de ronding van de trap is gedecoreerd met een prachtig decoratief rococoreliëf. Het reliëf bestaat uit heraldische elementen: wij zien een kroon, kromstaf en initialen. Dit reliëf is net boven de kroon gedateerd: 1749. Het jaartal verwijst naar het abbatiaat van Anna de Croy. Eerder kwamen wij haar naam ook al tegen op het wapenschild van de monumentale toegangspoort.

Op de eerste verdieping van deze noordelijke vleugel kunnen nog een aantal andere belangrijke interieurelementen herkend worden. Een monumentale schouw met een stucdecoratie op de boezem kan toegeschreven worden aan de régenceperiode 1715-1722. Andere zeldzame interieurelementen kunnen opgemerkt worden in de traditionele plafonds en eikenhouten paneeldeuren.

Archiefstukken

De bouwgeschiedenis van het refugehuis zou gedetailleerder beschreven moeten kunnen worden aan de hand van de archivalia. Gezien het beperkte tijdsbestek voor de opzoeken zullen wij alleen enkele 'huis-houdelijke' rekeningen uit de late 18de eeuw (1791-1793)⁵ behandelen.

Eén rekening uit 1789 leek in het kader van het thema 'zorg' bijzonder boeiend te zijn⁶:

⁵ Bisschoppelijk Archief Luik, Diversa X.

⁶ Bisschoppelijk Archief Luik, Diversa X.

Het opschrift vermeldde 'Medicamenten geleverd ten diensten van mevrouw d'abdisse in Herkenrode door F. Vandenhove gelijk als volgt'. Deze tekst verduidelijkt niet onmiddellijk of deze medicamenten voor de abdis in Sint-Truiden waren, maar het hele dossier handelt over het refugehuis van Herkenrode in Sint-Truiden en dus lijkt het aannemelijk dat de abdis destijds in het refugehuis in Sint-Truiden verbleef.

Volgende producten staan meerdere keren op de lijst genoteerd:

Ung: alb/ camphorat

Item ung. Basilicon

Cecoct: en rad: gramin, tamarin, sale murab glauber de. lage

item pilul: rufti(?)

Spirit lavendel

Vrij poeders en flor zinc puli rad val sylv

Cort peravian optum

De opsomming is hier slechts gedeeltelijk overgenomen omdat niet alle medicijnen geïdentificeerd konden worden. Een gesprek met een apothekeres leerde het één en ander over de mogelijke toepassingen van de medicijnen. Zo was camphorat een product tegen spierpijn of algemeen tegen pijnen. Tamarin gebruikte men bij constipatieproblemen.

Het voorkomen van basilicum zou kunnen verwijzen naar een middel tegen maagkrampen en overgeven, maar het bewijst ook zijn dienst bij constipatieproblemen. Zink mag als een wondhelend middel beschouwd worden.

De overige rekeningen hebben voornamelijk betrekking op kleine onderhoudswerken in het refugehuis van Sint-Truiden.

Eén rekening uit 1788 handelt over een levering van careelen (bakstenen). Enkele jaren later (1791) vernemen wij dat er steenmetsers wer-

ken in de refuge.

In 1793 leverde men allerhande materialen zoals nagels, schroeven en ijzer.

Tevens stellen wij vast dat in hetzelfde jaar vensters gerepareerd worden en dat er een spiegel geleverd wordt.

Het zal duidelijk zijn dat het hier steeds om kleine herstelwerkzaamheden gaat, die ons nauwelijks informeren over de exacte bouwlocaties.

Besluit

Zoals al in de inleiding aan de orde kwam, zorgden de broeders er vanaf 1885 voor dat er ingrijpende aanpassingen aan het gebouw uitgevoerd werden en vormden zij het voormalige refugehuis om tot een school. Een ontwerp-tekening van Serrure veraanschouwe-lijkt de nieuwe indeling van het gebouw op de eerste verdieping. De grote zaal aan de straatkant op de eerste verdieping, werd ontworpen als bibliotheek en als academische zaal en werd rond 1976 gebruikt als toneel- en filmzaal. Daarna werd de zaal omgebouwd tot vijf leslokalen en later maakte de school er weer een multifunctionele ruimte van.

In de zuidelijke vleugel kan een infirmerie waargenomen worden. Verder ontwierp men in beide zijvleugels klaslokalen.

Nadat het gebouw jaren als onderwijsinstelling heeft gefunctioneerd, besloot de directie van de school zich elders te vestigen. Door dit besluit komt er een grote oppervlakte vrij in het centrum van de stad en zal er ook voor dit gebouw een nieuwe bestemming gezocht moeten worden.

Ingangspoort van het Refugiehuis van Herkenrode met het wapen van Anna de Croy.

Kerkelijke heraldiek in Sint-Truiden

JOZEF SMEESTERS

SINT-TRUIDEN BIEDT EEN AANTAL VOORBEELDEN van kerkelijke heraldiek die het samen mogelijk maken kort op een aantal karakteristieken in te gaan. De hierna voorgestelde wapenschilden zijn alle in het stadscentrum gesitueerd.

In de gebouwen, beneden in de Diesterstraat, waar oorspronkelijk een begaardenklooster stond, was vanaf het einde van de 16de tot het einde van de 18de eeuw het kleinseminarie van het bisdom Luik ondergebracht, om in de 19de eeuw plaats te bieden aan het stadscollege, in de 20ste eeuw aan de rijksmiddelbare school en het atheneum en in de 21ste eeuw aan een paar eetgelegenheden. Het seminarie was in 1589 weliswaar opgericht als bisschoppelijk seminarie, maar de samenwerking met de abdij was vrij intens. Het lerarencorps bestond vanaf het begin voor een deel uit monniken van de abdij. Van 1656 tot 1710 waren zelfs alle leraren monnik, maar in dat laatste jaar werden ze na een conflict met de bisschop ontslagen en vervangen door seculiere priesters. Dat beide partijen hun sporen in het gebouw hebben nagelaten, ligt dus voor de hand.

We vinden er om te beginnen een bisschop, namelijk Ferdinand van Beieren. Hij was niet alleen prins-bisschop van Luik (1612-1650), maar bovendien keurvorst en aartsbisschop

Wapenschild van bisschop Ferdinand van Beieren.

van Keulen, en prins-bisschop van Freising, Hildesheim, Münster en Paderborn. Aan elk van deze titels was ook het wereldlijk gezag over een bepaald territorium verbonden.

Op de gevel voorbij de ingangspoort, met jaartal 1642, prijkt zijn wapenschild links boven de deur. Het ligt op een kromstaf en een zwaard, symbolen van de geestelijke en de wereldlijke macht, en is bekroond met een keurvorstenhoed. Zijn leuze luidt 'AVITA FIDE' (Door het voorvaderlijk geloof).

Aan de rechterzijde vinden we het wapen van abt Hubertus van Suetendael (1638-1663). Als leuze had deze abt, met een zinspeling op

Wapenschild van abt Hubertus van Suetendael.

Wapenschild van van abt Maurus van der Heyden.

zijn familienaam : 'OMNIA SUAVITER' (Alles met zachtheid). Zijn wapen ligt op een mijter en een kromstaf aan de éne en een zwaard aan de andere zijde. Door het gebruik van dit zwaard maakt hij duidelijk dat hij er aanspraak op maakt voor het wereldlijke rechtstreeks van de keizer af te hangen, en niet van de prins-bisschop, en dus 'rijksonmiddellijk' te zijn. Deze pretentie van de Sint-Truidense abten viel bij de Luikse bisschoppen niet in goede aarde, en zou in de 18de eeuw ook tot een reeks processen leiden, tot voor de hoogste rechtbanken van het Heilig Room-

se Rijk der Duitse Natie. De animositeit tussen abt en bisschop kon zich op allerlei manieren uiten. Zo is de toegangspoort van het seminarie, dat in 1778 een nieuwe voor-gevel kreeg, duidelijk hoger dan de enkele jaren oudere poort van de abdij.

Op de gevel rechts na de poort staat het wapen van abt Maurus van der Heyden (1690-1730). Het is bekroond met een mijter, ligt op kromstaf en zwaard, voert de leuze 'IN NOMINE DOMINI' (In de Naam van de Heer) en draagt het jaartal 1692.

In de abdij hebben enkele abten hun handtekening nagelaten in de vorm van een wapenschild.

Op de barokpoort met het jaartal 1655, gebouwd tijdens de aanloop naar de viering van het duizendjarig bestaan van de abdij in 1657, vinden we het wapen terug van Hubertus van Suetendael.

Bij de muurschilderingen tussen de vensters van de keizerszaal ontmoeten we Jozef van Herck (1751-1780). Anders dan bij de vorige vermelde abten ligt zijn persoonlijk wapen op de tweekoppige adelaar, het eigen wapen van de abdij. Verder zijn kromstaf, mijter en zwaard aanwezig, en de leuze 'SIC PLACET DOMINO' (Zo behaagt het de Heer).

Boven op de gevel van de infirmerie van de abdij staat het wapen van Remigius Mottaer (1780-1789) met steeds dezelfde attributen en de leuze 'EX FRUCTU NOSCITUR ARBOR' (Aan de vrucht kent men de boom). Een mooi uitgevoerde versie van dit wapen is ook te zien op de altaarsteen van het zijaltaar van Sint-Trudo, in de rechter zijbeuk van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Abt Mottaer liet meerdere exemplaren van deze altaarsteen vervaardi-

Wapenschild van abt Remigius Mottaer.

gen. De kerk bezit er nog een tweede en ook de O.L.V.-kerk van Sint-Maarten heeft er één.

Op de zijgevel van het refugehuis van de norbertijnenabdij van Averbode in de Clockemstraat, dat in 1555 volledig vernieuwd werd, liet abt Mattheus 's Volders (1546-1565) zijn wapenschild aanbrengen onder een afbeelding van Sint-Jan de Doper, patroon van de abdij. Het wapen is bekroond met mijter en staf en bovendien met een sluier of zweetdoek, een attribuut dat we niet terugvinden bij de Sint-Truidense abten. Anderzijds is er bij de abt van Averbode geen sprake van een zwaard want hij maakte geen aanspraak op wereldlijke macht. Onder het schild staat de toenmalige leuze van de abdij 'NE QUID NIMIS' (Niets weze te veel). Op de zijgevel langs de Sluisberg komt zijn schild nog eens voor, nu vergezeld van de letters M en A (Mattheus Abbas). Even verder in de straat bevindt zich een schild met het jaartal 1598 en de initialen M en V. Dit wijst in de richting van abt Mathias Valentyns (1588-1635). In zijn tijd woonden er inderdaad kanunniken van

Zijgevel refugehuis Averbode.

Wapenschild van Mattheus 's Volders.

De letter M en A staan waarschijnlijk voor Mattheus Abbas (Abt Mattheus)

Wapenschild van abt Mathias Valentyns

Wapenschild van Anna Margareta de Bergis.

Averbode te Sint-Truiden en werd er waarschijnlijk een gedeelte aan het bestaande gebouw toegevoegd. Hij was ook de man die de communauteit in 1604 in de abdij zelf terugbracht.

Vier abdisen lieten hun wapen aanbrengen in de muren van het refugehuis van de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode in de Schepen Dejonghstraat. Drie deden dit achter, één boven de poort.

In chronologische volgorde gaat het over: Vooreerst, links na de poort, Anna Margareta de Bergis (1620-1637). Haar ruitvormig schild is vergezeld van staf en sluier, en vermeldt dat zij het gebouw waarin het schild zich bevindt, liet bouwen in 1624.

Wapenschild Anna Catharina de Lamboy.

Wapen van Claudia De Merode.

Op de tegenoverliggende muur staat het eveneens ruitvormige schild van Anna Catharina de Lamboy (1653-1675), ook met staf en sluier en met de leuze 'PIE ET PROVIDE' (Vroom en vooruitziend) en het jaartal 1670.

Daaronder is het wapen van Claudia de Merode (1675-1702) te zien, ruitvormig, met staf en sluier, en ook een burggrafelijke kroon. Het jaartal is 1684 en de leuze 'REM DEO' (Zaak voor God).

Ten slotte staat boven de ingangspoort het wapen van Anna de Croy (1744-1772), ovaal van vorm, voorzien van de staf en een hertogskroon en met de leuze 'SCIO QUI CREDO' (Ik, die geloof, weet).

Ingangspoort met het wapen van Anna de Croy.

‘Alles met zachtheid’¹. Over het voormalig begaardenklooster Sint-Mathias in Sint-Truiden

PIET VERHEYDEN

De beweging van de begaarden (bogaerden, beghaerden of boghaerden) ontstaat in de 13de eeuw in Italië, Frankrijk, Duitsland en ook in de Nederlanden. Vergelijkbaar met de begijnen betreft het hier mannen die zich niet wensten te binden door beloften maar een godvruchtig leven nastreefden buiten de wereld.

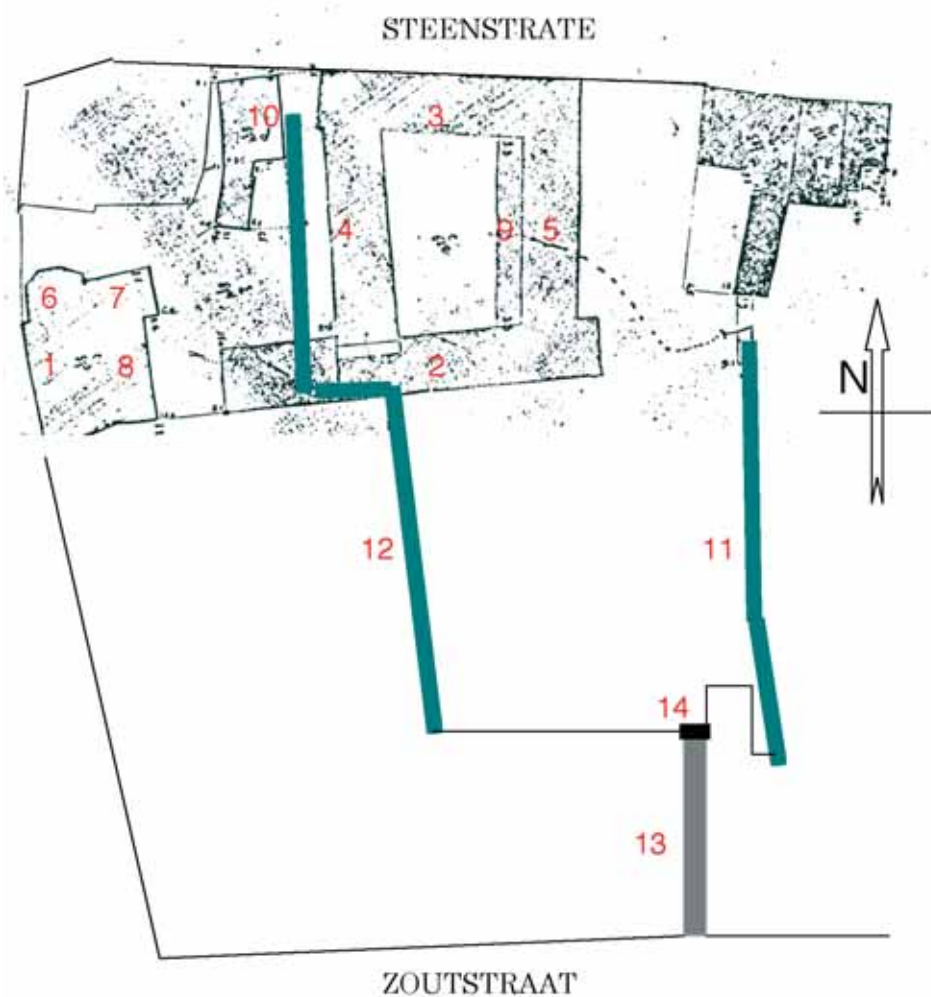
Dit gebeurde steeds in een soort broederschap met aan het hoofd een ‘meester’. De begaarden richtten zich hierbij op de ziekenzorg of oefenden een ander beroep uit. De begaarden van Sint-Truiden waren lakenwevers. In december 1485 verleende de bisschop Jan van Horne de begaarden van Sint-Truiden de voorrechten van het lakenweversambt. Vandaar ook de benaming ‘Begarden Goed’ aan de overzijde van de ‘Steenstrate’, toen een onbebouwd, drassig gebied dat dienst deed als bleekplaats, noodzakelijk voor hun activiteiten in de lakenweverij.

HET VOORMALIGE BEGAARDENKLOOSTER ligt sinds 1270 in de Diesterstraat (voorheen Steenstrate) en bestaat nu uit een rechtehoekig gebouwencomplex, gegroepeerd rondom een binnenplaats.

Het werd gebouwd op een droog, iets hoger gelegen terrein tussen twee grachten, met name de Cleyne (nr. 11) en de Groete Vleyminxgracht (nr. 12). Beide grachten maakten deel uit van het oude Cicindriadal en fungeerden als drainering van het gebied. De afscherming door deze grachten maakte het klooster enkel toegankelijk via de Diesterstraat (de toenmalige Steenstrate) in het noorden en via de Zoutstraat in het zuiden. Het klooster grensde met de noordvleugel annex inkompoort aan de ‘Steenstrate’ waar het via een steegje verbonden was met het ‘Begarden Goed’.

Deze bijdrage werpt een licht op de wijze waarop er met ‘zorg’ wordt omgegaan. De opeenvolgende eigenaars gebruikten deze site voor de zorg voor religieuze activiteiten en onderwijs. Met dit artikel willen wij benadrukken dat niet alleen de monumentenzorg aandacht verdient maar ook de omgeving waarin het monument ligt.

1 Alles met zachtheid ‘Omnia suaviter’ was de kenspreuk van abt Hubertus Van Sutendaal (1638-1663). Deze wijze woorden zouden nog altijd als advies kunnen dienen voor ieder die op één of andere wijze met onroerend erfgoed in aanraking komt.

LEGENDE*:

1. De Waterhond aan de Breendonkstraat	8. Lage bijbouw tegen ‘De Waterhond’ bij verbouwing tot Muziekschool (anno 1915)
2. De zuidvleugel (anno 1642)	9. Overdekte galerij (anno 1915) tegen de oostvleugel
3. De noordvleugel (anno 1778)	10. Grote woning voor onderwijzers (anno 1915)
4. De westvleugel (anno 1692)	11. De Cleyne Vleyminxgracht
5. De oostvleugel (Gotische kapel tot in ca 1825, daarna lagere eind 19 ^{de} eeuwse vleugel (afbraak in de jaren '70)	12. De Groete Vleyminxgracht
6. Koor tegen ‘De Waterhond’ (1871)	13. De Collegesteeg (afbraak 1970)
7. Sacristie tegen ‘De Waterhond’ (1871)	14. De Collegepoort (afbraak 1970)

* De nummers in de tekst verwijzen naar de nummers op bovenstaande afbeelding

Kadasterkaart van Sint-Truiden, ca. 1825 (stadsarchief Sint-truiden), met het kleinseminarie op de plaats van het voormalig begaardenklooster, gelegen aan de Steenstrate. De toen nog aanwezige grachten zijn duidelijk zichtbaar.

Over het uiterlijk van het vroege klooster is weinig bekend².

Wel is er geweten dat een brand het klooster trof in 1559 en grote schade tot gevolg had. In 1589 verhuisde de begaardengemeenschap naar het moederklooster in Zepperen en herbestemde de prins-bisschop Ernest van Beieren de kloostergebouwen tot een seminarie. Het seminarie was tot 1796 in gebruik en kreeg daarna nog diverse andere bestemmingen.

Van kleinseminarie (1589-1825) tot lappendeken van bestemmingen

Het voormalig begaardenklooster was niet geschikt om direct te worden ingericht voor onderwijsdoeleinden. De stad Sint-Truiden zal hiertoe een nabijgelegen gebouw, genaamd 'de Waterhond' (nr. 1), aankopen als voorlopig onderkomen voor het seminarie.

In de erop volgende decennia worden de kloostergebouwen stelselmatig verbouwd. Vermits de kloostergebouwen te klein, vervallen en onvoldoende aangepast waren aan de nieuwe bestemmingen, waren deze verbouwingswerken ingrijpend.

Tussen 1599 en 1603 wordt aan de tuinzijde een nieuwe zuidvleugel gebouwd ter vervanging van de vervallen kloostervleugel. Vrij snel zou deze zuidvleugel echter te klein worden voor het groeiend aantal studenten zodat reeds in 1642 een grotere zuidvleugel

(nr. 2) met negen traveeën en twee bouwlagen wordt gebouwd. Deze nieuwbouw met een trapgevel, getrapt dakvenster en kloostervensters zal een grote refter met keuken herbergen en na 1720 bijkomend als museum worden ingericht.

De bouwvallige noordvleugel (nr. 3) van het klooster (aan de Steenstrate en voorzien van een inkompoort) werd tussen 1624 en 1647 hersteld in functie van het seminarie.

Ook de westelijke vleugel (nr. 4) wordt in 1692, onder impuls van rector Hubertus Van Gellicum en abt Maurits van der Heyden vernieuwd. Het betreft de huidige bouw met tien traveeën en twee bouwlagen in Maasstijl. De natuurstenen waterlijsten en speklagen vormen een voor die stijl typische horizontale gevelgeleding in de bakstenen gevel. Het dakraam (boven de zesde travee) met gebogen fronton, rondboogvenster in blokwerk en sluitsteen vervolledigt deze gevel.

Rond 1773 werd een poort opgericht aan de zuidkant van het terrein. Hier bevond zich de zogenaamde 'Collegesteeg' die het klooster naar de Zoutstraat ontsloot. Van de steeg en de poort is op heden geen spoor meer te bekennen. Samen met de aanpalende woningen werden steeg en poort in 1970 afgebroken om plaats te maken voor de nu ook reeds 'voormalige' stadswerkhuizen.

Uiteindelijk zou in 1778 onder prins-bisschop de Velbruck ook de verbouwde noordelijke kloostervleugel moeten wijken, ditmaal voor een classicistische vleugel met monumentale inrijpoort (nr. 3).

Deze ambitieuze bouwwerken startten met de noordvleugel aan de Steenstrate. De Fran-

2 De gegevens in dit artikel zijn gebaseerd op de voorstudie van Louis Coolen, Bogaardenklooster Klein Seminarie Sint-Truiden, 1989.

se Revolutie zou de bouwplannen echter doorkruisen. Enkel het poortgebouw en de rechtere vleugel van deze noordbouw werden gerealiseerd. Vanuit de symmetrie, zo eigen aan het classicisme, had er links van het poortgebouw een identieke, zij het in spiegelbeeld, vleugel moeten worden gebouwd.

Op 25 november 1795, na de inlijving van de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik bij Frankrijk, wordt het kleinseminarie bij wet afgeschaft. Pas op 1 juni 1807 wordt in de gebouwen de 'Ecole Secondaire' (Gemeentelijk College) opgericht zoals bij wet door Napoleon vastgelegd.

In januari 1814, wanneer het rijk van Napoleon uit is, zal het kleinseminarie van het bisdom zijn plaats terug opeisen. Niet voor lang want reeds in 1825 zal Willem I, koning der Nederlanden, het seminarie sluiten en vervangen door het 'Koninklijk College'.

Bij de onafhankelijkheid van België in 1830 zal de naam veranderen in 'Gemeentelijk College'. Dit college zal vanaf 1837 worden bestuurd door priesters, aangeduid door de bisschop van Luik.

In 1871 zien we op kadasterkaarten dat 'de Waterhond' (nr. 1) wordt verbouwd tot een kapel. Er wordt een koor (nr. 6) met sacristie (nr. 7) gebouwd tegen de linkertrapgevel. Grote boogramen worden in de langsegevels aangebracht en het interieur wordt volledig uitgebouwd als kapel met houten stucgewelven en beschilderde muurbespleistering.

Het Gemeentelijk College zal in 1911 een nieuwe onderwijsbestemming krijgen als Rijksmiddelbare Meisjesschool (na 1967 on-

der de naam Koninklijk Atheneum). Tijdens de daaropvolgende jaren worden meerdere verbouwingswerken uitgevoerd in en rond het complex. In 1915 wordt de kapel (de voormalige Waterhond) uitgebreid (nr. 8) en verbouwd tot muziekschool. De oostvleugel (nr. 5) van de meisjesschool wordt verbouwd en in 1915 uitgebreid met een overdekte galerij (nr. 9) terwijl rechts van de classicistische straatgevel een grote woning (nr. 10) als huis voor de onderwijzers wordt gebouwd.

In 1972 wordt het complex staatsdomein, beheerd door het fonds voor schoolgebouwen en gebouwen in schoolverband van het Rijk. In de erop volgende jaren, na het verdwijnen van het Atheneum op deze locatie, worden delen van het gebouwencomplex afgebroken. Zo verdwijnt o.a. de integrale oostvleugel (nr. 5) met overdekte galerij (nr. 9).

Door restauratie (eind 20ste eeuw) worden de drie historische vleugels behoed tegen verder verval.

Waar zich ten tijde van het begaardenklooster een tuin bevond met aan weerskanten de beide grachten (nevenbeken), bevindt zich nu een parkeerplaats. De oude bakstenen muren die deze parking afbakenen zijn de enige getuigen van de historische afbakening. De oude muren op de perceelgrens op het einde van de parking achter de zuidvleugel werden gebouwd vlak naast de bedding van de Groete Vleyminxgracht. Zij traceren zo nog de oude grachtbedding en de percelering van het terrein. Deze muren verdienen zodoende onze aandacht en zorg bij eventuele bouwactiviteiten.

Momenteel vinden we in de gebouwen meerdere deelbestemmingen terug en is op de plaats van de afgebroken oostvleugel een nieuw appartementsgebouw opgericht.

Zicht op de noordelijke kopgevel van de zuidvleugel. In de voorgrond (parking) de zone waar de vroegere Cleyne Vleyminxgracht zich ongeveer bevond.

Over kloostervensters en trapgevels

In het huidige gebouwencomplex trekken enkele bijzondere architecturale elementen onze aandacht.

De zuidvleugel, namelijk deze die je frontaal voor je ziet bij het betreden van de binnenkoer door de inkompoort aan de Diesterstraat, is deze uit 1642. De nu aanwezige kloosterramen zijn recente (eind 20ste eeuw) restauraties op basis van nog aanwezige, originele exemplaren. Op een bepaald moment werden deze kloosterramen aan de binnenkoer verbouwd tot grotere, bredere ramen.

Vermoedelijk werd tijdens de classicistische bouwperiode waarbij de noordvleugel werd opgericht, ook de zuidvleugel uit 1642 aangepast aan de toenmalige noden. De originele kloostervensters werden dichtgemetseld of vergroot tot rechthoekige classicistische ramen. Dit laatste zowel aan koerzijde als aan tuinzijde.

De vrij ingrijpende raamverbouwingen bevestigen dit eens te meer. Nochtans was de reconstructie van de kloostervensters niet mogelijk geweest als men alle sporen resoluut had gewist.

Een kloostervenster of kloosterkozijn is een venstertype waarbij twee ramen van ongeveer gelijke grootte boven elkaar in één kozijn gevat zijn. Bij het originele kloostervenster is het bovenste raam voorzien van glas of glas in lood en het onderste van een luik.

Was het vanuit economische belangen, uit gemakzucht of toch omwille van enig respect t.o.v. het origineel?

Tijdens de restauratiewerken aan de binnenkoerzijde werden de kloosterkozijnen in quasi originele staat gerestaureerd.

In de originele negblokken (natuurstenen blok aangebracht ter verlevendiging van ramen en

Kloostervenster in de koergevel van de zuidvleugel (tweede venster van links). De aanwezigheid van de tussenregel, de kloosterspouwingen en duimhengselgaten, wijzen erop dat dit raam niet werd verwijderd maar enkel werd dichtgemetseld bij de verbouwing omstreeks 1778.

deuren) van de onderste vensters zien we rechts naast de kloosterspouwingen nog de gaten waar de duimhengsels van de luiken bevestigd waren. De bovendorpels zijn voorzien van een bakstenen ontlastingsboog, gemetseld in de vorm van een segmentboog met rollaag en plattelaag.

Bij bestudering bemerken we in die bovendorpels nog de uitsparingen waarin ooit twee smeedijzeren spijlen waren aangebracht ter verzekering van de lichtopening.

Waar de 'kalven' (dwarsregel tussen een deur en haar bovenlicht) niet meer aanwezig

waren, werden ze bij de restauratie dan ook niet meer opgenomen in de constructie, net als de natuurstenen negblokken. Een zinvolle en met zorg uitgevoerde restauratiebeslissing waarbij wordt aangeduid dat het hier slechts een reconstructie betreft, waarbij de originele exemplaren in hun authenticiteit nog eens worden bevestigd.

Als we kijken naar de daken van de voormalige seminariegebouwen doen we enkele bijzondere vaststellingen. De meest recente dakvorm is deze van de noordvleugel met poortgebouw. In classicistische stijl werd deze vleugel op Franse wijze voorzien van een groot mansardedak met boven de monumentale poort een driehoekig fronton. De westvleugel uit 1692 in Maasstijl vertoont een gebogen schilddak met een sterk geprofileerde dakrand op dakbalkjes. Op de aansluiting tussen beide daken merken we dat het hogere mansardedak een uitbouw bevat met wachtgevel.

De zuidelijke vleugel verschilt qua dakvorm van de noord- en westvleugel. Waar deze rondom een doorlopende kroonlijst vertonen, enkel onderbroken door een dakraamvlak (in de westvleugel) of timpaan (in de noordvleugel), zien we hier hoog oprijzende topgevels. Beide topgevels zijn afgewerkt met een soort gelobde, uitzwenkende schoudergevel (puntgevel waarvan de schuine kanten, hier rond uitzwenkend, onderbroken worden door één of twee horizontale platen, schouders genaamd).

Een trapgevel is een gevel waarvan de opklimmende toplijnen op de wijze van een trap gebroken zijn.

De keuze voor de profilering van de westelijke topgevel (aansluitend op westvleugel), uitgevoerd als schoudergevel met gelobde uitzwenkingen, kan als volgt worden verklaard:

Een dergelijke schoudergevel werd meestal toegepast op een achtergevel. Indien deze gevel, uitgevend op de Groete Vleyminxgracht, als achtergevel werd ervaren is dit een mogelijke verklaring.

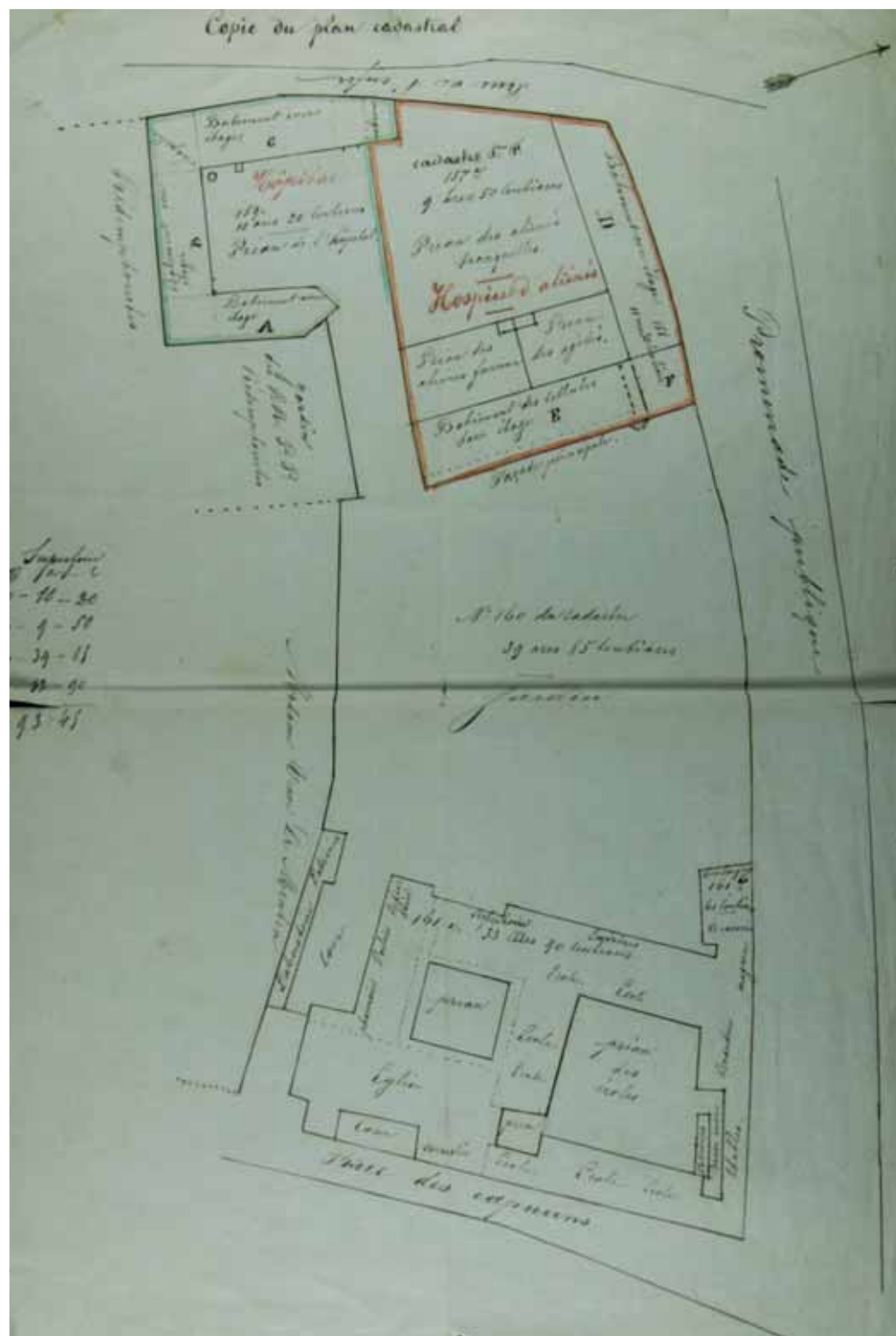
Bij de verbouwingswerken aan de zuidvleugel tussen 1692 en 1778 was de trapgevel als stijlkenmerk niet meer 'in'. Mogelijk werd deze trapgevel, eventueel door sterke degradatie van de topgevel, op een meer barokke wijze in profiel gebracht.

Dit zijn slechts hypothesen. De vrije (oostelijke) topgevel echter, ondertussen op identieke wijze gerestaureerd als de westelijke, is met grote zekerheid steeds een trapgevel gebleven. Uit 1975 vinden we een tekening terug van de hand van Jean Priemen, waarop deze topgevel wordt gereconstrueerd als trapgevel. Deze reconstructie gebeurde op basis van nog aanwezige restanten en naar analogie met de getrapte beëindiging van het dakraam in de langsgevel aan koerzijde. De recentste restauratie heeft hier duidelijk een eenheid van stijl nagestreefd.

Of hoe een goedbedoelde, met 'zorg' uitgevoerde restauratie ons op het verkeerde been zet en een geschiedenis schrijft die er nooit is geweest...

De oostelijke topgevel van de zuidvleugel, uitgevoerd als gelobde schoudergevel.

Vroege niet gedateerde kadastrafbeelding vóór de bouw van het burgerlijk hospitaal. Deze afbeelding toont de situatie van de oude hospitalen.

Het burgerlijk gasthuis aan de Hoge Veser

PETRA BOEKSTAL

Situering

De bouw van het nieuwe burgerlijke gasthuis kan nauwelijks losgekoppeld worden van de andere historische zorgsites in dit deel van de stad. Een schets van het grondgebied verduidelijkt de situatie. In de Kapucijnenstraat (huidige Clement Cartuyvelsstraat) staat het kapucijnenklooster, dat aan het eind van de 18de eeuw de taak kreeg de zorg- en welzijnsopdracht van de burgerlijke godshuizen of het latere Bureau van Weldadigheid te behartigen. Het kapucijnenklooster werd ook enige tijd als hospitaal gebruikt.

Parallel met de Clement Cartuyvelsstraat ligt de Abdijstraat (vroeger aangeduid als 'achter de Abdijstraat' of 'Rue de l'Enfer'). In de eerste helft van de 19de eeuw stonden er in de Abdijstraat al twee gasthuizen. Op de tekening zien wij dat het gebouw op de hoek van de Abdijstraat en de als 'promenade publique' aangeduide Hoge Veser, vermeld staat als 'Hospice d'aliénés' (tehuis voor geesteszieken). Het gebouw bestond uit één vleugel zonder verdieping en de andere vleugel, langs de Hoge Veser, was voorzien van een bovenbouw. Tevens waren er binnenplaatsen, waarbij er één binnenplaats was voorzien voor de rustige patiënten (préau des aliénés tranquilles) en één voor de geagi-

teerde en gevaarlijke patiënten (préau des aliénés furieux et agités).

Het tweede gebouw lag naast het vroegere redemptoristenklooster, dat wil zeggen op de hoek van de Stenaartberg en de Abdijstraat. Het is belangrijk dat men zich een idee van deze voorgaande toestand kan vormen omdat, bij de bespreking van de bouwplannen van het nieuwe burgerlijke hospitaal, regelmatig ver-

De monumentale ingangspoort met het Franse opschrift 'hopital'.

Kadasterafbeelding uit 1907. Ter hoogte van de linkervleugel van het burgerlijk hospitaal werd een klein bijgebouwtje opgericht.

wezen wordt naar de sloop of de herbestemming van die oude hospitalen.

Aan de overzijde van de straat op de plaats van de huidige Cicindriawijk lag bovendien de uitgestrekte zorgsite van de witzusters. Deze feiten illustreren dat de verschillende religieuze ordes elk hun eigen zorginstituut oprichtten.

Kadasterinformatie

In deze tekst zullen elders de verschillende verbouwingen en vernieuwingen besproken worden. Om enigszins een zicht op deze gecompliceerde situatie te krijgen, werden de kadasterschetsen bestudeerd.

Kort samengevat vallen de volgende zaken op:

In 1877 wordt het burgerlijk gasthuis op de kadasterschets getekend. Het valt op dat het gebouw een U-vormig complex is met twee zijvleugels. Verder kan er waargenomen worden dat één van de vleugels in verbinding staat met het vroegere tehuis voor geesteszieken. Er werd op de plaats van dit oude ziekenhuis voor geesteszieken dus een nieuwe vleugel opgericht.

1907 oprichting van een klein bijgebouwtje (mortuarium?), links van de vleugels van het burgerlijk gasthuis.

1918 bouw van de lage vleugel van het gasthuis. Dit bijgebouw heeft een poort aan de kant van de Clement Cartuyvelsstraat en loopt langs de Hoge Veser door tot aan het burgerlijk gasthuis.

Enkele data in relatie tot de bouwgeschiedenis van het burgerlijk gasthuis

- 14 juni 1874 Koninklijk Besluit toelating bouw nieuw hospitaal.
- 25 april 1875 de aannemer Van Hasselt begint met de werken, onder andere de aanleg van de fundering.
- 11 mei 1876 eerstesteenlegging van het nieuwe hospitaal. In een gang op het gelijkvloers wordt een gedenksteen geplaatst.
- 23 maart 1878 de grote poort van de hoofdingang is voltooid.
- 27 december 1878 werken voltooid.
- 4 maart 1879 voorlopige oplevering van het nieuwe hospitaal.
- 9 december 1880 ingebruikname van het nieuwe hospitaal.
- 1891 architect Serrure tekent twee vergrotingsplannen voor het nieuwe hospitaal: een derde paviljoen wordt evenwijdig of in een lichte hoek met de twee andere paviljoenen geconcipeerd.
- 1896 een vergroting van het hospitaal wordt goedgekeurd.
- 1903-1905 meermaals spreekt men over een verdere uitbreiding en vergroting van het hospitaal.
- 1907 oprichting van een klein bijgebouwtje (mortuarium?), links van de vleugels van het burgerlijk hospitaal.
- 1918 oprichting van de lage vleugel van het gasthuis. Dit bijgebouw heeft een poort aan de kant van de Clement Cartuyvelsstraat en loopt langs de Hoge Veser door tot aan het burgerlijk gasthuis.
- 1988-1996 de begane grond van het hospitaal blijft in gebruik als rusthuis.
- Sinds 1996 in erfpacht van C.V. Nieuw-Sint-Truiden

Historische achtergrondinformatie uit de Hospices Civils de Saint-Trond

In de archieven van de Hospices Civils de Saint-Trond (burgerlijke godshuizen) werden vele interessante gegevens teruggevonden over de voorbereidende discussies, de bouwphase, de eerstesteenlegging en de financiële besparingen op het burgerlijk gasthuis. Uit de raadsvergaderingen van de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen blijkt het volgende:

Al op 10 augustus 1866 neemt de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen de beslissing het kapucijnenklooster te verbouwen. De vroegste plannen werden opgemaakt door architect Gerard uit Hasselt. Er werden twee plannen voor het nieuwe gasthuis gepresenteerd. De plannen waren voor verschillende plaatsen gemaakt. Volgende locaties kwamen in eerste instantie in aanmerking voor het gasthuis:

- Abdijstraat naast het voormalige redemptoristenklooster en het leegstaande gebouw voor geesteszieken opgericht rond 1843-1846.
- Kapucijnenstraat op de plaats van het klooster.

In een vroeg stadium van de onderhandelingen (1867) bespreekt men de voordelen van beide bouwplaatsen.

De commissie besluit echter een tweede architect om raad te vragen over het schetsontwerp. Hierbij doet men een beroep op de Doornikse architect Justin Bruyenne¹. Hij

¹ Bruyenne was geen onbekende in Sint-Truiden, want hij ontwierp ook het psychiatrisch ziekenhuis Ziekeren en het ziekenhuis van de witzusters.

tekende een eerste ontwerp rond 1869 voor een nieuw gasthuis langs de Abdijstraat. Dit ontwerp werd verworpen door de Hoge Raad voor Hygiëne en er werd voorgesteld een andere bouwplaats te selecteren waar de grond minder vochtig zou zijn. De keuze ging uit naar een derde locatie en die lag langs de Hoge Vesper.

Op 4 januari 1872 presenteert Bruyenne zijn ontwerp. Het hospitaal moet echter veranderd worden in een gebouw met twee vooruitspringende vleugels. Deze vorm kan nog altijd in het hospitaal herkend worden.

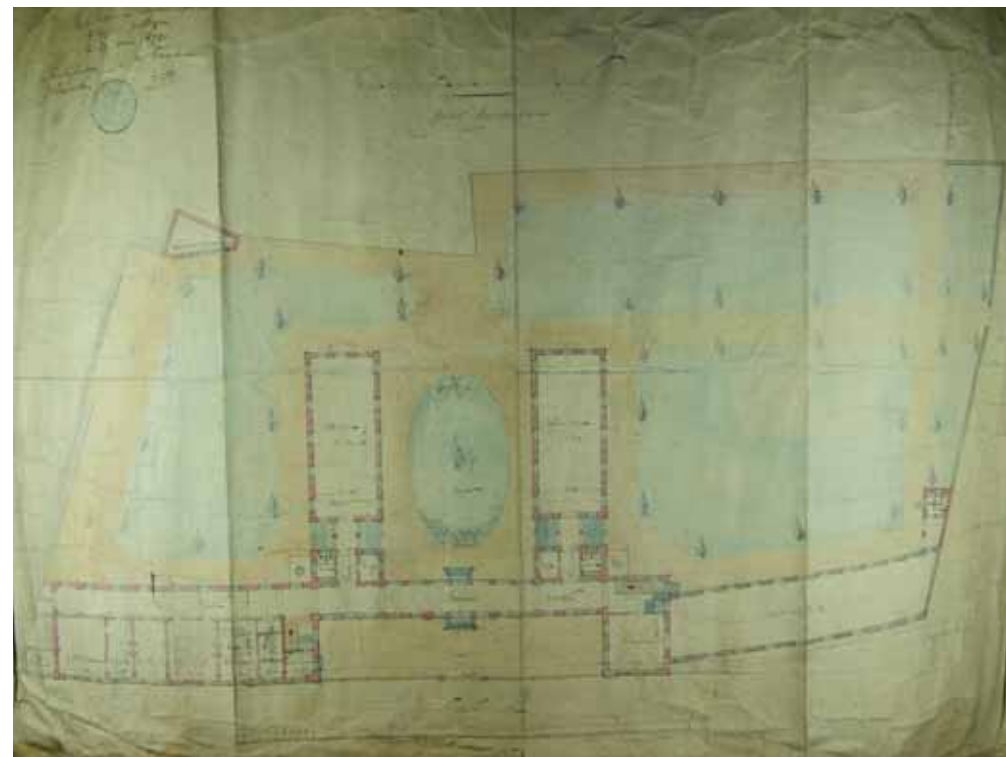
Op 14 juni 1874 wordt er een Koninklijk Besluit opgemaakt, waarin de bouw van een nieuw hospitaal wordt goedgekeurd. In dat jaar vonden er vele discussies plaats over de financiële afhandeling van de zaak.

De bedragen die in de openbare aanbesteding werden opgenomen en in de krant 'Het regt' werden gepubliceerd, vond men namelijk te hoog. De commissie achtte het nodig om te bezuinigen op de materialen en besprak dit in haar vergadering van 28 oktober 1874².

De twee geselecteerde aannemers, beiden afkomstig uit Sint-Truiden, brachten ver uiteenlopende ramingen naar voren. De ene citeerde een bedrag van 324,436 frank en de ander 377,900 frank. Het geraamde bedrag was echter veel lager en berekend op 297,562 frank en het zal duidelijk zijn dat er vragen ontstonden over de totstandkoming van dit bedrag.

Architect Jassine uit Hasselt, tekende destijds de plannen voor het bestek en was verant-

² Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 476, 1869-1876, folio 145.

Ontwerp door Bruyenne uit 1872.

woordelijk voor de schatting ervan. Blijkbaar stelde men vast dat zijn bestek zowel voor het materiaalgebruik als voor de ingeschatte werkuren te hoog was. In de vergadering ontstonden er vragen over het feit of men nu wel of niet de juiste werkwijze had toegepast voor het opstellen van de bestekken en het lastenboek, of werden er misschien fouten in de procedures gemaakt?

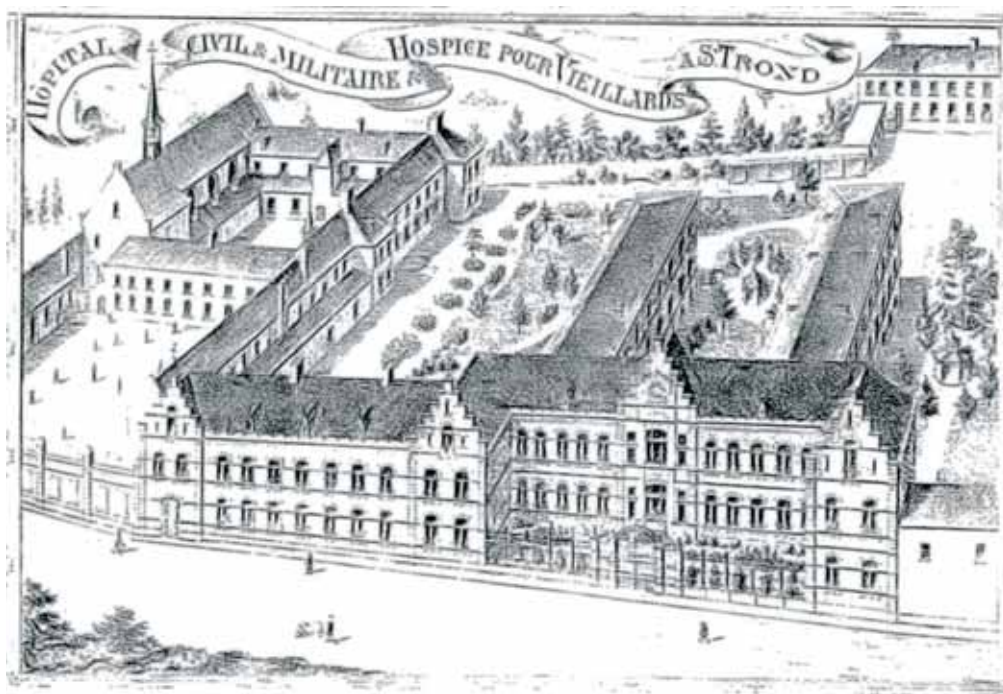
Door de nood en wens om absoluut een nieuw hospitaal op een bepaalde schaal te willen bouwen, vond het bestuur het niet mogelijk de omvang van het gebouw te verkleinen. Daarom moest men naar andere bezuinigingsmaatregelen zoeken. Deze vond men in besparingen op het gebruik van de duurdere materialen: natuursteen, eikenhout en koper.

Bruyenne stelde aan de hand van het bestek van de hoofdgevel de volgende veranderingen voor:

1. voorzichtig om te gaan met het gebruik van natuursteen in de zijgevels van de gebouwen.
2. op de verdieping geen eikenhouten planken te gebruiken maar naaldhout.
3. het gebruik van koper te vervangen door zink³.

De aanbesteding van de werken startte op 25 april 1875 en in dat jaar begon de aannemer Van Hasselt met de aanleg van de fundering.

³ Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 476, 1866-1869, folio 145.

Een oude afbeelding van het burgerlijk gasthuis.

In 1876 gaat de Commissie van Burgerlijke Godshuizen in haar vergadering van 8 februari uitvoerig in op de beschikbaarheid van de bakstenen in Sint-Truiden. Uit het onderzoek blijkt dat er circa 1 miljoen bakstenen in de stad voorradig zijn. De algemene prijs bedraagt 15 frank per duizend bakstenen, maar daar verbindt men de conditie aan dat men de bakstenen zelf uit de oven moet komen halen.

De commissie gaat ook in op de voorwaarden waaraan de bakstenen moeten voldoen. Zo moeten de stenen gemaakt worden in een mal. De bakstenen moeten, voordat ze uit de oven worden gehaald, geëxamineerd worden⁴.

⁴ Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 476, -1869-1876, folio 183-184.

Op 27 mei 1876 laait de discussie over de bezuinigingen opnieuw op. En dit keer handelt het vooral over de bedragen voor de natuursteen van de ramen van de hoofdgevel. De aannemer verklaart dat hij bereid is zich in te zetten voor veranderingen in de constructie, maar hij kan geen verandering aanbrengen in de unieke eenheidsprijs, die in het opgemaakte bestek al lager ligt dan de geldende marktprijs.

Een ander debat van de commissie richt zich na een bezoek ter plaatse op de locatie van de kapel. De tekening correspondeert volgens de leden niet met het doel van de kapel. Daarom nodigt men architect Bruyenne uit, zodat hij de plannen kan aanpassen. Daarbij moet de

kapel direct tegen de twee zalen geplaatst worden.

Op die manier meenden de leden van de commissie dat ook de patiënten die bedrust moesten houden via een glazen wand de mis konden volgen. De commissie bezoekt de werken en Bruyenne verduidelijkt de veranderingen. Hij stelt voor een galerie toe te voegen, die ervoor zal zorgen dat de kapel tegen de twee zalen staat en daardoor zou er communicatie mogelijk zijn tussen de vleugel van het tehuis voor geesteszieken en de vleugel van het nieuwe hospitaal⁵. Volgens de architect is het niet nodig de plannen aan te passen. Toch valt het op dat er meerdere ontwerpen van kapellen in het stadsarchief werden teruggevonden.

In hetzelfde jaar stellen wij vast dat de commissie heeft besloten om op de voorgevel van het hospitaal het Vlaamse woord 'Godshuis' te plaatsen. De betekenis van dit woord dekt de lading volgens de leden namelijk goed. Het woord staat volgens de leden van de commissie voor het geheel van zorg voor de gehospitaliseerden. Zoals nog altijd kan worden waargenomen, werd deze aanwijzing niet opgevolgd want er staat vandaag het Franse opschrift 'hopital' boven de ingang.

Ook aan de decoratie en inrichting van het interieur werden meerdere vergaderingen gewijd.

Helaas werd er tot nu toe geen lastenboek uit 1874 voor de volledige werken teruggevonden. Toch krijgen wij uit de vergaderingen van de

⁵ Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 477, 1876-1881, folio 17v & 21v.

commissie een uitermate gedetailleerd beeld van sommige onderwerpen uit het lastenboek. In november 1878 gaat de commissie over tot de bestelling van 500 meter gordijnstof. Er moet stof van eerste kwaliteit besteld worden met een breedte van 1.50 meter en er wordt voorgeschreven dat de stof grijs van kleur moet zijn met een kastanjekleurige boord⁶. Later gaat de commissie tevens in op het ophangsysteem van de gordijnen. De gordijnen moesten bevestigd worden met behulp van rolstokken in hout. Al deze gegevens vormen onderdeel van de bouwhistorische ontwikkeling van het burgerlijk gasthuis. Deze rijke bronnen vormen een onmisbaar onderdeel in het bouwhistorisch onderzoek.

Op 4 maart 1879 vond de voorlopige oplevering van het nieuwe hospitaal plaats. Als men echter denkt dat de medische zorg in de stad daarmee voorgoed gegarandeerd zou zijn, heeft men het mis. Natuurlijk moet de oprichting van het burgerlijk gasthuis voor een aanzienlijke verbetering in de medische behandeling gezorgd hebben. In een kritisch verslag opgesteld in 1896 werd er echter ingegaan op de slechte hygiënische omstandigheden in het gasthuis⁷. Het verslag bestond uit 12 bladzijden kritiekpunten. De situatie was zonder meer ernstig te noemen. Hieronder volgen enkele kritiekpunten uit dit rapport⁸:

⁶ Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 477, 1876-1881, folio 94 & 98.

⁷ Dit verslag werd opgemaakt op 26-11-1896 door de Hoge Raad voor de Openbare Hygiëne en gaat ook nader in op de vergroting van het gasthuis.

⁸ OCMW-archief, map 11.079.54, Burgerlijke Gasthuis gebouwen, briefwisseling en rapporten 1896-1911.

- Het plaatsgebrek is manifest.
- De ziekenzaal voor de zwaar zieken, heeft te veel bedden in vergelijking met de geldende regels en instructies zoals geformuleerd in 1883.
- Alle ziekenzalen worden onvoldoende geventileerd en er hangt een misselijkmakende lucht in de zalen.
- Enkele zalen (zoals deze van de paviljoenen) werden uitgerust met verluchttingsgaten maar deze zijn zo klein dat het er op lijkt of ze slechts pro forma werden aangebracht.
- De ruimtes waarin zich de 'gemakken' en urinoirs bevinden, zijn niet voldoende geïsoleerd.

Andere bevindingen gaan in op de eisen die door een team van wetenschappers werden geformuleerd. Daarbij benadrukken zij de volgende zaken:

- Het Sint-Truidens burgerlijk gasthuis beschikt over geen enkele georganiseerde dienst: 6 ziekenzalen en dat is alles. Dat is natuurlijk absoluut onvoldoende voor de moderne hygiënische vereisten.
- Er is geen operatiezaal, geen artsenkabinet, geen spreekkamer, geen laboratorium, geen hydrotherapieruimte, geen isoleercel, geen dienst voor besmettelijke ziekten. Patiënten met een besmettelijke ziekte worden in de gemeenschappelijke zalen ondergebracht.
- Er is geen autopsiekamer of sterfhuis dat die naam verdient.
- Ook de farmacie en haar bijgebouwen waren al meermaals het onderwerp van kritiek. Het laboratorium, als men die

ruimte zo mag noemen, ligt te ver verwijderd van de farmacie.

- De wachtzaal bestaat uit een gang zonder verwarming en zonder ramen. Het lijkt niet menselijk deze ruimte nog langer als wachtzaal voor de armen en voor de noodlijdende patiënten te gebruiken.

Naar aanleiding van al deze bevindingen spreekt men jarenlang in de raadsvergaderingen over de verbeteringen en vergrotingswerken die er aan het burgerlijk gasthuis uitgevoerd moeten worden.

Aangezien er tot nu toe weinig oud fotomateriaal teruggevonden werd van het interieur van het gasthuis, lijkt het zinvol enkele vertalingen uit het Frans van de verslagen op te nemen omdat deze de toestand van het interieur van het gasthuis goed illustreren.

Zitting van 26 januari 1903

'Na kennis te hebben genomen van een brief van de dokters van ons ziekenhuiscomplex, in verband met de door te voeren verbeteringen en uitbreidingen, noodzakelijk om te kunnen voldoen aan de moderne vereisten, heeft de bestuurscommissie in een vorige zitting de dokters Timmermans en Govaerts gevraagd dit gegeven te onderzoeken. Ook werd aan architect Debruyne de opdracht gegeven om een schets te maken op basis van de adviezen van ons medisch personeel en rekening houdend met de wensen en opmerkingen geuit door de Hoge Raad voor de Open-

bare Hygiëne, aangenomen in de zitting van 26-9-1896. Tijdens voornoemde zitting werd het eerste deel van de plannen van het voorontwerp voor de uitbreiding van en veranderingen aan het burgerlijk hospitaal aan de bestuurscommissie voorgelegd.

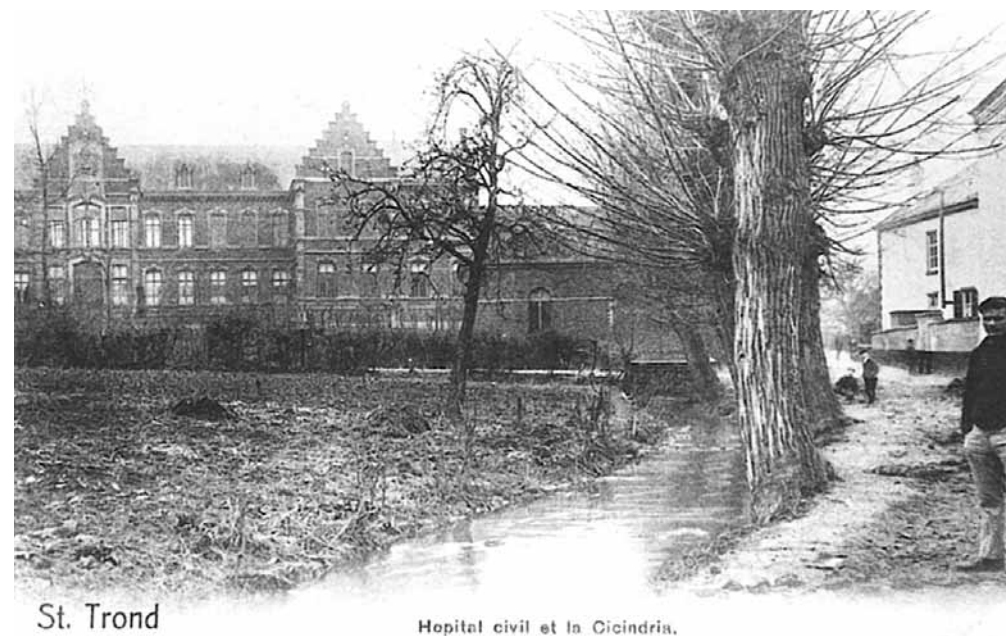
De voorzitter geeft het woord aan Dr. Timmermans die dit eerste plan zal toelichten. Het betreft de wijzigingen die moeten worden aangebracht aan de ongebruikte en onbruikbare gebouwen aan de kant van de Kapucijnenstraat. Hier zou een nieuw gebouw moeten worden opgetrokken met op het gelijkvloers:

- de administratieve diensten: wachtzaal, bureau van de ontvanger en van de secretaris van de bestuurscommissie.

- de algemene diensten: farmacie met wachtzaal, kamer van de apotheker, laboratorium, artsenkabinet, spreekkamer, hydrotherapiezaal en operatiezaal.

Een koetspoort die uitkomt op een brede gang met vensters zal toegang verschaffen aan al deze algemene en administratieve diensten van het hospitaal.

Het spreekt vanzelf dat deze transformaties een verbetering betekenen ten opzichte van de huidige situatie, vooral voor de farmacie, de wachtzaal en het laboratorium. De idee om de verschillende algemene en administratieve diensten onder te brengen in een gebouw dat volledig is afgescheiden van het eigenlijke hospitaal, kan alleen maar worden toegejuicht'.

Zicht op de landelijke omgeving rond het burgerlijk hospitaal.

Zitting van 19 maart 1903

‘De ‘glazen’ gang, zoals getekend is op het eerste deel van de plannen, zal door middel van 2 of 3 treden direct toegang geven tot de grote gang van het huidige hospitaal. De toegangsdeur van de burelen aan de boulevardzijde zal worden afgeschaft en vervangen door een venster dat op de nieuwe eetzaal van de dienstboden uitgeeft (de oude wordt ingenomen door de gang). De huidige burelen op de verdieping zullen dienen voor de bijzondere zieken: syfilislijders, schurftigen enz., die van de andere zieken moeten worden afgezonderd.

Op het gelijkvloers zal de rookkamer van de

Eén van de weinige afbeeldingen van het interieur. Patiënt en verplegend personeel in het burgerlijk gasthuis.

oudjes worden getransformeerd tot ruimte voor de geopereerden omwille van de nabijheid van de operatiezaal, en de huidige badzaal wordt de nieuwe rookkamer.

De gemakken (toiletten) die momenteel zowel op het gelijkvloers als op de verdieping de toegangen tot de paviljoenen verstoren, zullen naar het einde van de zalen worden verplaatst, zoals gewenst door de Hoge Raad voor de Hygiëne. Op deze plaats zullen voortaan de wasplaatsen voor de zieken komen. De ventilatiegaten in de paviljoenen zullen worden vergroot.

De vervallen gebouwen aan het einde van het hospitaal en grenzend aan de Slachthuisstraat zullen worden afgebroken en vervangen door een nieuw paviljoen in het verlengde van de façade van het hospitaal en in dezelfde stijl.

Een brede en gemakkelijke trap leidt naar het gelijkvloers dat volgende ruimtes herbergt: bewakersruimte, badkamer, 2 isolatiezalen en 2 gemeenschappelijke zalen die, naargelang de omstandigheden, met het hospitaal kunnen worden verbonden of ervan afgescheiden. Op de verdieping komt het paviljoen voor de tuberculoselijders, enkel toegankelijk via het hospitaal, met eetzaal, 2 zalen waarin telkens 10 bedden kunnen, een galerij voor kuren in de buitenlucht en een badkamer. De toiletten zullen aan het einde van en buiten de zalen worden geplaatst. Tot slot zullen het lijkenhuis en de autopsiekamer zich aan het uiteinde van het hospitaal bevinden.

Al deze transformaties en constructies lijken een goede oplossing te bieden voor de wensen van de Hoge Raad voor de Hygiëne:

- zij verhelpen het manifeste plaatsgebrek.
- zij zorgen voor een betere ventilatie en het verdwijnen van de haarden vanbedarf.
- zij maken de complete isolatie van besmettelijk zieken, inclusief de tuberculoselijders, mogelijk’.

Het gasthuis tijdens de 20de eeuw

Een plan uit 1963 verschaft een goed beeld van de verschillende functies van het gasthuis. Het moederhuis lag in blok 1 (links van de hoofdingang) en bestond onder andere uit een verloskamer, 2 baarkamers, een reanimatiekamer, een kamer voor de kinderverzorging, een kamer voor de dokter, een kamer voor de verpleegster, een wachtkamer en een badkamer. Blok 2 was ingericht als de ziekenzaal van het gasthuis. Dit deel lag in de linkervleugel van het gasthuis en er stonden 16 bedden voor opnames. Tevens was deze vleugel uitgerust

met een badkamer en sanitaire voorzieningen. Blok 3 werd gebruikt als vleugel voor de ouderen en ook in dit deel van het gebouw stonden 16 bedden. Aan het begin van de vleugel waren er sanitaire voorzieningen maar van badkamers is op dit plan geen sprake. Het uiterst rechts gelegen deel van het gasthuis diende als eet- en recreatiezaal.

Van 1988 tot 1996 werd het gelijkvloers van het gasthuis nog gebruikt als rusthuis.

Op 6 oktober 1995 werd er een notariële akte opgemaakt voor het verlenen van een erfpacht. Zowel de gronden als het gebouw maakten deel uit van de akte. De erfpacht werd voor een termijn van 99 jaar afgesloten en de erfpacht startte op 31-12-1996. De pacht prijs werd vastgesteld op een symbolische frank te betalen op de eerste december van het jaar.

C.V. Nieuw Sint-Truiden zorgde voor een herbestemming van het burgerlijk gasthuis. Het interieur werd omgevormd tot sociale appartementen.

Het Psychiatrisch Centrum Ziekeren

BRUNO RENSON

... na 1689 is er geen leproos meer. In 1739 worden kerkhof en moestuin van de lazarij verhuurd. Het kerkje blijft alleszins tot het einde van de 18de eeuw bestaan want in 1797 wordt betaald voor het afdoen van het kruis. In 1834 geeft de commissie der godshuizen opdracht de grachten van het terrein genaamd 'Lazaret' te dempen en daarmee verdwijnt het laatste spoor van het eerste Ziekeren. (Ferdinand Duchateau uit Armenzorg en ziekenzorg in Sint-Truiden voor 1800.)

Ziekeren, 'maison de santé pour hommes'

Op vraag van de plaatselijke Commissie der Godshuizen van Sint-Truiden openen de broeders van liefde er in 1833 een school voor volkskinderen, dit waarschijnlijk als antwoord op de liberalisering van het onderwijs. De klassen werden ondergebracht in het voormalig kapucijnenklooster. De eerste verblijfplaats van de broeders was het abtskwartier van de abdij, van waaruit zij zich spoedig zouden verspreiden over de stad als gevolg van de grote bloei die hun scholen kende.

Maar in de provincieraad van Limburg hadden men ook de publicatie van dokter Guislain van Gent gelezen, 'Essai sur l'état actuel des alié-

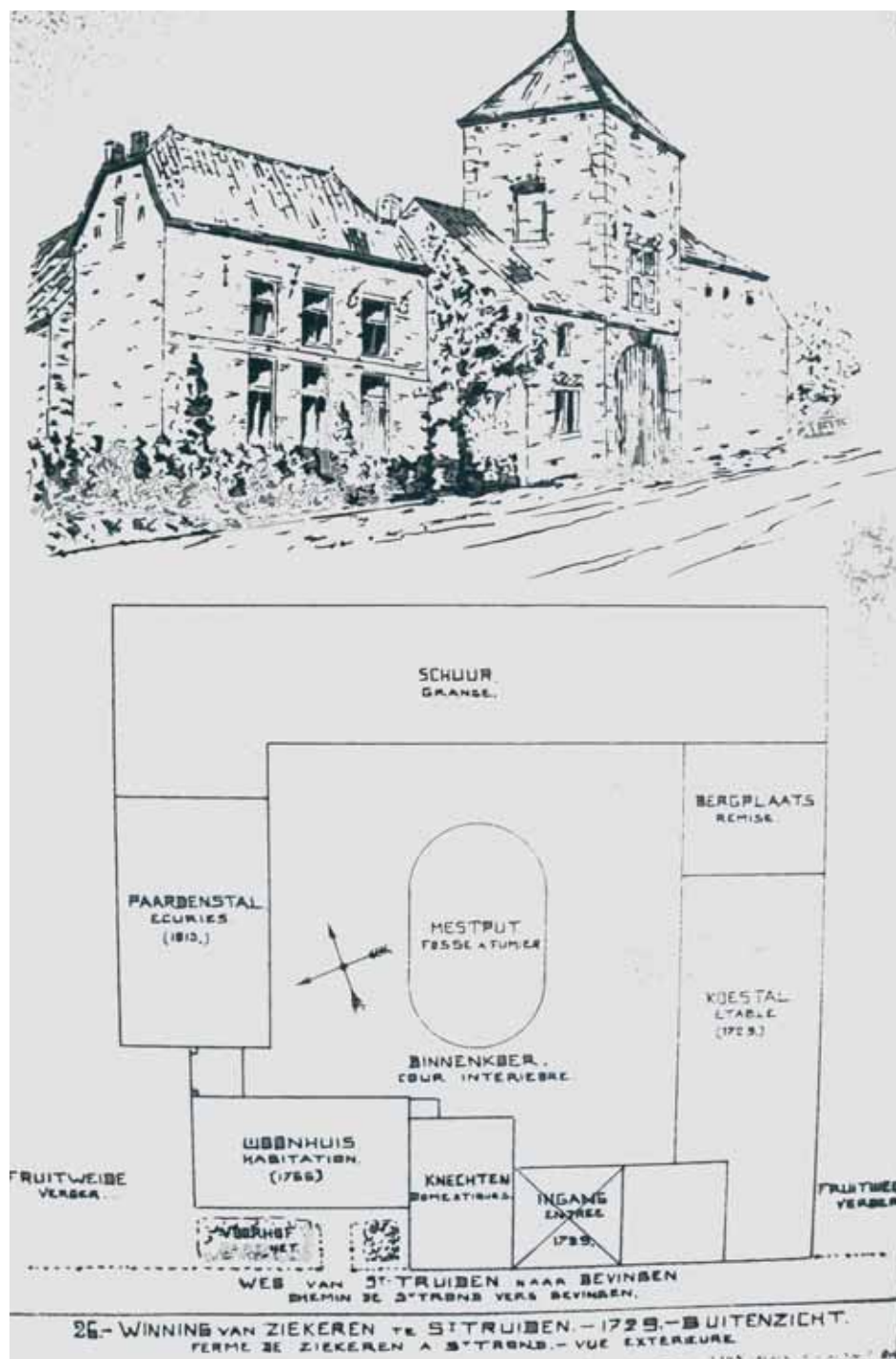
nés en Belgique'. Hierin hield hij een vurig pleidooi voor een meer menswaardige behandeling van de geesteszieken. In 1834 vroeg de commissie de broeders ook de dienst te verzorgen in het hospitaal, dat in 1838 van start ging. Hiervoor werd een overeenkomst afgesloten tussen kanunnik De Decker, bisschoppelijk overste van de broeders van liefde, en de Commissie van Burgerlijke Godshuizen: de broeders van liefde zouden de directeur en de geneesheer uitbetalen en de commissie zou dagelijks 65 centiemen per patiënt uitkeren. De broeders trokken vervolgens naar het hospitaal waar zij zouden instaan voor de verzorging van oude, zieke en krankzinnige mannen. De geesteszieken verbleven niet in het hospitaal zelf maar in de hospitaaltuin in een vervallen gebouw dat vroeger dienst deed als weverij van het kapucijnenklooster. Tevens zouden zij de leiding nemen over de wezenschool en een armenschool en armenapotheek van de stad, gelegen in de Stapelstraat.

De provincieraad van Limburg besliste dat er één krankzinnigengesticht voor de hele provincie zou gebouwd worden. Aangezien de broeders van liefde hier reeds gevestigd waren en ervaring hadden met de opvang en verzorging van geesteszieken, werd Sint-Truiden als locatie gekozen. Op advies van de toenmalige

Ziekeren vandaag: een open, groene ruimte.

Winning van Ziekeren - 1729

minister van Justitie werd de raad van dr. Guislain in Gent ingewonnen. Tussen 1843 en 1846 werd een nieuw gebouw voor de krankzinnigen opgetrokken, dat plaats zou bieden aan 75 patiënten. Toen vier jaar later de wet op de krankzinnigenzorg gestemd werd, waren de behoeften al veranderd en konden er voortaan slechts 50 krankzinnigen ondergebracht worden. Dit aantal stond zeker niet in verhouding tot het totale aantal geesteszieken in de provincie. Dankzij een Koninklijk Besluit van 1851 had het hospitaal ook de toestemming gekregen om een aantal krankzinnigen op te vangen. Door een negatief advies van de inspectie in 1852 werd de afdeling voor geesteszieken volledig afgekeurd. Er werd een oplossing gezocht en het ministerie van Justitie deed een voorstel: er zou een nieuw ziekenhuis gebouwd worden voor de gewone zieken en de geesteszieken zouden dan blijven waar zij waren ofwel zou het kleine krankzinnigengesticht als uitbreiding voor het ziekenhuis dienen en verhuisden de krankzinnigen naar 'de kazerne'. Deze zou dan 'zonder grote kosten tot een degelijk gesticht omgebouwd worden'. De Commissie van Burgerlijke Godshuizen was hiermee echter niet tevreden en vroeg zich af waarom zij als stedelijke instantie voor de opvang van krankzinnigen uit de hele provincie zou moeten zorgen. De commissie beschouwde de opvang van deze zieken steeds meer als een blok aan haar been en in 1860 wilde zij de instelling definitief de rug toekeren, waar de provincieraad dan weer geen genoeg mee nam! Op deze wijze bleef de afdeling voor krankzinnige mannen hier nog

een tijd voortbestaan, zij het in weinig optimale omstandigheden.

In 1863 richtte de generale overste van de broeders van liefde, Vader Aloysius, een brief aan het stadsbestuur van Sint-Truiden, met het verzoek om op eigen verantwoordelijkheid een instelling te mogen bouwen, dit op voorwaarde dat de congregatie een terrein kon vinden dat groot genoeg was. De stad gaf haar toestemming en de Commissie der Godshuizen besliste een punt te zetten achter de krankzinnigenafdeling van het hospitaal. De toestemming kwam er en op 23 oktober 1863 kocht hij van de familie Sproelands twee stukken grond met een totale oppervlakte van 4 ha, dit voor een bedrag van 63.000 BEF. Het goed bevatte een herenhuis, een boerderij, tuinen en een boomgaard. De broeders wachtten niet op de toelating tot bouwen maar begonnen onmiddellijk na de aankoop. Er werden een kapel, een keuken en verpleegzalen gebouwd. Het salon van het herenhuis werd omgevormd tot eetzaal voor de broeders. Het woonhuis van de hoeve uit 1523 werd de huisvesting van de patiënten. Hiertoe werd het dak verwijderd en een tweede verdieping opgetrokken. Een overgebleven stalling werd tot keuken omgebouwd en de grote schuur langs de Ziekerenweg werd het verblijf van de onzindelijken. Enkele patiënten metselden onder toezicht van broeder directeur Innocentius Vanderhaeghen een brouwerij. Korte tijd later kwamen broeders Willebrordus en Martinus Van Aerde. Deze laatste was één van de vroegere stichters van de broedersschool in de stad. Broeder Grego-

Broeder Gregorius Bankaert, overste van de instelling van 1866 tot 1868.

rius Bankaert nam op 2 oktober 1866 ontslag als generale overste om zich in te zetten voor de nieuwe vestiging in Sint-Truiden. Hij werd op 28 februari 1866 benoemd tot eerste overste van de communauteit van de broeders van liefde in Sint-Truiden. Het is ook deze datum die als officiële stichtingsdatum van het Psychiatrisch Centrum Ziekeren (het voormalige Sint-Trudo) wordt aangenomen.

Eerste geneesheer werd dokter Eugène Lambert Debruyne, geboren te Sint-Truiden op 21 mei 1820 en er overleden op 4 mei 1904. Hij was ook hoofdgeneesheer van het Stedelijk Burgerlijk Gasthuis.

Het bouwconcept

Vijf instellingen dateren uit de 19de eeuw en de broeders waren er vanaf het begin bij betrokken: Het Strop, Gent 1842; Guislain, Gent 1852; St.-Jan Baptist, Zelzate 1864; St.-Trudo, Sint-Truiden 1866; St.-Amedeus, Mortsel 1895. Het Guislaininstituut, ontworpen door dr. Joseph Guislain, werd het model waarop de andere qua inrichting en werking werden geconcipeerd. Van het Guislaininstituut en St.-Amedeus kan gezegd worden dat zij als één geheel werden ontworpen, de drie andere zijn in verschillende fasen ontworpen en tot stand gekomen. Het Strop werd gebouwd om de rijke klasse apart te houden van de arme patiënten en hun een verzorging te bieden conform hun stand of positie. Dit was niet de overtuiging van de broeders maar was wel een algemeen gangbare gedachte. Binnen de instellingen vinden wij vaak dezelfde afdelingen of 'kwartieren' terug zoals St.-Marie, St.-Rochus, St.-Vincent, St.-Jan Berchmans, St.-Jozef, enz. Deze afdelingen werden bevolkt door patiënten die volgens ziektebeeld of aandoening gegroepeerd werden. Zo waren er:

- 'les aliénés paisibles' of de rustigen
- 'les crieurs (malades bruyants)' of de schreeuw-ers, de luidruchtigen
- 'les aliénés agités' of de gejaagden
- 'les idiots ou imbéciles' of de idioten
- 'les aliénés déments' of de intellectueel verzwakten
- 'les aliénés turbulents, destructeurs' of de verniel- en moordzuchtigen
- epileptici
- 'les gâteux' of onreinen, onzindelijken, waaronder de epileptici, idioten, imbecie-

len en 'les gâteux au fauteuil' of niet te been zijnde onzindelijken

- 'les aliénés curables' of geneesbaren
- 'les aliénés convalescents' of genezenden
- 'les dociles et intelligents' of volgzamen met een zeker niveau
- 'les dociles sans intelligence', mogelijk dementen en stille behoeftigen
- 'les pensionnaires' of betalenden
- kinderen: onopvoedbaren verbleven op de 'kinderkoer' en op hun zeventiende volgde verdere opname in een instelling of ontslag. Deze afdeling bestond niet in alle instellingen en werd in 1901 uit de psychiatrie gehaald. In Sint-Truiden verbleven de kinderen (weesjongens) in het burgerlijk hospitaal en ze werden in 1892 naar Manage verhuisd. Binnen het concept van de instelling werden de afdelingen meestal geschikt van noord naar zuid. Men hield hierbij rekening met een classificatie van patiënten: van stil naar luidruchtig met de onzindelijken achteraan. Geagiteerden mochten volgens Guislain nooit op een eerste verdieping slapen, aangezien zij dikwijls zelfmoordneigingen hadden. Alles wijst er op dat men deze denkwijze toepaste in Ziekeren. Zo sprak men in Ziekeren tot eind de jaren 1960 nog van 'de Congo', 'de pensionnairenkoer', 'de piskoer', 'de teringlijders', 'het furieus' ...

Ziekeren werd gebouwd om de krankzinnige mannen die in het burgerlijk hospitaal verbleven van de andere zieken, wezen, oude mannen en anderen af te sonderen. Voor Guislain en St.-Trudo was de staat initiatiefnemer maar St.-Trudo zou al vlug door de broeders worden overgenomen en een private instelling worden.

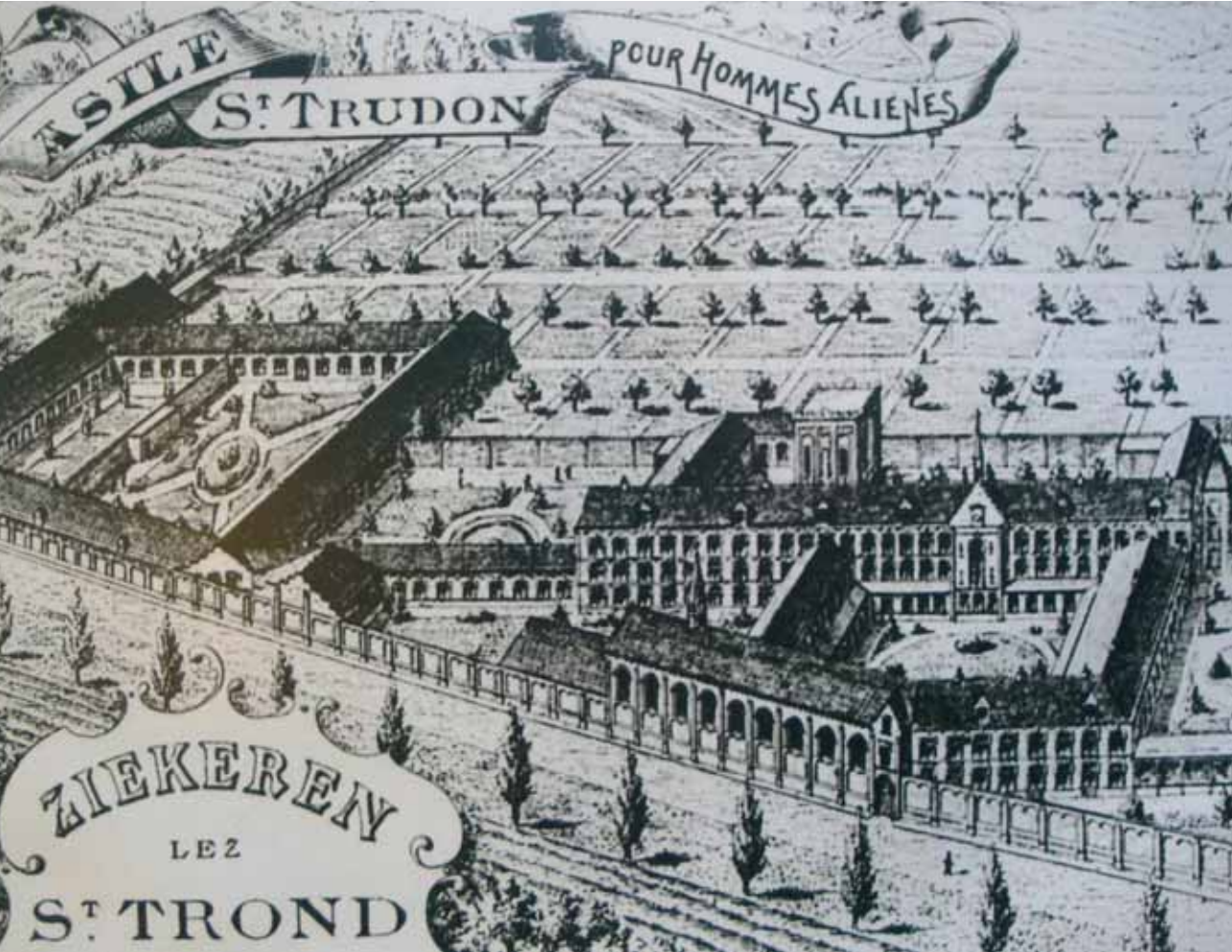

Architect Bruyenne

De bouwfasen vanaf 1868

Wanneer wij recht vóór de oorspronkelijke ingang staan, ligt het noorden rechts. In 1868 werd de afdeling voor 'stille behoeftigen' opgetrokken, recht tegenover de hoofdingang waarin wij op het gelijkvloers daglokken en de refter van de knechten terugvinden. In 1870 werd dit gebouw zuidwaarts naar de straat toe verlengd en werden er werkplaatsen in ondergebracht: een weverij, kleermakerij, schoenmakerij, schrijnwerkerij en twee magazijnen. In 1875 werd de 'pensionnairenkoer' (zelfbetalenden) opgericht haaks op het gebouw uit 1868. Het plan uit 1865 doet vermoeden dat de zelfbetalenden de koer rechts van de ontvangstkoer in beslag namen. De

19de-eeuwse gravure met een zicht op Ziekeren

koer gelegen boven deze koer bestond oorspronkelijk slechts uit één verdieping. Mogelijk zaten hier de epileptici en/of zelfs geagiteerde pensionairs. In 1924 werd deze afdeling voor zelfbetalenden afgeschaft en de gebouwen ingenomen door ‘rustige werkenden’ en epileptici. De eerste kapel zou op de eerste verdieping hebben gelegen, althans volgens het originele plan. De definitieve kapel werd door patiënten gebouwd en werd ontworpen door architect Bruyenne uit Doornik. Zij bevindt zich links van de hoofdingang en werd in 1878 ingewijd. Bruyenne ontwierp eerder (1863) al het plan voor de bouw van St-Trudo.

Verdere bouwontwikkelingen:

- **1887** Aan de zuidkant wordt een kwartier voor de ‘gejaagden’ bijgebouwd en enkele jaren later uitgebreid met een afdeling voor ‘onreinen’.
- **1897** Bouw van de gestichtsmuur.
- **1906** Een boomgaard en boerderij van de oud-burgemeester worden aangekocht. Men begon met de bouw van een volledig nieuw gelijkvloers boven de ‘koer van de geagiteerden’. Dit werd het ‘observatiekwartier’ en verblijf voor ouderlingen. De eerste zalen werden ‘ziekenzalen’ en de volgende vier ‘bedverpleging’. Achteraan

bevonden zich een paar isoleerkamers en een ‘lazaret’ of quarantaineafdeling. Dit laatste werd gebouwd in een Engelse variant van ‘paviljoenbouw’, anders dan het ‘gangengesticht’ dat opgebouwd werd uit ‘carrés isolés’. Links onder het observatiekwartier lag de dokterspraktijk en rechtsboven, geïsoleerd van de instelling, bevonden zich het ‘lijkenhuis’ en de ‘ontleedkamer’.

Het gangengesticht

In een ‘gangengesticht’ werden gangen en ziekenzalen in een grondplan steeds loodrecht of evenwijdig aan elkaar geschakeld. Op die manier ontstonden er binnenkoeien en schiep men de mogelijkheid om de verschillende groepen patiënten in de zijvleugels onder te brengen. Zo goed als alle vertrekken konden aan de gangen aangesloten worden en zo werd de gang de belangrijkste vorm van circulatie binnen de instelling. Meer nog: langs de gang kon men de kamers hiërarchisch rangschikken, zodat men vanaf de inkom tot aan de uiteinden van het gebouw een sociale rangorde doorliep. De directeur, de medische staf en de apotheker dicht bij het centrum, daarna de verplegers, het dienstpersoneel en ten slotte de patiënten. (Omwille van ventilatieredenen en hygiëne zullen de ziekenzalen later steeds meer van elkaar worden losgekoppeld.)

Operatiekwartier

TBC-zaal

Badzaal

De ontvangstkoer kan mogelijk gediend hebben als koer voor de rustige patiënten. Links van de ontvangstkoer bevond zich de 'dienstkoer' met errond de keuken, de eetzaal van de broeders en de refter van de knechten. Het 'dagverblijf' in 't westen van de koer was vermoedelijk bedoeld voor de 'herstellenden', rekening houdend met het advies van dr. Guislain, dat huishoudelijke taken goed zijn voor deze mensen.

Rechts onder de instelling lag de boerderij, met stallen voor varkens, paarden en koeien, een grote mestput, het melkhuis, een refter, de brouwerij en de kuiperij, een schuur, het wagenhuis en de machinezalen.

De boerderij, binnenzijde.

- 1911 De boomgaard wordt ommuurd en hiertegenover wordt opnieuw een boomgaard aangekocht. De eerste aalmoezenier wordt aangesteld. Tegenover het instituut kochten de broeders een stuk grond voor de bouw van een pastorie.
- 1913 De broeders kopen een villa aan de Montenakenweg (huidige inplanting PVT) als verblijf.
- 1922 Het eerste gebouw uit 1868 wordt verlengd met een feestzaal.
- 1923 In de voortuin van het gesticht bouwt men het bureel van de hoofdgenesheer en het secretariaat.
- 1931 - 1932 De oorspronkelijke gebouwen: de eetzaal, de slaapzaal en de ziekenzaal van de broeders, worden volledig afgebroken. Men bouwt er een bijkapel voor 400 personen.

De boerderij, gezien vanaf de Montenakenweg

De technische uitrusting van de gebouwen.

Na 1900 begon men duidelijk oog te krijgen voor de technische uitrusting van de gebouwen:

- 1903 Elektrische verlichting, in het begin nog met eigen generatoren.
- 1923 Een beperkt aantal kwartieren wordt voorzien van centrale verwarming.
- 1930 Uitbreiding van de centrale verwarming in het gehele gebouw.
- 1928 Men begint met het aanleggen van betonnen vloeren. Hierbij kwam men tot de vaststelling dat de muren niet tegen deze belasting bestand waren en er betonnen steunkolommen moesten worden voorzien, dit ook met het oog op brandpreventie.

Ziekeren werd op deze wijze een instelling die volledig in eigen behoeften kon voorzien! Tot de jaren 1960 zou Ziekeren qua concept een 'gangengesticht' blijven.

De therapievormen

De morele en lichamelijke behandeling volgens dr. Guislain.

Voor dr. Guislain leken de morele oorzaken veel belangrijker dan de fysieke, vandaar zijn grote belangstelling voor de 'morele behandeling'. Was de oorzaak van de geestesziekte psychisch, dan werd de morele behandeling gevolgd. Was de oorzaak fysiek, dan waren lichamelijke behandelingsmethoden aangewezen. Beide methoden waren grotendeels

Patiënten met de veestapel

aan elkaar gekoppeld: de morele behandeling kon onmogelijk toegepast worden zonder dat er een lichamelijke component bij kwam kijken. Omgekeerd was dit niet het geval want bij een hersenaandoening moest er geen morele behandeling toegepast worden.

De morele behandeling

Er waren twee soorten hulpmiddelen die inwerkten op het verstand of op het gemoed. Om op het verstand in te werken moest de patiënt verstrooid worden of werd een beroep gedaan op zijn verbeelding. Ontspanning nemen kon zowel geestelijk (dammen, kaarten...) als lichamenlijk (wandelen, paardrijden...). Het ging hier meestal om geesteszieken die van een of andere obsessieve gedachte moesten afge-

bracht worden. Om op het gemoed in te werken kon men aangename of onaangename gevoelens opwekken. Bij het opwekken van onaangename gevoelens behoorde bijvoorbeeld de 'badtherapie', die vaak door Guislain werd aanbevolen en waarbij de patiënt langdurig in koude of lauwe baden moest liggen. Ook was er de 'dwangtherapie' waarbij de zieke vastgesnoerd lag en niet meer kon bewegen. Maar in de loop van zijn carrière ging zijn voorkeur meer uit naar het opwekken van aangename gevoelens. Door zijn geestesziekte was het aangewezen de patiënt te genezen door tegengestelde aangename gevoelens op te wekken. Had de zieke een uiterst trieste aandoening, dan moest hem vertroosting gebracht worden; bij agressiviteit moest alles in het

Patiënten aan het werk.

werk gesteld worden om hem te kalmeren, enz. Belangrijk was te proberen de zieke steeds opgewekt te krijgen, zo werd het best aan vertrouwen gewonnen. De echte medicamenteuze behandeling kwam er begin de jaren 1970, dankzij Janssen Pharmaceutica. Deze firma verrichte vooral baanbrekend werk op gebied van de behandeling van psychosen.

De lichamelijke behandeling

De meest voorkomende lichamelijke behandelingen waren in die tijd aderlatingen en purgeren, maar dr. Guislain was van geen van beide voorstander. Aangezien hij het gebruik van de toen nog schaarse kalmeer- en geneesmiddelen wantrouwde, waarschuwde hij meermaals tegen het misbruik hiervan.

De therapievormen waren vooral arbeids- en tewerkstellingsgericht. De instelling bezat hiervoor een goed uitgebouwde structuur. Ter illustratie enkele gegevens uit een nummer van 'Ziekenverpleging', januari 1929. Er wordt per arbeidsvorm een opsomming gemaakt van wat er tijdens één jaar door de patiënten, broeders en 'leeken' werd gepresteerd. Als inleiding schreef men: 'ze geven blijk van den ernst waarmee het werkvraagstuk in de Gestichten wordt aangepakt'.

Kleermakerij: Eén broeder, twee leken en tien patiënten. Nieuwe bovenklederen: 1.754 stuks. Nieuw ondergoed: 928 stuks. Op de afdelingen zijn nog zes kleermakers geregeld werkzaam aan herstellingen.

Schoenmakerij: twee leken en drie patiënten. 146 paar nieuwe schoenen en 2.579 paar werden vermaakt.

Weverij: één broeder, één leek en 14 patiënten. Er werden geweven: 289 stukken stof van ongeveer 58m, samen dus 13.761m. Zo waren er bijvoorbeeld 102 stukken of 5.616m beddenlakenstof, 55 stukken of 3.190m hemdenstof, 57 stukken of 3.267m broekenstof, enz.

Schrijnwerkerij: één leek en drie patiënten. Buiten vele herstellingen en onderhoud van het huis werden gemaakt: een nieuw rustaltaar voor de processie door een patiënt, twee nieuwe kasten in buffetvorm voor radiotoestellen, 7 kruiwagens, 8 tafels, 1 tuinprieeel, 2 triomfbogen voor de processie, 1 grote kast voor de keuken.

Zakkenplakkerij: 108 patiënten verdeeld op verschillende afdelingen. Er werden 4.614.550 papierzakken van alle soorten geplakt.

Boekbinderij: één broeder en vier patiënten. Buiten herstellingswerk werden 1.005 boeken

De kleermakerij anno 1930

De wasserij

De wolkaarders

De weverij

ingebonden en 27 prenten opgeplakt en ingelijst.

Spinners: vier patiënten houden zich op de onrustige afdeling onledig met wol spinnen. In de loop van het jaar werden 90 kg. sajete gesponnen.

Kousen breien: twee zieken zijn steeds aan het kousen breien en hebben dit jaar afgeleverd: 837 paar patiëntenkousen en 67 paar broederskousen.

Mandenmakerij: één patiënt-mandenmaker heeft 455 manden gevlochten.

Wasserij: één broeder, één leek en 10 patiënten wasten 336.500 stuks.

Woltrekkers: 14 zieken houden zich geregeld

bezig met woltrekken en vernieuwden dit jaar 400 matrassen.

Verdere evolutie

Tot en met de eerste helft van de 20ste eeuw konden de congregaties op weinig overheidssteun rekenen. Gelukkig veranderde dit in de jaren 1960. Van doorslaggevend belang was de verdere uitbouw van de sociale zekerheid. Met de hervorming van de wet op de ziekte-en invaliditeitsverzekering kreeg de psychiatrie de beleidsmatige aandacht die zij verdiende.

In de jaren 1960 ontstond in de psychiatrie een nieuwe beweging die leidde tot de blauwdruk voor de vernieuwing begin jaren 1970. Differentiatie van het aanbod en integratie in de maatschappij waren de belangrijkste doelstellingen.

De psychiatrie kreeg in de jaren 1970 heel veel perspectieven maar het enthousiasme van die jaren moest in de jaren 1980 plaatsmaken voor besparingsoperaties. Met het regeerakkoord van 1988 werd de basis gelegd voor de eerste reconversie. Deze leidde in de eerste helft van de jaren 1990 tot de afbouw van 6.000 ziekenhuisbedden. Eind jaren 1990 volgde er nog een tweede reconversie.

In 2002 krijgt de wet op de patiëntenrechten veel aandacht, hetgeen onder meer leidt tot de ombudsfunctie. Recent wordt vooral aandacht besteed aan zorgvernieuwingsprojecten.

Ziekeren vandaag

Vandaag is het P.C. Ziekeren een moderne instelling, zowel voor mensen met acuut psychiatrische problemen (ziekenhuis) als voor mensen met meer chronisch verlopende aandoeningen (Psychiatrisch Verzorgingstehuis). Naast volledige is ook partiële hospitalisatie (overdag of 's nachts) mogelijk. Er werken nu meer dan 400 personeelsleden. Het Psychiatrisch Ziekenhuis telt 303 bedden. De patiënt wordt op de meest geschikte zorgenheid opgenomen. Daarom is het ziekenhuis opgedeeld in vier clusters: Algemene Psychiatrie, Psychosen, Middelenafhankelijkheid en Ouderenzorg. Elke cluster bestaat uit twee of meerdere zorgenheden. Het Psychiatrisch

Verzorgingstehuis (P.V.T.) telt 90 bedden voor chronisch psychiatrische patiënten wier toestand gestabiliseerd is. Zij kunnen in het P.V.T. blijven wonen. Deze afdeling bevat ook nog een eenheid voor mentaal gehandicapte personen. Deze bedden zijn echter 'uitdovend', in afbouw dus.

Toekomstplannen

De Raad van Beheer en de directie hebben een masterplan uitgewerkt met als doel fasegewijs heel het Psychiatrisch Centrum te vernieuwen. Met de afbraak van vrijwel alle oude gebouwen werd gestart op 18 februari 2008. In oktober 2009 start een nieuwbouw 'centrale therapieën', een nieuwbouw voor ouderenzorg (60 bedden) en de herconditionering van de technische dienst, die tijdens de brand van oktober 2004 ernstig schade heeft geleden. Ondertussen is het administratiegebouw volledig gerenoveerd.

Gerestaureerde toren Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopnemingkerk.

Monumentenzorg: een visie

WARD BESSEMANS

EEN MONUMENT IS VOLGENS DE BELGISCHE WETGEVING 'een onroerend goed, werk van mens of natuur of van beide samen, dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel-archeologische of andere sociaal-culturele waarde, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen'.

Op 7 januari 1835 werd in België de Koninklijke Commissie voor Monumenten opgericht, die in 1912 ook verantwoordelijk werd voor landschappen. Maar pas in 1931 werd de wet op de bescherming van monumenten en landschappen van kracht. Deze wet maakte het mogelijk om belangrijke monumenten en landschappen bij Koninklijk Besluit onder de bescherming van de overheid te plaatsen. Het is dan ook bevreemdend dat de zorg voor monumenten en landschappen na de Tweede Wereldoorlog bijna volledig wegviel. Het leek alsof de opbouw van de toekomst belangrijker was dan het behoud van het verleden. Het is pas sinds het charter van Venetië dat bij ons de bescherming van het erfgoed weer in de schijnwerpers komt. Voor de allereerste keer werd er een inventaris gemaakt van gebouwen die in aanmerking kwamen voor

bescherming. Tijdens het Europees monumentenjaar (1975) werden nieuwe wetgeven- de initiatieven gelanceerd. Zo werd in 1976 het decreet tot bescherming van monumen- ten, stads- en dorpsgezichten uitgevaardigd. Sinds 2006 valt de 'afdeling Monumenten en Landschappen' onder het beleidsuitvoerende Agentschap Ruimtelijke Ordening Vlaandere, afdeling Onroerend Erfgoed binnen het beleidsdomein Ruimtelijke Ordening van de Vlaamse Overheid. Dit agentschap staat in voor de bescherming van het onroerend erfgoed en het toezicht op het beheer ervan na bescherming. Onroerend Erfgoed Vlaanderen is onderverdeeld in provinciale cellen die onder andere adviezen verlenen bij het aanvragen van stedenbouwkundige vergunningen. De erfgoedconsulenten volgen daarnaast ook onderhouds- en restauratiewerken op.

De aandacht voor bescherming van en zorg voor sociaal-cultureel erfgoed is echter geen nieuw gegeven. Door Napoleon Bonaparte werd al in 1809 een keizerlijk decreet uitgevaardigd dat kerkfabrieken verplichtte hun gebouwen te onderhouden. In 1964 werden internationale richtlijnen uitgezet onder de vleugels van de UNESCO in het charter van Venetië dat vandaag de dag nog altijd van toepassing is. Het charter van Venetië ligt aan de

basis van een restauratie- en conserveringspraktijk waarin het behoud van het authentieke materiaal centraal staat.

Het is echter zo dat een subtiele verschuiving in de zorg voor monumenten zich opdringt. Steeds meer monumenten komen leeg te staan, met als gevolg dat ze vervallen. Vanuit die geest wordt vandaag veel vaker naar een alternatieve oplossing gezocht in de vorm van een herbestemming waarin het behoud van de ziel van de plaats en haar betekenis centraal staan. Monumenten worden veeleer erfgoedplekken in stedelijk of landelijk weefsel die 'levende' waarden mee integreren.

Sint-Truiden is rijk aan dergelijke erfgoedplekken. Het is echter onmogelijk om ze allemaal aan het woord te laten, waardoor we ons beperken tot enkele voorbeelden.

De Sint-Martinusherberg

Een paar jaar geleden is de herberg aan de Sint-Maartenkerk volledig gerestaureerd. Het vasthouden aan het verleden en de bestemming op zich van de herberg was gezien de context en zijn verwevenheid in het hedendaagse stedelijke weefsel onmogelijk. Vanuit dit oogpunt werd er dan ook gekozen voor een herbestemming die de geest van de plek niet raakte maar toch een nieuw elan aan het historisch pand gaf. De gelijkvloerse verdieping werd verbouwd als handelsruimte terwijl de rest van de herberg herbestemd werd als woongelegenheid. Er werd gekozen voor een restauratie die alle aspecten van de oude herberg respecteerte en hem zijn eigenheid

Originele voorgevel Sint-Martinus Herberg.

Gerestaureerde voorgevel Sint-Martinus Herberg.

Geherinterpreteerde uitbouw aan de achterzijde.

Detail gerestaureerde voorgevel Sint-Martinus Herberg.

teruggaf. Enkele nieuwe toevoegingen creëren geen nieuw monument maar worden wel een moment van deze tijd. Er werd een architectuur gecreëerd die de versnelling van onze beleving van de wereld vertraagt. De herbestemming en restauratie beschermt de herberg tegen het lawaai en tegen beelden van onze jachtige maatschappij. Het is op deze manier dat de ziel van de herberg weer leeft en haar stempel achterlaat voor volgende generaties terwijl de nieuwe toevoegingen als uitdrukking van een mentaal beeld, als bemiddeling, als tussenkomst tijdens een passage, een herbestemming en bijgevolg het behoud van de herberg en het gevoel van de plek garanderen.

Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopnemingkerk

In een heel andere context is de Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopnemingkerk gerestaureerd. Hierbij werd veel meer uitgegaan van het charter van Venetië. De architectuur van deze monumentale kerk is er een van één religieuze architectuur die stilte vasthoudt en beschermt in al haar aspecten. Er werd heel bewust gekozen om alle originele elementen zoveel mogelijk te bewaren en enkel deze die bouwtechnisch onvoldoende zijn, te vernieuwen maar zonder echt nieuwe elementen toe te voegen. Duidelijke getuigen hiervan zijn bijvoorbeeld het *golvende dak*, waarbij zoveel mogelijk van de originele bebording bewaard gebleven is, de opvallende *lichte vlekken* in het voegwerk naast het originele voegwerk, de kleurverschillen tussen nieuwe en oude na-

tuurstenen ... Originele elementen die er slecht aan toe waren, werden gerestaureerd en bijgewerkt. Zo zijn de vierpassen boven de portaalbanken niet nieuw, maar vernieuwd. Grote eiken balken werden zo min mogelijk vervangen maar hersteld. Op deze manier kan de kerk haar patina en levenswijsheden, vergaard door de tijd toen en nu, volledig behouden.

De Trudo-abdij

Sint-Truiden heeft nog veel nood aan monumentenzorg. Eén van de grootste voorbeelden in het centrum is de Trudo-abdij, die ongeveer 1/8 van de binnenstad vertegenwoordigt. De relatie tussen site/gebouwen en

omgeving, tussen architectuur en culturele fenomenen is op dit moment verwaterd. De abtswingel vertoont nog sporen van ettelijke studies zonder gevolg. Gebouwen liggen leeg, met nefaste gevolgen voor de bouwfysische toestand ervan. Conceptueel moet er op lange termijn gedacht worden over een combinatie van invalshoeken voor restauratie en herbestemming van de ruimtes en de architectuur. Het potentieel van de tussenliggende plekken als publieke ruimtes is ongekend voor de meeste bezoekers en inwoners van de stad. De oude watermolen is sinds de ontplofing afgeschermd voor het publiek, verhinderd om zijn leven aan voorbijgangers te kunnen vertellen. De zorg voor dit monument zou net als op andere plekken op alle vlakken voor een forse omwenteling en beleving van de omgeving en de stad kunnen zorgen.

Niet zo goed onderhouden watermolen.

Een visie

Monumentenzorg gaat over het omgaan met leven en cultuur, met verleden en toekomst. Het klassieke onderscheid tussen architectuur, stedenbouw en herbestemming gaat in deze gedachtegang niet op. Monumenten zijn gebouwen die moeten blijven. In die geest is elk monument ingekapseld in zijn omgeving, onlosmakelijk verbonden met de ruimtes, leegtes, geschiedenis en toekomst errond. Relaties oproepend zonder dwingend aanwezig te zijn. Uitnodigend. Bewust van zijn omgeving, zijn bezoekers, bewoners, zijn leven. Verhalend. Een verhaal belangrijk genoeg om niet te mogen vergeten worden. Het is dan ook noodzakelijk voor de toekomst er zorg voor te blijven dragen dat deze stille getuigen niet verdwijnen. En hoewel de samenleving vandaag op het punt staat monumenten soms in twijfel te trekken, blijft het verzorgen en bewaren van deze gebouwen, plekken, landschappen... uiterst belangrijk!

Monumentenzorg is een ingewikkeld proces met waarden als eenvoud, echtheid en schoonheid, duurzaamheid, oog voor inner-

lijkheid, gevoel en getuigenis van plekken, evenwicht tussen gemeenschaps- en tijdszin, persoonlijke verantwoordelijkheid en eerbied. Het is een boeiend proces waar gaandeweg keuzes gemaakt dienen te worden om te komen tot een goede oplossing per project. De verzorging en het behoud van monumenten betekenen voor de gemeenschap een hele uitdaging en zullen investeringen blijven vragen. Maar het is dankzij de geschiedenis van deze monumenten dat wij er ons bewust van zijn wie en wat we zijn en zullen zijn. Ze vertegenwoordigen een wereld die getuigt van een collectieve wil sporen na te laten voor de toekomst. Dit impliceert dat bij de restauratie, zorg voor of herbestemming van monumenten, een doordacht concept en een flexibele aanpak nodig is. De keuze voor wat terug wordt opgebouwd en wat wordt bewaard is net zo belangrijk, misschien zelfs belangrijker dan de keuze voor wat sowieso wel integraal dient gerestaureerd te worden. Hoe meer je de plek kan voelen, wat er zich afgespeeld heeft, hoe groter de waarde ervan is. Een monument moet de mogelijkheid bieden dat mensen zich er aan hechten, op zo'n manier dat monumentenzorg vanzelfsprekend is.

Bronnen en bibliografie

Algemene bibliografie

SCHLUSMANS, Fr., *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, deel 6n 2 (He-Z), Provincie Limburg, Arrondissement Hasselt*, 1981.

HASLINGHUIS- JANSE, *Bouwkundige termen, verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie, Leiden, vijfde druk 2005*.

VERDAM, J., *Middelnederlandsch Handwoordenboek, 's-Gravenhage*, 1981.

STRAVEN, F., *Inventaire analytique et chronologique des archives de la ville de Saint-Trond*, Sint-Truiden, 1895. Deel 1 t/m 6, 1886-1895.

Armenzorg en ziekenzorg in Sint-Truiden voor 1800

DUCHATEAU, F., *D'aerme siecken en t'ontfanghen ende te dienen. Ziekenzorg en verzorgingsinstellingen in Sint-Truiden*. Sint-Truiden, 1984 en Armoede en armenzorg in Sint-Truiden in de 18de eeuw, Sint-Truiden, 1993, p. 77-85.

Stadsarchief, het Bureau van Weldadigheid en de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen. *Bezitters en bezit. Een beeld van Sint-Truiden uit de grondbelastingen einde achttiende eeuw in Historische Bijdragen* 5, Sint-Truiden, 2006, p. 127-134.

Een 17de-eeuws dispuut tussen celrebroeders en grauwezusters

SAST, inv. Nr. 3187, celrebroeders.

Het klooster van de celrebroeders.

OCMW, archief burgerlijke godshuizen.

SAST, inv. nr. 3187, celrebroeders; inv. nrs. 22 – 57, maendachboeken.

RAH, archief notaris Paul Cartuyvels, inv. nr. 3012.

RHCL, archief van het departement van de nedermaas, inv. nrs. 1203 en 2649.

Unieke 17de-eeuwse ontwerp-tekeningen van het gasthuis en het weeshuis in de Stapelstraat

OCMW-archief Sint-Truiden, nr. folio 4.

Het poortgebouw van de abdij in Sint-Truiden ontworpen door Laurent Benoît Dewez?

Sint-Trudo, een portret. Onderzoek naar de iconografie van Sint-Trudo, Museum Vlaamse Minderbroeders, Sint-Truiden, 1993, blz. 91-93.

Historische bijdragen over Sint-Truiden en omgeving, Geschied- en Oudheidkundige Kring van Sint-Truiden, 2006.

BUSSELS, M., *Het oude land van Loon*, jaarboek van de federatie der Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg, jaargang XVI, 1961.

Rijksarchief Hasselt, Archief van de benedictijner-abdij van Sint-Truiden, reg 346,347, 348 en 349

Algemeen Rijksarchief Brussel, collectie Dewez, Album VII, nr. 336, 337, 338 en 339.

Jong volk in de oude abdij

HANSON, M., *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914*, 1990 (Maaslandse monografieën 49).

PULINX, G. (eindred.), *Omzien in dankbaarheid. 150 jaar katholiek onderwijs in de abdij van Sint-Truiden*, 1992.

SMEESTERS, J., *Zorg voor ziel, geest en lichaam*, in: *Sint-Truiden ingekaderd 1830-1914. Tentoonstellingen Sint-Trudofeesten 1998*, p. 210-225.

Iets over refugehuizen en kerkelijke heraldiek in Sint-Truiden

Rijksarchief Hasselt, *Schepenbank Sint-Truiden, register* 78.

DE BORMAN, C. (ed.), *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond*, 2 dln, Luik 1877. Vertaling E. LAVIGNE, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden*, 3 dln, 1986-1993 (Maaslandse monografieën 43, 46, 53).

Monasticon belge. IV, Province de Brabant, 3, 1969.

Monasticon belge. VI. Province de Limbourg, 1976.

PAQUAY, J., *De verkoop van domeingoederen in Limburg*, in: *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg*, 42, 1928, p. 93-103.

SIMENON, G., *L' Organisation économique de l'abbaye de Saint-Trond depuis la fin du XIIIe siècle jusqu'au commencement du XVIIe siècle*, 1912.

THIJS, A., *De Clockempoot en haar buytinghe*, Sint-Truiden, 1963, (Doorheen het aloude Sint-Truiden 8).

VAN DE PERRE, S., (red.), *De stadshoven van de premonstratenzer abdijen in de Nederlanden: refuge, overslagplaats en stedelijke residentie*, 1995.

Herkenrode 800 jaar. Tentoonstelling, 1982.

Met dank aan Herman Janssens o.praem.

Het refugehuis van de abdij van Herkenrode of het latere Sint-Trudo-Instituut

Bisschoppelijk Archief Luik, Diversa X.

Alles met zachtheid'. Over het voormalig begaardenklooster Sint-Mathias in Sint-Truiden.

COOLEN, L., *Inleidende studie 'Bogaardenklooster – Klein Seminarie Sint-Truiden*, januari 1989.

Het burgerlijk gasthuis aan de Hoge Vesper

Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 476, 1866-1869.

Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 476, 1869-1876.

Stadsarchief Sint-Truiden, Hospices Civils de Saint-Trond, nr. 477, 1876-1881.

OCMW-archief Sint-Truiden, map 11.079.54, Burgerlijke Gasthuis gebouwen, briefwisseling en rapporten 1896-1911.

Het Psychiatrisch Centrum Ziekeren

NIJSSEN (L.), 1866-1991: 125 jaar Ziekeren, Psychiatrisch Centrum Ziekeren, 28 p.

Monumentenzorg: een visie

GYSELINCK, J., *Cursus Monumentenzorg*, PHL Architectuur, 2006.

HEYNEN, H., e.a., *Dat is architectuur*, uitgeverij 010, 2001.

COLOFON

Teksten: Ward Bessemans, Petra Boekstal, Ferdinand Duchateau, Thierry Ghys,
Bruno Renson, Jozef Smeesters, Piet Verheyden

Tekstcorrectie: Jos Vanbrabant

Coördinatie: Petra Boekstal, Véronique Piret

Foto's: Petra Boekstal, Jean-Pierre Decoster, Ivan Stas, Piet Verheyden, Ward Bessemans

Reproducties: Willy Ilsbroekx

Vormgeving: Smets & Ruppel

Druk: Fortemps

Medewerkers Open Monumentendag 2009: de eigenaars van de opengestelde gebouwen, de leden van het lokaal comité Open Monumentendag Sint-Truiden, cel monumentenzorg stad Sint-Truiden, Toerisme Sint-Truiden, afdeling stedenbouw van de stad Sint-Truiden, de Sint-Truidense gidsen, het stadswerkhuis, de jeugddienst en alle vrijwilligers.

Wettelijk depot: D/2009/3885/1

Niets in deze uitgave mag op welke wijze dan ook gereproduceerd en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteurs.

Informatie: Cel monumentenzorg, Diesterstraat 1, 3800 Sint-Truiden, tel. 011-70 18 30

Dit boekje werd gedrukt op milieuvriendelijk papier

V.u.: Stadsbestuur Sint-Truiden, schepen voor monumentenzorg, E. Sneijers, Kazernestraat 13, 3800 Sint-Truiden